

VILNIAUS UNIVERSITETAS

VYTAUTAS KUOKŠTIS

VIDINIO PRISITAIKYMO POLITINĖ EKONOMIJA BALTIJOS ŠALYSE:
VALSTYBIŲ REAKCIJOS Į KRIZĘ AIŠKINIMAS

Daktaro disertacija

Socialiniai mokslai, politikos mokslai (02 S)

Vilnius, 2013

Disertacija rengta 2008-2012 metais Vilniaus universitete.

Mokslinis vadovas:

prof. dr. Ramūnas Vilpišauskas (Vilniaus universitetas, socialiniai mokslai,
politikos mokslai – 02 S).

Turinys

ĮVADAS	5
1. TEORIJA: VIDINIO PRISITAIKYMO MODELIS IR NEPRIKLAUSOMI KINTAMIEJI	16
1.1. Pagrindinių sąvokų apibrėžimas	16
1.2. Valiutos krizių literatūra	19
1.3. Fiskalinės konsolidacijos literatūra	25
1.4. Papildomi (kontekstiniai) veiksniai	37
1.4.1. Noras išlaikyti fiksuotą valiutos kursą.....	38
1.4.2. Fiskalinės konsolidacijos tikimybė ir mastas.....	44
1.4.3. Fiskalinės konsolidacijos rezultatas.....	49
1.4.4. Papildytas vidinio prisitaikymo teorinis modelis.....	52
2. ANKSTESNĖ LITERATŪRA APIE BALTIJOS ŠALIS	57
3. TYRIMO STRUKTŪRA IR METODOLOGIJA	64
3.1. Bendras metodologinis kontekstas	64
3.2. Konkreti tyrimo strategija.....	69
4. BALTIJOS ŠALIŲ PATIRTIES AIŠKINIMAS, REMIANTIS DOMINUOJANČIOMIS TEORIJOMIS	72
4.1. Noras ginti fiksuotą valiutos kursą.....	72
4.2. Fiskalinės konsolidacijos inicijavimas ir įgyvendinimas	81
4.3. Fiskalinės konsolidacijos rezultatai	91
4.4. Vyraujančios teorijos ir Baltijos šalių galvosūčiai	100
5. PAPILDOMI VEIKSNIAI, AIŠKINANTYS NORĄ GINTI FIKSUOTĄ VALIUTOS KURSĄ	102
5.1. Ekonominė struktūra: balanso poveikis.....	102
5.2. Ekonominė struktūra: lankstumas.....	105
5.3. Interesų grupių (eksportuotojų) preferencijos	108
5.4. Valiutos kurso politikos tęstinumas	109
5.5. Idėjos apie priežastinius ryšius.....	112
5.6. Papildomos funkcijos.....	114

6. PAPILDOMI VEIKSNIAI, AIŠKINANTYS FISKALINĘ KONSOLIDACIJĄ	117
6.1. Noras išlaikyti fiksuotą valiutos kursą	117
6.2. Fiskalinės politikos tęstinumas	118
6.3. Priežastinės idėjos.....	119
6.4. Gerovės valstybės (socialinių programų) įsitvirtinimas	121
6.5. Visuomenės reakcija	123
6.6. Argentinos ir Latvijos palyginimas.....	130
7. PAPILDOMI VEIKSNIAI, AIŠKINANTYS FISKALINĖS POLITIKOS REZULTATŲ SKIRTUMĄ.....	146
7.1. Pasitikėjimo ir neformalių institucijų skirtumai Baltijos valstybėse	146
7.2. Pasitikėjimo ir mokestinės moralės ryšys.....	151
7.3. Hipotezės tikrinimas bendroje ES valstybių imtyje	159
IŠVADOS IR REKOMENDACIJOS.....	168
Konkretūs atsakymai	168
Pasiūlymai politinės ekonomijos teorijoms.....	171
Baltijos valstybių „pamokos“ eurozonos periferijai	174
Baltijos šalys – modernus aukso standarto režimas?	176
Kelios normatyvinės mintys apie Baltijos šalių antikrizinę politiką.....	179
Baltijos valstybės: konvergencija ar divergencija?.....	181
LITERATŪROS SĄRAŠAS	183
PRIEDAI	206

Įvadas

Pasaulinė finansų ir ekonomikos krizė, prasidėjusi 2007 metais ir Baltijos šalis pasiekusi 2008-aisiais – didžiausias ekonominis sukrėtimas Estijoje, Latvijoje ir Lietuvoje po perėjimo iš komunistinės sistemos nuosmukio 1990–1992 metais, kai kurių autorių nuomone, keliantis (ar kėlęs) esminius iššūkius liberalaus kapitalizmo modeliams¹. Jau vien tai daro krizinės situacijos analizę vertingą. Krizinė situacija pateikia įdomią „laboratoriją“, per kurią galima vertinti skirtingų valstybių politinę ekonomiką. Kaip rašė Peteris Gourevitchius knygoje „Politics in Hard Times“, „būtent kriziniais metais sistemos susiduria su iššūkiais. Sunkūs laikotarpiai atskleidžia stiprybes ir silpnybes bei leidžia stebėtojams išvelgti sąryšius, kurie dažnai tampa nepastebimi klestėjimo laikotarpiu (...).“². Be to, „kaitos momentai yra naudingi, siekiant įvertinti teorinius nesutarimus ir nagrinėti istorines tendencijas (angl. *patterns*)“³. Galiausiai „jei komparatyvistas gali rasti šalis, veikiamas tokių pačių išorės sukrėtimų, tampa įmanoma pamatyti, kaip skiriasi ir kuo panašios šalių reakcijos ir tokiu būdu sužinoti ką nors apie priežastį ir pasekmę“⁴.

Tačiau yra ir kitų priežasčių, kodėl verta analizuoti Baltijos valstybių atsaką į krizę. Pirma, taip yra dėl ypač didelių susiformavusių makroekonominių disbalansų, kuriuos sekė dramatiškas ekonomikos smukimas⁵. 2009 metais Latvija patyrė didžiausią ekonomikos nuosmukį pasaulyje, ją sekė Ukraina, o Lietuva ir Estija atitinkamai „užėmė“ trečią ir ketvirtą vietas (žr. 1 pav.). Istoriskai Latvijos BVP kritimas taip pat yra

¹ Katynka Barysch, „New Europe and the Economic Crisis.“ Centre for European Reform, 2009. <http://www.cer.org.uk/pdf/bnote_new_europe_feb09.pdf> [Žiūrėta 2010 10 10].

² Peter A. Gourevitch, *Politics in Hard Times: Comparative Responses to International Economic Crises*. Ithaca: Cornell University Press, 1986, 9.

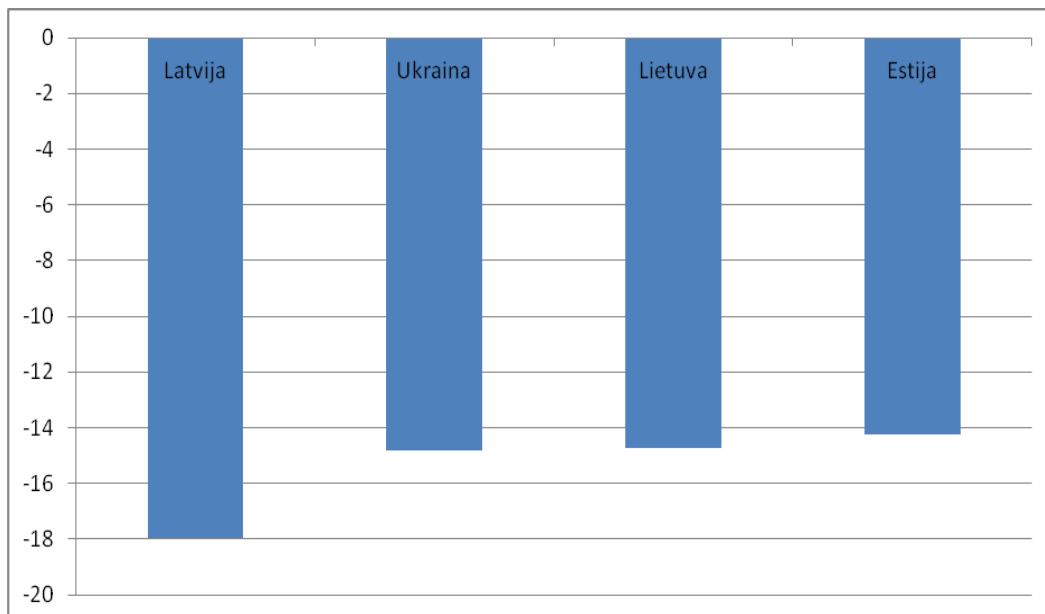
³ Ten pat, 10.

⁴ Ten pat, 221.

⁵ Minėtų ekonomikos disbalansų susiformavimas galėtų būti įdomi ir vaisinga tyrimų tema; pavyzdžiui, kodėl, skirtingai nei Baltijos šalyse ir Vengrijoje (kurios kai kurių komentatorių per krizę buvo pradėtos vadinti santrumpa HELL), kitose naujosiose ES valstybėse narėse, tokiose kaip Lenkija, Čekija, Slovakija ir Slovėnija, ekonomikos „neperkaito“? Autoriaus žiniomis, kol kas to nėra padaryta – bent jau akademiniam lyginamajame kontekste.

vienas didžiausių registruotoje taikos meto ekonomikos istorijoje (ypač jei atsižvelgsime į tai, kad šis kritimas įvyko per dvejus metus; pavyzdžiui, Didžioji depresija, prasidėjusi 1929 metais, JAV atnešė didesnę nuosmukį, tačiau jis truko ketverius metus). Susidūrusi su dideliais ekonominiais iššūkiais, Latvija buvo priversta kreiptis tarptautinės finansinės pagalbos – šaliai suteiktas paramos paketas, kurį „The Economist“ apibūdino kaip „vieną dramatiškiausių ir labiausiai kontraversiškų finansinių gelbėjimo operacijų modernios Europos istorijoje“⁶.

1 pav. Didžiausių ekonomikos nuosmukį patyrusios valstybės pasaulyje 2009 metais

Realaus BVP metinis pokytis procentais. Šaltinis: Pasaulio bankas. <<http://data.worldbank.org/>> [Žiūrėta 2012 10 12].

Kaip pažymėjo Stephenas Haggardas, rašydamas apie Azijos 1997–1998 metų finansų krizę⁷, analizuojant ekonominės krizės politinę ekonomiją, galima klausti trijų pagrindinių klausimų: 1) kokie ir koku

⁶ The Economist, „Latvia’s Troubled Economy: Baltic Brink.“ 2008 12 18. <http://www.economist.com/node/12815635?story_id=12815635>. [Žiūrėta 2011 01 12].

⁷ Stephan Haggard, *The Political Economy of the Asian Financial Crisis*. Washington, D.C.: Institute for International Economics, 2000, 1.

laipsniu politiniai veiksniai paskatino pažeidžiamumą, lėmusių krizės nuostolius, susiformavimą (kitais tariant, kokios yra krizės politinės priežastys?); 2) kokie ir koku laipsniu politiniai veiksniai gali padėti paaiškinti reakciją į krizę? 3) kokios yra krizės ilgalaikės politinės pasekmės? Šioje disertacijoje dėmesys sutelkiamas į antrojo pobūdžio klausimus – nagrinėjama, kaip ir kodėl Baltijos valstybės reagavo į ekonominę krizę.

Be to, kad Baltijos valstybių patirtys yra savaime istoriškai įdomūs atvejai, jose vykę procesai gali turėti ir platesnę praktinę bei teorinę reikšmę. Pirmia, Baltijos valstybių analizė yra aktuali dabartinės krizės eurozonos periferijoje kontekste. Pasak Marko Weisbroto, „Latvijos atvejis yra labai aktualus Europai, kadangi yra svarbių panašumų tarp Latvijos ekonominės strategijos nuo 2008 metų ir tos, kurią [Europos periferijoje – V. K.] propaguoja Europos institucijos – Europos Komisija, Europos centrinis bankas ir Tarptautinis valiutos fondas“⁸. Įdomu tai, kad vertinimai dažnai skiriasi: nuo Baltijos valstybių kaip sėkmės pavyzdžio išskyrimo iki perspėjimo, kad kitos šalys šiuo keliu nesektų⁹.

Antra, gilesnis žvilgsnis į Baltijos šalis per krizę pateikia įdomių empirinių galvosūkių. Visų pirma galima klausti, kodėl Baltijos šalys pasirinko nestandartinę „vidinio prisitaikymo“¹⁰, o ne „išorinės

⁸ Mark Weisbrot, „Europe’s Leaders Are Playing with Fire If They Follow the Latvian Example.“ *The Guardian*, 2011 12 15. <<http://www.guardian.co.uk/commentisfree/cifamerica/2011/dec/15/europe-latvia-example-mark-weisbrot>>. [Žiūrėta 2011 04 03].

⁹ Anders Åslund ir Valdis Dombrovskis, *How Latvia Came Through the Financial Crisis*. Washington, D.C: Peterson Institute for International Economics, 2011; Jörg Asmussen, „ECB: Introductory Remarks to Panel ‘Lessons from Latvia and the Baltics’.“ Pristatymas konferencijoje „Lessons From the Recovery in the Baltics“, Ryga, Latvija, 2012 06 05. <<http://www.ecb.int/press/key/date/2012/html/sp120605.en.html>> [Žiūrėta 2012 10 05]; *The Economist*, „Latvia and Greece: Baltic Thaw, Aegean Freeze.“ *The Economist*, 2010 02 25. <http://www.economist.com/world/europe/displaystory.cfm?story_id=15581056>. [Žiūrėta 2011 10 04]; Olivier Blanchard, „Lessons from Latvia.“ *VOX*, 2012 06 15. [Žiūrėta 2012 10 02]. <<http://www.guardian.co.uk/commentisfree/2010/apr/28/greece-financial-crisis>>. [Žiūrėta 2011 10 07].

¹⁰ Vidinio prisitaikymo strategija reiškia fiksuoto kurso išlaikymą, fiskalinę konsolidaciją (valdžios išlaidų mažinimą ir (ar) pajamų didinimą), siekiant išlaikyti pasitikėjimą valdžios finansais, valiutos kursu ir atkurti ekonomikos konkurencingumą, mažinant kainas ir atlyginimus šalies ekonomikos viduje. Plačiau skaityti teorinės dalies poskyryje „Pagrindinių sąvokų apibrėžimas“.

devalvacijos“ ir „ekonomikos skatinimo“ strategiją, nors pastarąją rekomendavo daugelis užsienio analitikų ir ekonomistų, tokių kaip Nobelio premijos laureatas Paulas Krugmanas, buvęs Tarptautinio valiutos fondo (toliau tekste TVF) vyriausiasis ekonomistas Kennethas Rogoffas ir per krizę išgarsėjęs Nourielis Roubini. Antra, kodėl ir kaip Baltijos šalys sugebėjo įgyvendinti šią strategiją, nors dauguma užsienio analitikų prognozavo, jog to joms padaryti nepavyks¹¹? Iš esmės, kaip teigė Andersas Åslundas, „remiantis konvencine išmintimi, tokio lygio išorės disbalansai gali būti koreguojami tik devalvacija“¹², o Latvijos strategija buvo vadinama „misija neįmanoma“¹³. Be to, kaip bus atskleista disertacijoje, žvelgiant iš dominuojančių (vyraujančių) politinės ekonomijos teorijų perspektyvų, Baltijos valstybių bandymas įgyvendinti vidinio prisitaikymo strategiją taip pat turėjo baigtis nesėkme.

Dar vieną galvosūkį pateikia skirtingi Baltijos valstybių rezultatai, tvarkantis su krize. Užsienio analitikai, komentatoriai ir net mokslininkai dažnai į Baltijos valstybes žvelgia kaip į homogenišką vienetą. Tačiau Estijos, Latvijos ir Lietuvos patirtis per krizę nebuvo vienoda. Nors susidurta su panašiomis ekonominėmis aplinkybėmis ir makroekonominiais pažeidžiamumais ir imtasi iš esmės labai panašios antikrizinės strategijos (vidinio prisitaikymo), jos rezultatai buvo skirtingi. Pagrindinis skirtumas buvo susijęs su investuotojų pasitikėjimo atkūrimu ir fiskalinės konsolidacijos sėkme. Lemiamais 2009 metais Latvijoje ir Lietuvoje dramatiškai išaugo biudžeto deficitas, o Estija, kuri susidūrė su panašiu ekonominiu nuosmukiu, sugebėjo deficitą išlaikyti (ekonomikai krentant apie 15 procentų) žemiau 3 procentų BVP. Tai savo ruožtu leido Estijai tapti septynioliktąja eurozonos nare nuo 2011 metų pradžios.

¹¹ Izabella Kaminska, „Waiting for Latvia to Devalue.“ *FT Alphaville*, 2009 06 02. <<http://ftalphaville.ft.com/blog/2009/06/02/56497/waiting-for-latvia-to-devalue/>>. [Žiūrėta 2010 06 05].

¹² Anders Aslund, „Latvia Defies the American Conventional Wisdom.“ *Peterson Institute for International Economics, Realtime Economic Issues Watch*, 2009 07 20. <<http://www.piie.com/realtime/?p=836>> [Žiūrėta 2011 01 02].

¹³ Barry Wood, „Latvia: Digging Out or Digging Deeper? Outside the Box.“ *Marketwatch*, 2010 04 01. <<http://www.marketwatch.com/story/latvia-digging-out-or-digging-deeper-2010-04-01>>. [Žiūrėta 2012 04 02].

Taigi disertacijoje siekiama atsakyti į šiuos klausimus, kylančius iš empirinių galvosūkių ir žyminčius skirtingą vidinio prisitaikymo strategijos sėkmės pobūdį¹⁴:

1. Politikos pasirinkimo ir įgyvendinimo galvosūkis: kodėl Baltijos valstybės sugebėjo išlaikyti fiksuotus valiutos kursus, priešingai analitikų spėjimams bei teorinėms prognozėms?

2. Skirtingos sėkmės galvosūkis: kaip ir kodėl išsiskyrė Baltijos valstybių prisitaikymo keliai? Konkrečiai kalbant, kodėl Estija sėkmingiausiai susitvarkė su krize: sugebėjo greičiausiai atkurti investuotojų pasitikėjimą, sumažino biudžeto deficitą ir galiausiai prisijungė prie eurozonos 2011 metais?

Šie klausimai yra analitiškai atskiri ir netgi suponuoja kiek skirtingas tyrimo strategijas (žr. skyrių „Tyrimo struktūra ir metodologija“). Tačiau abu šie klausimai buvo pasirinkti, kadangi atsakymas į juos gali pateikti išsamų Baltijos šalių situacijos per ekonominę krizę vaizdą – pagrindinis disertacijos tikslas yra atsakyti, kas ir kodėl atsitiko konkrečiu savaime įdomiu istoriniu atveju. Minėti klausimai kartu gerai apibūdina vadinamąją vidinio prisitaikymo strategiją. Be to, skirtingi analizės pjūviai leidžia atskleisti įdomų reiškinį – viena vertus, vienodą (ar bent jau panašų) atsaką į ekonominius (o kartu ir socialinius bei politinius) sunkumus, bet kartu ir skirtingą pasirinktos strategijos sėkmės laipsnį. Kaip ir daugeliu atvejų (pavyzdžiui, stojimas į Europos Sąjungą ar prisijungimas prie eurozonos – būtent sėkmingos politikos per krizę paseka), Estija pralenkė Latviją ir Lietuvą. Zenono Norkaus žodžiais, „Estiją jau 1994 m. analitikai vadino „žėrinčia Baltijos žvaigžde“, o Lietuva buvo laikoma šalimi, kuri, nors ir įvykdavo

¹⁴ Disertacijoje sėkmė apibrėžiama kaip vidinio prisitaikymo strategijos įgyvendinimas. Kitaip tariant, vidinio prisitaikymo strategija laikoma sėkminga, jeigu a) yra išlaikomas fiksuotas valiutos kursas ir b) pasiekiamas fiskalinis tvarumas (daugiau žr. teorinę dalį). Tiesa, sėkmės sąvoka yra išskaidoma į du aspektus: absoliutų (ar išlaikytas fiksuotas valiutos kursas bei pasiektas fiskalinis tvarumas) bei santykinį (kaip greitai ir sėkmingai tai pasiekta, ypač kalbant apie fiskalinę konsolidaciją). Taip pat derėtų paminėti, kad toks sėkmės apibrėžimas neįtraukia kitų svarbių aspektų, tokių kaip socialinės ar politinės antikrizinės strategijos pasekmės.

tarptautinių institucijų užduodamus „namų darbus“, bet tik vėluodama, prastesniais pažymiais ir pasiekusi menkesnių makroekonomikos rezultatų¹⁵. Taigi pasirinkusios panašų politinį ekonominį modelį, trys Baltijos valstybės vis dėlto skyrėsi jo įgyvendinimo nuoseklumu ir kartu sėkme. Disertacijoje keliama ir pagrindžiama hipotezė, kad Estijos visuomenės palaikymas – pasitikėjimas ir neformalūs instituciniai ištekliai – padėjo šaliai susitvarkyti su krize sėkmingiau.

Galima atkreipti dėmesį į tai, kad pirmiau nurodyti galvosūkliai yra pirmiausia susiję su ekonominiais struktūriniais veiksniais – teigiama (ir toliau disertacijoje giliau pagrindžiama), kad šie veiksniai, tokie kaip bendra ekonomikos būklė, prekybos balanso ar biudžeto situacija, negali patenkinamai atsakyti į iškeltus klausimus. Gourevitchiaus teigimu, „ekonominė teorija gali daug pasakyti apie politikos alternatyvas, tačiau jei mūsų ekonominė analizė neatsižvelgia į galios klausimus, ji mums nepasakys pakankamai, kad galėtume suprasti priimtus pasirinkimus“¹⁶. Panašias mintis yra išsakęs ir Jonathanas Kirshneris: „ekonominė logika apriboja galimų pasirinkimų spektrą, tačiau faktiškai stebimi sprendimai priskirtini politikai – idėjoms, interesų grupių konfliktui, tarptautiniams santykiams“¹⁷. Disertacijoje nustatoma, kad siekiant atsakyti į konkrečius iškeltus klausimus, nepakanka nagrinėti vien objektyvios struktūrinės ekonominės situacijos – reikia atsižvelgti į politinius ir institucinius veiksnius. Šia prasme disertacijoje sekama palyginti turtinga ekonominių krizių politinės ekonomijos tradicija¹⁸.

¹⁵ Zenonas Norkus, „Apie Baltijos Siciliją ir Lombardiją: postsocialistinės kaitos pasiekimų Baltijos šalyse skirtumai ir priežastys.“ *Politologija*, 1(41), 2006, 71.

¹⁶ Gourevitch, 17.

¹⁷ Jonathan Kirshner, „The Inescapable Politics of Money.“ Kn. (sud.), *Monetary Orders: Ambiguous Economics, Ubiquitous Politics*. Ithaca: Cornell University Press, 2003, 3–24, 4.

¹⁸ Gourevitch; Peter J. Katzenstein, *Small States in World Markets: Industrial Policy in Europe*. Ithaca: Cornell University Press, 1985; Haggard; Mark Blyth, „The Politics of Compounding Bubbles: The Global Housing Bubble in Comparative Perspective.“ *Comparative European Politics*, 6, 387–406, 2008; Arvid J. Lukauskas ir Francisco L. Rivera-Batiz (sud.), *The Political Economy of the East Asian Crisis and Its Aftermath: Tigers in Distress*. Cheltenham: Edward Elgar, 2001; T. J. Pempel, *The Politics of the Asian Economic Crisis*. Ithaca: Cornell University Press, 1999; Shale A. Horowitz ir Uk Heo (sud.), *The Political Economy of International Financial Crisis: Interest Groups, Ideologies, and Institutions*. Singapore: Institute of Southeast Asian Studies, 2001; Stephan Haggard ir Robert R. Kaufman, *The Politics of Economic*

Disertacijos teorinis modelis, hipotezės ir kintamieji

Disertacijoje pateikiamas naujas vidinio prisitaikymo strategijos modelis, jungiantis kelių politinės ekonomijos teorijų išvalgas. Teigiama, kad vidinė devalvacija apima fiksuoto valiutos kurso išsaugojimą bei pakankamos fiskalinės konsolidacijos įgyvendinimą. Savo ruožtu fiskalinės konsolidacijos įgyvendinimas skaidomas į jos priemonių (taupymo – išlaidų mažinimo ir pajamų didinimo) įgyvendinimą bei galutinį fiskalinį rezultatą. Hipotezės bei kintamieji skaidomi dvejopai: pirma, pagal vidinio prisitaikymo sąlygas (noras išsaugoti fiksuotą valiutos kursą, fiskalinės konsolidacijos priemonių įgyvendinimas, galutinis fiskalinis rezultatas); antra, pagal tai, ar kintamieji ir hipotezės yra siūlomos dominuojančių teorijų, ar kitų – ne tokių populiarių – aiškinimų. Toliau trumpai pristatomi pagrindiniai nepriklausomi kintamieji. Hipotezės (nepriklausomojo kintamojo tikėtinas poveikio ženklas ir priežastinis mechanizmas) išsamiau aptariami teorinėje dalyje (žr. 1-ą skyrių) bei 2-ame priede.

Kalbant konkrečiai, noras išsaugoti fiksuotą valiutos kursą gali būti aiškinamas remiantis šiais dominuojančiais – valiutos krizių teorijų išskiriamais – veiksniais: ekonomine situacija (ypač ekonominiu aktyvumu, nedarbo lygiu ir fiskaline padėtimi), politine valdžioje esančios partijos orientacija, rinkiminiais procesais. Kaip papildomi veiksniai nurodomi ekonominės struktūros ypatumai, valiutos kurso politikos tęstinumas, priežastinės fiksuotą kursą palaikančios idėjos bei papildomos fiksuoto valiutos kurso funkcijos.

Gebėjimą įgyvendinti fiskalinę konsolidaciją, remiantis dominuojančiomis fiskalinės konsolidacijos teorijomis, galima būtų aiškinti bendra ekonomine situacija, rinkiminiais procesais, politine

Adjustment: International Constraints, Distributive Conflicts, and the State. Princeton: Princeton University Press, 1992; Stephan Haggard, „The Politics of Adjustment: Lessons from the IMF’s Extended Fund Facility.“ *International Organization*, 39(3), 505–534, 1985.

vadžioje esančių partijų orientacija, veto žaidėjų skaičiumi, profesinių sąjungų įtaka. Papildomi kintamieji yra tokie: fiskalinės politikos tęstinumas, priežastinės idėjos dėl tinkamų ekonominės politikos priemonių, visuomenės reakcija (savo ruožtu aiškintina visuomenės mobilizavimosi gebėjimais ir politikos alternatyvų egzistavimu).

Galiausiai fiskalinės politikos rezultatus galima būtų aiškinti konvenciniais ekonominės situacijos ir ekonominės politikos priemonių (mokesčių bei išlaidų keitimo) veiksniais. Siūlomas papildomas nepriklausomas kintamasis – neformalios institucijos (pirmiausia pasitikėjimas politinėmis institucijomis).

Disertacijos ginamieji teiginiai

1. Daugelis dominuojančių teorijų siūlomų hipotezių nepasitvirtina: nepriklausomų kintamųjų vertės neatitinka priklausomų kintamųjų prognozuojamų verčių arba yra nepakankamo poveikio, kad galėtų paaiškinti pakankamai didelę dalį priklausomojo kintamojo vertės; priežastiniai mechanizmai taip pat daugeliu atveju nesuveikia ar veikia ne taip, kaip būtų buvę galima tikėtis. Kita vertus, pasitvirtina daugelis hipotezių, formuluojamų papildomų teorijų ir jų siūlomų veiksnių pagrindu.

2. Kalbant apie norą išlaikyti fiksuotą valiutos kursą, iš esmės nepasitvirtina visi siūlomi konvenciniai kintamieji. Svarbiausia tai, kad dėl ypač didelio ekonomikos pažeidžiamumo (augančio nedarbo, krentančios visuminės paklausos, besiplečiančio biudžeto deficito), Baltijos šalių vyriausybės teoriškai turėjo norėti devaluoti valiutą, tačiau atsitiko priešingai. Šį galvosūkį padeda paaiškinti papildomų teorijų siūlomi veiksniai: ekonominės struktūros ypatumai (didelis įsiskolinimas užsienio valiuta, priklausomybė nuo importuojamų žaliavų ir ekonomikos lankstumas), valiutos kurso politikos tęstinumas ir netikrumo vengimas, vyraujančios idėjos apie priežastinius ryšius (stipriai palaikiusios fiksuoto

valiutos kurso politiką), papildomos neekonominės fiksuoto valiutos kurso funkcijos (kaip nacionalinio simbolio bei eurointegracijos proceso priemonės).

3. Fiskalinės konsolidacijos įgyvendinimą konvenciniai kintamieji paaiškina palyginti geriau: ypač tai pasakytina apie profesinių sąjungų įtaką (jų silpnumą) ir veto žaidėjų skaičių (didelė valdymo centralizacija Baltijos šalyse mažino veikėjų, galinčių priešintis taupymui, skaičių). Tačiau kiti veiksniai (rinkiminiai procesai ar politinė valdžioje esančių partijų orientacija) nepadedą suprasti, kodėl Baltijos šalys sugebėjo įgyvendinti itin plataus masto fiskalinę konsolidaciją. Be to, koalicinių vyriausybių egzistavimas teoriškai turėjo sukelti ypač didelių sunkumų taupymo politikai. Adekvatų Baltijos valstybių patirties aiškinimą leidžia pateikti šie papildomi veiksniai: fiskalinės politikos tęstinumas ir netikrumo vengimas, vyraujančios idėjos apie priežastinius ryšius, palyginti menkas perskirstymo laipsnis ir socialinių išlaidų dydis bei nedidelis visuomenės pasipriešinimas, savo ruožtu aiškintinas menkais visuomenės mobilizavimosi gebėjimais ir ekonominės politikos alternatyvų nebuvimu.

4. Estijos didesnės sėkmės per krizę negali patenkinamai paaiškinti nei bendros ekonominės tendencijos, nei priimtos priemonės per krizę. Šį galvosūkį taip pat padeda išspręsti nekonvencinės literatūros siūlomas kintamasis – neformalios institucijos, konkrečiai aukštesnis pasitikėjimas valdžia, kuris lėmė mažesnę mokesčių vengimą ir kartu palyginti didesnes biudžeto pajamas per krizę.

Disertacijos naujumas (novatoriškumas)

1. Aprašytas ir ištirtas atvejis, kuris yra istoriškai (savaiame) reikšmingas tiek Baltijos valstybėms, tiek pasauliniu kontekstu, tiek ir praktinėms šiuo metu vykstančioms diskusijoms dėl eurozonos periferijos

valstybių reformų. Tai plačiausia mokslinėje literatūroje analizė apie Baltijos valstybių atsaką į Didžiąją recesiją 2008–2010 metais, kurioje ne tik atsakoma į konkrečius iškeltus klausimus, bet taip pat Baltijos šalių patirtis nagrinėjama platesnės teorinės bei empirinės literatūros kontekste.

2. Parodyta, kad konvencinių teorijų siūlomi kintamieji negali adekvačiai paaiškinti iškeltų pagrindinių klausimų: kodėl Baltijos valstybės pasirinko ir sugebėjo įgyvendinti vidinio prisitaikymo strategiją; kodėl Estija su krize susitvarkė sėkmingiau nei Lietuva ir Latvija. Kitaip tariant, disertacija yra konvencinių valiutos krizių ir fiskalinės konsolidacijos teorijų kritika.

3. Suformuluotas originalus vidinio prisitaikymo teorinis modelis, padedantis išskaidyti šį sudėtingą reiškinį į atskirus elementus, apibūdinantis nepriklausomus, tarpinius kintamuosius bei kintamųjų tarpusavio ryšius. Šį modelį galima taikyti kitų šalių, bandančių (ar bandžusių) įgyvendinti panašią strategiją, tyrimams.

4. Pateikti pasiūlymai teorinei ir empirinei valiutos krizių literatūrai. Konkrečiai kalbant, valiutos krizių ir fiskalinės konsolidacijos (bei apskritai fiskalinės bei mokestinės politikos) tyrimai galėtų atsižvelgti į tokius papildomus nepriklausomus kintamuosius: įsiskolinimą užsienio valiuta, ekonomikos lankstumą, valiutos politikos tęstinumą, visuomenės mobilizavimosi gebėjimus, neformalių institucijų kokybės lygį.

5. Pateikta bei iš dalies pagrįsta bendro priežastinio ryšio tarp pasitikėjimo valdžios institucijomis ir mokestinių pajamų hipotezė – Baltijos valstybių atvejo tyrimas pasiūlė teorinę inovaciją, padedančią geriau susieti ekonominio augimo, pasitikėjimo ir mokestinių įplaukų ryšius.

Toliau disertacija yra plėtojama tokia tvarka. Pirmame skyriuje apibrėžiamos pagrindinės sąvokos, pristatomas teorinis vidinio prisitaikymo modelis ir nepriklausomi kintamieji, galintys aiškinti tiek valiutos krizės tikimybę, tiek fiskalinės konsolidacijos sėkmę (savo ruožtu skaidomą į fiskalinės konsolidacijos priemones ir jų galutinį rezultatą).

Antrame skyriuje apžvelgiama ankstesnė literatūra apie Baltijos valstybes, aktuali disertacijoje keliamiems klausimams. Trečiame skyriuje aprašoma disertacijos tyrimo struktūra ir metodologija. Ketvirtas skyrius pradeda analitinę disertacijos dalį – jame analizuojama Baltijos šalių patirtis, žvelgiant iš vyraujančių (konvencinių) teorijų perspektyvos. Nustačius, kad vyraujančios teorijos ir kintamieji negali patenkinamai atsakyti į pagrindinius keliamus klausimus, toliau (žr. 5–7-ą skyrius) atsižvelgiama į papildomus kintamuosius, galinčius aiškinti Baltijos šalių patirtį. Disertacija užbaigiama išvadomis ir rekomendacijomis.

1. Teorija: vidinio prisitaikymo modelis ir nepriklausomi kintamieji

1.1. Pagrindinių sąvokų apibrėžimas

Ekonomikos prisitaikymas apibūdina procesą, per kurį ekonomika prisitaiko prie besikeičiančių aplinkybių. Galima išskirti dviejų rūšių pusiausvyrą – išorės (mokėjimų balanso deficito ar perviršio nebuvimą) ir vidinę (visiško užimtumo būseną). Atitinkamai disbalansai reiškia mokėjimų balanso deficitą (išorės disbalansas) ir ciklinį nedarbą (vidaus disbalansas). Kodėl ekonomikai tenka prisitaikyti? Įprastas ekonominio pakilimo ir nuosmukio, dažnai pasibaigiančio ekonominėmis ir finansų krizėmis, scenarijus yra toks: šalis (dažnai besivystanti) patiria tam tikrą teigiamą šoką (pavyzdžiui, įgyvendinamos reformos, kurios padeda kelti našumą, atsiranda nauji arba pigesni finansavimo šaltiniai), tai paskatina ekonominę plėtrą, atlyginimų augimą, optimistinius ateities lūkesčius. Šie procesai veikia paskolų augimą, kuris dažnai perauga į paskolų bumą, finansuojamą iš užsienio importuojamu kapitalu, kadangi neužtenka vietinių sutaupytų išteklių. Ekonominis bumus dažnai būna paskatintas sėkmingos makroekonominės stabilizacijos, kuri pasiekama įtvirtinus fiksuoto valiutos kurso režimą. Jeigu fiksuoto kurso režimas yra patikimas, jis padeda suvaldyti infliaciją, panaikina (ar bent jau stipriai sumažina) valiutos riziką ir mažina realias palūkanų normas. Auga investicijos, ypač į uždarus užsienio konkurencijai ūkio sektorius: nekilnojamą turtą, mažmeninę prekybą, finansinį tarpininkavimą. Besiplečianti vidaus paklausa augina atlyginimus, kurie pradeda lenkti produktyvumo augimą – šalis palaipsniui praranda konkurencingumą. Kadangi importas viršija eksportą, atsiranda einamosios sąskaitos deficitas, kuris dengiamas iš užsienio importuojamu kapitalu – auga išorės skola. Galiausiai ekonominė situacija pradeda prastėti – to priežastys gali būti

įvairios: išorės problemos, prastėjantys pelningumo rodikliai ir pan. Ekonomikos veikėjai, stebėdami prastėjančią situaciją, mažina savo investicijas ar net atitraukia kapitalą iš šalies. Staiga einamosios sąskaitos deficito privatus sektorius finansuoti nebenori – kyla mokėjimų balanso sunkumai. Be to, smunkančios investicijos lemia mažesnę vartojimą ir kartu mažesnę visuminę paklausą. Visuminės paklausos mažėjimas savo ruožtu kelia nedarbo lygį – atsiranda vidinis disbalansas. Šiuo atveju ekonomikoje turi įvykti prisitaikymo procesas, per kurį būtų judama link išorinės ir vidinės pusiausvyros atstatymo.

Išorės (o kartu ir vidaus) pusiausvyra gali būti atkuriamą vykdant **valiutos kurso devalvaciją**. Jei šalis turi fiksuotą valiutos kursą, kuris atišamas (arba susilpninamas, po to vėl užfiksuojant kursą) ir reikšmingai nuvertėja (mokslinėje literatūroje įprasta taikyti 25 procentų nominalaus nuvertėjimo kriterijų¹⁹), tokį įvykį galima vadinti **valiutos krize**. Įvykus valiutos devalvacijai pinga eksportas, brangsta importas ir auga šalies konkurencingumas – kartu mažėja ar net perviršį pasiekia einamoji sąskaita. Be to, eksporto augimas skatina visuminę paklausą, o kartu ir nedarbo lygio mažėjimą. Tiesa, egzistuoja ir alternatyvus – **vidinės devalvacijos** – būdas, kai valiutos kursas išlaikomas, o atlyginimų ir kainų korekcija vyksta automatiškai, atkuriant šalies konkurencingumą per rinkos prisitaikymo mažinant atlyginimus ir kainas mechanizmą. Procesas yra toks: krentanti visuminė paklausa lemia aukštesnį nedarbo lygį, kuris veikia atlyginimų ir kainų mažėjimą (defliacija ir recesija). Priimta manyti, kad **vidinės devalvacijos** kelias yra ilgesnis ir skausmingesnis kelias, kadangi atlyginimai ir kainos nelinkę greitai ir sklandžiai mažėti (angl. *downwardly rigid*), todėl disbalansų korekcija užtrunka. Be to, vidinė devalvacija skatina defliaciją – manoma, kad defliaciniai procesai gali turėti papildomą neigiamą poveikį ekonominiam aktyvumui, kadangi auga reali paskolų našta.

¹⁹ Jeffrey A. Frankel ir Andrew K. Rose, „Currency Crashes in Emerging Markets: An Empirical Treatment.“ *Journal of International Economics*, 41(3), 1996, 351–366.

Svarbu aptarti ir fiskalinės politikos vaidmenį. Krizinė situacija, kai šalis susiduria su ekonominiu nuosmukiu, gali suduoti skaudų smūgį valdžios finansams. Krentanti visuminė paklausa lemia mažesnes mokestines pajamas. Be to, išaugęs nedarbo lygis didina našta biudžetui dėl didesnio pašalpų poreikio. Sumažėjęs pasitikėjimas šalies ekonomine bei finansų sistema taip pat reiškia, kad valdžia turi skolintis brangiau. Tokioje situacijoje valdžia teoriškai turi dvi išeitis – **fiskalinės ekspansijos** arba **fiskalinės konsolidacijos** politiką, kurios atitinkamai reiškia mokesčių mažinimą ir (ar) išlaidų didinimą bei mokesčių didinimą ir (ar) išlaidų mažinimą. Standartinis keinsistinis receptas siūlo į krentančią visuminę paklausą reaguoti didinant biudžeto deficitą – tokiu būdu kompensuojamas krentantis privačių investicijų lygis, tikintis sumažinti nedarbą bei teoriškai išvengti ar sušvelninti ekonomikos nuosmukį. Tačiau yra kelios problemos, susijusios su fiskalinės ekspansijos politika. Visų pirma fiskalinė ekspansija gali būti neefektyvi: privatus sektorius geba efektyviau panaudoti lėšas. Antra, jei išlaikomas fiksuotas kursas, fiskalinė ekspansija neleidžia koreguotis atlyginimams ir kainoms šalies viduje – taigi trukdo pasiekti išorės pusiausvyrą. Trečia, fiskalinė ekspansija turi būti kažkaip finansuojama – tačiau krizės metais tokių finansavimo šaltinių yra mažai ir jie brangūs. Oficialūs tarptautiniai skoliniojai, tokie kaip TVF, nėra linkę finansuoti fiskalinės ekspansijos programų. Ketvirta, fiskalinė ekspansija gali mažinti finansų rinkų pasitikėjimą šalimi ir jos gebėjimus vykdyti įsipareigojimus, didinti palūkanų normas ir tokiu būdu mažinti visuminę paklausą – taigi neutralizuoti fiskalinės ekspansijos teigiamą įtaką visuminei paklausai.

Alternatyvus kelias yra vykdyti **fiskalinę konsolidaciją** – t. y. diskretiškai didinti mokesčius ir (arba) mažinti išlaidas. Ją vykdančiam, tikimasi atkurti valdžios finansų tvarumą, taigi ir finansų rinkų pasitikėjimą. Be to, fiskalinė konsolidacija padeda greičiau veikti vidinės devalvacijos procesui – mažesnė visuminė paklausa lemia spaudimą atlyginimams ir kainoms mažėti, taip sukurdama prielaidas

konkurencingumui augti. Pagrindinis fiskalinės konsolidacijos trūkumas susijęs su tuo, kad ji linkusi dar labiau mažinti ir taip smunkančią visuminę paklausą, taigi didinti nedarbo lygį, o kartu ir socialinę bei politinę įtampą šalyje. Be to, fiskalinė konsolidacija gali būti „save žudanti“ – mažesnė visuminė paklausa lemia menkesnes įplaukas į biudžetą, o tai savo ruožtu augina deficitą ir įsuka savotišką neigiamą ratą.

Reiktų paminėti, kad egzistuoja ir dar vienas būdas spręsti išorės balanso (konkurencingumo) problemą – tai struktūrinių reformų įgyvendinimas, siekiant pagerinti ekonomikos konkurencingumą. Tačiau toks pasirinkimas gali duoti vaisių tik vidutiniu arba ilgesniu laikotarpiu ir yra bet koku atveju pageidautinas. Šioje disertacijoje struktūrinės reformos nėra nagrinėjamos.

Apskritai **vidinio prisitaikymo** strategija apima du aspektus: 1) fiksuoto valiutos kurso išlaikymą, vykdant vidinę devalvaciją (ar, tiksliau tariant, leidžiant jai vykti) ir 2) fiskalinio tvarumo pasiekimą, įgyvendinant fiskalinę konsolidaciją. Vidinio prisitaikymo strategija bus laikoma sėkminga, jeigu: a) bus išsaugotas fiksuotas valiutos kursas (išvengta valiutos krizės); b) bus pasiektas fiskalinis tvarumas. Alternatyviai galima kalbėti apie vidinio prisitaikymo strategijos sėkmės *laipsnį*: kaip greitai ir koku laipsniu atkuriamas investuotojų pasitikėjimas bei – svarbiausia – kaip greitai ir koku laipsniu pavyksta pasiekti biudžeto konsolidaciją. Dėl šių priežasčių, konstruojant vidinio prisitaikymo modelį, derėtų atsižvelgti į dviejų rūšių literatūrą – valiutos krizių ir fiskalinės konsolidacijos.

1.2. Valiutos krizių literatūra

Egzistuoja plati teorinė ir (kiek siauresnė) empirinė literatūra, nagrinėjanti valiutos krizes. Šios literatūros pradžia galima būtų laikyti

1979 metų Paulo Krugmano straipsni²⁰, kuriame teigiama, jog valiutos krizę sukelia šalies viduje vykdoma ekspansinė ekonominė politika – konkrečiai biudžeto deficitas, kuris monetarizuojamas (centrinis bankas superka vyriausybės obligacijas). Tokia politika yra nesuderinama su fiksuoto valiutos kurso režimu – ekonomikos veikėjai, stebėdami mažėjančius užsienio valiutos rezervus, galiausiai parduoda visas turimas vietos valiutos atsargas, ir šalis yra priversta devaluoti valiutą. Pirmosios kartos valiutos krizių modeliai, kuriuos paskatino šis Krugmano straipsnis, išskiria ekonominės padėties (vadinamųjų ekonomikos „fundamentų“ arba „pagrindų“) svarbą, konkrečiai fiskalinės disciplinos vaidmenį ir galimą vidaus ekonominės politikos bei išorės valiutos kurso režimo neatitikimą. Be biudžeto deficito ir valstybės skolos, kiti tyrėjai pažymėjo, kad ekspansinė politika taip pat gali būti lydima didėjančio realaus valiutos kurso, prastėjančio prekybos, einamosios sąskaitos balanso, realių atlyginimų augimo bei augančių vidaus palūkanų normų²¹.

Tačiau kartu pirmosios kartos modeliai susidūrė su svarbiais iššūkiais – tiek teoriniais, tiek empiriniais²². Teorine prasme pagrindinis jų trūkumas susijęs su valdžios veiksmų traktavimu – pirmosios kartos modeliuose į vyriausybę žvelgiama kaip į pasyvų veikėją fiksuoto valiutos kurso išsaugojimo prasme, kai tiesiog vykdoma su pastaruoju nesuderinama ekonominė politika. Empiriškai pirmosios kartos modeliai sunkiai galėjo paaiškinti 1992 metais kilusias spekuliacines atakas, nukreiptas prieš Valiutos keitimo mechanizme (angl. *ERM*) dalyvavusias Vakarų Europos šalis 1992 m. (daugelis šių valstybių nesugebėjo ar nenorėjo ginti fiksuotų nacionalinių valiutos kursų ir jas devaluavo).

Reaguodami į šiuos trūkumus, tyrėjai suformulavo vadinamuosius antrosios kartos valiutos krizių modelius, kurie ir sudaro šiuolaikinių

²⁰ Paul Krugman, „A Model of Balance-of-payments Crises.“ *Journal of Money, Credit and Banking*, 11(3), 1979, 311–325.

²¹ Graciela Kaminsky, Saul Lizondo ir Carmen M. Reinhart, „Leading Indicators of Currency Crises.“ *International Monetary Fund Staff Papers*, 45(1), 1998.

²² Maurice Obstfeld, „The Logic of Currency Crises.“ NBER Working Paper No. 4640, 1994. <<http://www.nber.org/papers/w4640>>. [Žiūrėta 2010 05 06].

valiutos krizių modelių pagrindą. Šių modelių esmė yra ta, kad vyriausybė renkasi, ar išlaikyti fiksuotą valiutos kursą²³. Teigiama, kad valiutos kurso išlaikymas gali turėti tiek teigiamų pusių, tiek ir nuostolių. Jei valiutos kursas devaluojamas, mažėja valdžios reputacija, investuotojų pasitikėjimas ir finansinis stabilumas, išauga infliacija. Kita vertus, fiksuoto kurso išlaikymas, remiantis „neįmanoma tarptautinių finansų trejybe“²⁴, neleidžia vykdyti ekspansinės ekonominės politikos ir taip skatinti visuminės paklausos – tai, ko imtis krizių metu siūlo Keyneso pasekėjai. Be to, valiutos devaluacija gali leisti greičiau sumažinti realų valiutos kursą, taigi atkurti ekonomikos konkurencingumą ir paskatinti eksportą nei alternatyvus – defliacijos (vidinės devaluacijos) – kelias. Paprastai kalbant, antrosios kartos modeliai teigia, kad valiutos kurso išlaikymas yra susijęs su pasirinkimu (konfliktu) tarp patikimumo (angl. *credibility*) išsaugojimo ir ekonominės politikos lankstumo (angl. *flexibility*) bei aktyvumo, reaguojant į krizę paklausos stimuliavimo priemonėmis. Jeigu pirmosios kartos modeliai iš esmės yra deterministiniai, pabrėžiantys pamatinių ekonomikos „pagrindų“ svarbą, tai antrosios kartos modeliai akcentuoja politinius veiksnius ir pasirinkimą, kuris savo ruožtu priklauso nuo noro išlaikyti fiksuotą valiutos kursą. Apskritai, kaip pastebėjo Kennethas Rogoffas, beveik visais atvejais bet kuri šalis gali išlaikyti fiksuotą valiutos kursą, jeigu yra pasirengusi sumokėti tokio žingsnio kainą²⁵. Antrosios kartos modeliai siūlo atsižvelgti į bet kokius kintamuosius, kurie patenka į vyriausybės naudingumo funkciją (angl. *utility function*). Vis dėlto pagrindiniai nurodomi kintamieji yra susiję su ekonominiu aktyvumu rodikliais, tokiais kaip BVP kritimas, pramoninės produkcijos tendencijos ir nedarbo lygis²⁶. Taip pat išskiriamas

²³ Maurice Obstfeld, „Models of Currency Crises with Self-fulfilling Features.“ *European Economic Review*, 40(3), 1996, 1037–1047.

²⁴ Neįmanoma vienu metu išlaikyti a) fiksuoto valiutos kurso; b) laisvo kapitalo judėjimo; c) savarankiškos monetarinės politikos.

²⁵ Rogoff, Kenneth, „The Risks of Unilateral Exchange Rate Pegs.“ Konferencijos „The Implications of Globalization of World Financial Crisis“ medžiaga. Bank of Korea, 1998.

<http://www.economics.harvard.edu/files/faculty/51_BOKpaper.pdf>. [Žiūrėta 2010 04 02].

²⁶ Obstfeld, „The Logic of Currency Crises“.

finansų sektoriaus padėties veiksnys – valiutos kurso gynimas dažniausiai reiškia aukštesnes palūkanų normas, kurios reikalingos išlaikyti didesni pasitikėjimą vidaus valiuta, o tai savo ruožtu gali suduoti skaudų smūgį bankų sistemai ir visam finansų sektoriui. Galiausiai derėtų paminėti ir valstybės skolos bei biudžeto deficito aspektą – teigiama, kad kuo prastesni fiskaliniai rodikliai, tuo vyriausybė gali norėti labiau „influoti“ šią skolą, ją monetarizuodama, o to padaryti negalima, kol išlaikomas fiksuotas valiutos kursas. Empiriniais tyrimais patvirtinama, kad keli ekonominiai rodikliai leidžia gana patikimai prognozuoti valiutos krizių tikimybę. Plačiai cituojamame Kaminsky, Lizondo ir Reinhart straipsnyje, apibendrinančiame daugelį tyrimų, nustatoma, jog geriausiai krizes aiškina ekonominio aktyvumo rodikliai (BVP, pramonės produkcijos indeksas, nedarbo lygis), konkurencingumo indikatoriai (eksporto pokyčiai, realaus valiutos kurso nukrypimas nuo bendros tendencijos (pervertinimas)), akcijų kainos, taip pat plačiojo pinigų agregato (M2) ir tarptautinių rezervų santykis²⁷.

Pastaraisiais metais tyrėjai atsižvelgė ir į politinius veiksnius, kurie gali veikti valdžios norą išlaikyti fiksuotą nacionalinės valiutos kursą²⁸. Minimi tokie aspektai: valdžioje esančių partijų politinė orientacija, interesų grupių spaudimas, rinkiminis ciklas.

Valdžioje esančių partijų politinė orientacija

Teigiama, kad kairiosios partijos teikia mažiau svarbos finansiniam stabilumui ir mažai infliacijai, bet yra labiau suinteresuotos skatinti ekonomiką ir mažinti nedarbą (remiantis prielaida, jog makroekonominėje politikoje yra pasirinkimas tarp infliacijos ir nedarbo mažinimo). Dėl šios

²⁷ Kaminsky, Lizondo ir Reinhart, 2.

²⁸ Björn Rother, *The Determinants of Currency Crises: A Political Economy Approach*. Houndmills, Basingstoke, Hampshire: Palgrave Macmillan, 2009; David Leblang, „To Devalue or to Defend? The Political Economy of Exchange Rate Policy.“ *International Studies Quarterly*, 47(4), 2003, 533–560.

priežasties galima spėti, kad kairiosios partijos bus mažiau linkusios ginti fiksuotą valiutos kursą²⁹. Kita vertus, šią logiką galima pakreipti priešinga linkme: kadangi kairiosios partijos turi prastesnę reputaciją finansų rinkose, jos kaip tik gali labiau vertinti fiksuoto kurso teikiamą naudą reputacijai ir būti labiau linkusios jį išlaikyti³⁰. Empirinės išvados taip pat neaiškios – vieni darbai nustato, kad fiksuotas kursas dažniau išlaikomas kairiųjų³¹, kiti – kad dešiniųjų partijų³². Bet kokių atveju tikėtina, kad jei ši teorija teisinga, mes turėtume stebėti skirtumus tarp kairiųjų ir dešiniųjų partijų pozicijos valiutos kurso režimo atžvilgiu.

Interesų grupių spaudimas: eksportuotojų (pramonės sektoriaus) vaidmuo

Interesų grupių spaudimas taip pat gali turėti svarbios įtakos valdžios norui išlaikyti fiksuotą kursą. Jeffrey Friedenas susiejo skirtingų ekonominių sektorių padėtį ekonomikoje ir jų interesus valiutos kurso atžvilgiu³³. Pagrindinė idėja yra tokia: eksportuotojai ir su importu konkuruojantys sektoriai teikia pirmenybę silpnesnei valiutai (nes tada jiems lengviau konkuruoti su užsienio gamintojais), o uždaro užsienio konkurencijai (angl. *nontradable*) sektoriaus atstovai (pavyzdžiui, įvairių neeksportuojamų paslaugų) arba neteikia didelės reikšmės valiutos kursui, arba linkę palaikyti kiek stipresnę jos vertę (kadangi stipresnė valiuta skatina vidaus rinkos augimą, kuris naudingas į ją orientuotiems sektoriams). Kaip teigia Friedenas ir Brozas, valiutos kurso vertės

²⁹ Beth A. Simmons, *Who Adjusts?: Domestic Sources of Foreign Economic Policy During the Interwar Years*. Princeton: Princeton University Press, 1997.

³⁰ Leblang, „To Devalue or to Defend?“ 540.

³¹ David A. Leblang ir William Bernhard, „The Politics of Speculative Attacks in Industrial Democracies.“ *International Organization*, 54(2), 2000, 291–324; Steven A. Block, „Political Conditions and Currency Crises in Emerging Markets.“ *Emerging Markets Review*, 4(3), 2003, 287–309; David A. Leblang, „The Political Economy of Speculative Attacks in the Developing World.“ *International Studies Quarterly*, 46(1), 2002, 69–91.

³² Leblang, „To Devalue or to Defend?“.

³³ Jeffrey A. Frieden, „Invested Interests: The Politics of National Economic Policies in a World of Global Finance.“ *International Organization*, 45(4), 1991, 425–451.

nustatymas „susijęs su esminiu politiniu ekonominiu balansu tarp konkurencingumo ir perkamosios galios“ [kursyvu išskirta originale – V. K.]³⁴. Literatūroje tradiciškai kaip kintamasis į tyrimus įtraukiamas pramonės dydis šalyje kaip silpnesniu valiutos kursu suinteresuotos grupės rodiklis³⁵. Tyrimai nustato, kad didesnis pramonės sektorius yra siejamas su mažesne fiksuoto valiutos kurso išlaikymo tikimybe³⁶.

Rinkimai

Rinkiminiai procesai gali turėti įtakos politikos formuotojų norui išsaugoti fiksuotą valiutos kursą. Teigiama, kad šis noras turėtų būti didesnis prieš rinkimus, kadangi valiutos devalvacija mažina perkamąją galią, o tai nepatinka vartotojams, kurie ir yra rinkėjai. Pasak Davido Leblango, „nors politikams patinka skatinti ekonomiką prieš rinkimus, jie pageidauja tai daryti nekeisdami fiksuoto valiutos kurso, kadangi tokiu atveju politiniai nuostoliai, susiję su valiutos kurso taisyklės sulaužymu, išauga“³⁷. Empiriniais tyrimais nustatyta, kad vyriausybės prieš rinkimus yra linkusios išlaikyti aukštesnę valiutos kurso vertę³⁸. Tiesa, kartu ši teorija implikuoja, kad noras išsaugoti valiutą turėtų būti silpnesnis *po* rinkimų. Jei ši teorija teisinga, turėtume stebėti augantį politikos formuotojų norą išsaugoti fiksuotą kursą prieš rinkimus ir sumažėjusį *po* rinkimų.

³⁴ Lawrence J. Broz ir Jeffry A. Frieden, „The Political Economy of Exchange Rates.“ Kn. Barry R. Weingast ir Donald Wittman (sud.), *The Oxford Handbook of Political Economy*. Oxford: Oxford University Press, 2006, 593.

³⁵ Taip pat kartais atsižvelgiama ir į žemės ūkio sektoriaus dydį, vadovaujantis panašia logika (žemės ūkio produkcija gali būti eksportuojama, taip pat ji konkuruoja su įvežamais gaminiais).

³⁶ Stephen B. Blomberg, Jeffry A. Frieden ir Ernesto Stein, „Sustaining fixed rates: The political economy of currency pegs in Latin America.“ *Journal of Applied Economics*, 8, 2005, 203–225.

³⁷ Leblang, „To Devalue or to Defend?“ 538.

³⁸ Leblang, „The Political Economy of Speculative Attacks in the Developing World“; Leblang, „The Political Economy of Speculative Attacks in the Developing World“; Jeffry Frieden, Piero Ghezzi ir Ernesto Stein, „Politics and Exchange Rates: A Cross-country Approach to Latin America.“ *IDB Working Paper No. 137*, 2000. <http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1814683>. [Žiūrėta 2010 04 03].

1.3. Fiskalinės konsolidacijos literatūra

Pristačius valiutos krizių literatūrą ir valdžios noro išlaikyti fiksuotą kursą svarbą, galima plačiau aptarti ir sąryšį tarp valiutos kurso išlaikymo ir fiskalinės politikos (konsolidacijos). Galima įsivaizduoti situaciją, kai nėra įgyvendinama fiskalinė konsolidacija, bet išlaikomas fiksuotas valiutos kursas³⁹. Tačiau tokia situacija nėra tikėtina dėl kelių priežasčių. Pirma, jau minėta, kad jeigu auganti vyriausybės skola monetarizuojama, tai galiausiai neišvengiamai veda prie valiutos krizės (pirmosios kartos valiutos krizių modelių įžvalga). Tačiau net jeigu centrinis bankas nefinansuoja valdžios skolos (pavyzdžiui, esant valiutų valdybos modeliui, kuris egzistuoja ir Baltijos šalyse, tai neleidžiama), auganti valdžios skola gali paskatinti valdančiuosius pakeisti egzistuojančias taisykles (tikėtina, kad jeigu valdžiai reikės rinktis tarp skolos įsipareigojimų nevykdymo ir fiksuoto kurso atsisakymo, bus pasirinktas antrasis variantas). Be to, stebėdami augančią valdžios skolą, investuotojai gali numatyti tokius valdžios veiksmus ir parduoti turimas vidaus valiutos atsargas arba net pradėti spekuliacinę ataką prieš valiutą – tokie investuotojų veiksmai savo ruožtu gali sukelti valiutos krizę. Antra priežastis yra ta, kad kuo geresnė fiskalinė šalies situacija, tuo didesni potencialūs rezervai, kuriuos galima panaudoti ginant fiksuotą valiutos kursą. Pasak Obstfeldo, „galų gale ribotais užsienio rezervais paremtas valiutos krizių aiškinimas turi būti paremtas bendra silpna fiskaline padėtimi – jeigu fiskalinė situacija gera, galima patikimai skolintis pakankamai rezervų, kurie būtų panaudoti superkant pinigų bazę ir taip nugalėti spekuliacinę ataką“⁴⁰. Trečia akivaizdi priežastis – su skolintojais (su Tarptautiniu valiutos fondu, kitais tarptautiniais skolintojais) sudarytos sutartys, kai paskolos teikiamos, nurodant fiskalinės konsolidacijos reikalavimus. Nevykdant šių reikalavimų, finansavimas gali būti

³⁹ Pavyzdžiui, Graikija jau yra paskelbusi dalinį valdžios skolos įsipareigojimų nevykdymą, bet vis dar stengiasi išlikti eurozonoje (išlaikyti fiksuotą valiutos kursą).

⁴⁰ Obstfeld, „The Logic of Currency Crises.“ 24.

nutrauktas, o valdžia gali tapti nepajėgi apginti fiksuoto valiutos kurso. Ketvirta, fiskalinė konsolidacija padeda mažinti visuminę paklausą, skatina atlyginimų mažėjimą ir defliaciją ekonomikoje, o tai savo ruožtu padeda sumažinti realų valiutos kursą, atkurti konkurencingumą ir pasiekti geresnį prekybos balansą. Galiausiai pažymėtina, kad valdžios skolos įsipareigojimų nevykdymas bet kurioje valstybėje yra stiprus šokas ekonominei, finansų ir politinei sistemai – mažai tikėtina, kad tokiomis sąlygomis išliktų pakankamas pasitikėjimas monetarine ir valiutos kurso sistema. Kilus gyventojų ir investuotojų panikai, taip pat labai išauga valiutos krizės tikimybė.

Todėl, kalbant apie valiutos krizės išvengimą, tenka kalbėti ir apie fiskalinę konsolidaciją. Valiutos krizių literatūroje autoriai atskiria *norą* ir *gebėjimą* apginti fiksuotą valiutos kursą⁴¹. Pastarasis pirmiausia ir yra susijęs su valdžios gebėjimu įgyvendinti taupymo politiką, reikalingą fiksuotam kursui išlaikyti. Vis dėlto plačiau fiskalinės konsolidacijos klausimai yra traktuojami fiskalinės konsolidacijos literatūroje.

Taigi ką fiskalinės konsolidacijos literatūra sako apie veiksnius, kurie gali padėti aiškinti jos inicijavimą ir mastą⁴²?

Pradėti derėtų nuo ekonominės situacijos, arba ekonominių „pagrindų“. Dominuojančios literatūros išvados šiuo atžvilgiu nepateikia vienareikšmiškų atsakymų. Viena vertus, vadovaujantis keinsistine fiskalinės politikos tradicija, galima tikėtis, kad ekonomikai smunkant ir nedarbo lygiui augant, vyriausybė nenorės įgyvendinti biudžeto konsolidacijos – atvirkščiai, tikėtina, kad tokiu atveju bus įgyvendinama ekspansinė fiskalinė politika, siekiant stimuliuoti visuminę paklausą. Kitaip tariant, ekonomikos smukimas mažina fiskalinės konsolidacijos tikimybę bei jos mastą. Pasak Mulas-Granadoso, „fiskaliniai prisitaikymai paprastai vyksta tada, kai ekonominė situacija yra gera, ir yra reti per

⁴¹ Leblang, „To Devalue or to Defend?“, Rother, *The Determinants of Currency Crises*.

⁴² Incijavimas yra suprantamas kaip fiskalinės konsolidacijos pradžia; mastas operacionalizuojamas kaip priemonės biudžeto pajamoms didinti ir (arba) išlaidoms mažinti.

recesijas⁴³. Kita vertus, blogesnė ekonominė situacija yra susijusi su prastėjančia fiskaline pozicija. Kuo prastesnė fiskalinė situacija (didesnis biudžeto deficitas ir valdžios skola), tuo labiau tikėtina fiskalinė konsolidacija – ypač to galima tikėtis, kai kyla rimta grėsmė valstybės finansų stabilumui. Empiriškai nustatyta, kad prastesnė fiskalinė situacija didina konsolidacijos tikimybę⁴⁴. Apskritai galima daryti išvadą, kad didelio masto fiskalinės konsolidacijos epizodai bus reti. Pirma, „politinės ekonomijos literatūros „konvencinė išmintis“ teigia, kad visuomenei paprastai nepatinka fiskalinė konsolidacija, ir tai kelia kliūčių vyriausybėms, norinčioms įgyvendinti tokią politiką“⁴⁵. Todėl didelio masto fiskalinė konsolidacija tikėtina tik tais atvejais, kai kyla rimta grėsmė valdžios finansų stabilumui. Tačiau tokios situacijos greičiausiai reiškia ir tai, kad bendra ekonominė aplinka yra prasta. Kaip minėta, didesnis ekonomikos smukimas ir aukštesnis nedarbo lygis mažina fiskalinės konsolidacijos tikimybę. Be to, priimta manyti, kad fiskalinė konsolidacija mažina visuminę paklausą ir tokiu būdu dar labiau smukdo ekonomiką. Konvencinė išmintis teigia, kad kuo prastesnė ekonominė situacija, tuo mažesni šansai politikams būti perrinktiems⁴⁶. Negana to, tyrimuose randama, jog fiskalinė konsolidacija – ypač paremta išlaidų karpymu – reikšmingai susijusi su politiniu nestabilumu ir visuomenės pasipriešinimu, nepriklausomai nuo ekonominės padėties (kitaip tariant, fiskalinė konsolidacija visuomenės pasipriešinimą gali lemti tiek todėl, kad ji prisideda prie prastesnės ekonominės situacijos, tiek ir tiesiogiai, nes dėl to sumažėja išlaidos viešojo sektoriaus darbuotojų atlyginimams bei

⁴³ Carlos Mulas-Granados, „Economics or Politics? A Theoretical Review of the Determinants of Fiscal Policy.“ *Hacienda Pública Española*, 2004, 17–34, 19.

<http://www.ucm.es/info/ecap2/mulas_carlos/articulos%20en%20revistas%20nacionales/Economis%20or%20Politics.pdf> [Žiūrėta 2012 09 20].

⁴⁴ Alberto Alesina, Roberto Perotti ir José Tavares, „The Political Economy of Fiscal Adjustments.“ *Brookings Papers on Economic Activity*, 1, 1998, 197–266.

⁴⁵ Ringa Raudla, „Fiscal Retrenchment in Estonia During the Financial Crisis: The Role of Institutional Factors.“ *Public Administration*, 89(3), 2011.

⁴⁶ Čia galima paminėti plačią rinkimų prognozavimo literatūrą, kurioje ekonominė situacija išskiriama kaip vienas svarbiausių veiksnių, lemiančių rinkimų rezultatus. Žr., pavyzdžiui, Michael Lewis-Beck ir Mary Stegmaier, „Economic Determinants of Electoral Outcomes.“ *Annual Review of Political Science*, 3, 2000, 183–219.

socialinėms išmokoms). Pasak Ponticellio ir Votho, „nuo Veimaro Respublikos žlugimo Vokietijoje 1930 metais iki prieš vyriausybę nukreiptų protestų Graikijoje 2010–2011 metais, taupymas buvo susijęs su politiškai motyvuotu smurtu ir socialiniu nestabilumu“⁴⁷. Nustatyta, kad kuo didesnis taupymo mastas, tuo labiau tikėtini protestai, chaosas ir bendras politinis nestabilumas: „išlaidas sumažinus daugiau nei 2 proc. BVP, visų rūšių nestabilumas, ypač riaušių ir demonstracijų forma, sparčiai didėja. Dideli kirpimai – siekiantys 5 proc. ar daugiau BVP (kaip dabar Graikijoje) – siejami su didžiausiu nestabilumo lygiu“⁴⁸.

Priimtos fiskalinės priemonės nebūtinai reiškia vienodą rezultatą – t. y. deficito ir skolos lygį. Galima išskirti kelias priežastis, kodėl dvi valstybės, net ir įgyvendinančios identišką taupymo programą, gali pasiekti skirtingų rezultatų. Pirma, akivaizdus yra ekonominio augimo veiksnys. Įprasta ekonominė logika teigia, kad esant aukštesniam ekonomikos augimui mokestinės įplaukos turėtų augti (ir atvirkščiai – kuo labiau smunka ekonomika, tuo labiau krenta mokestinės pajamos), taigi ir galutinis fiskalinės konsolidacijos rezultatas turėtų būti geresnis⁴⁹. Be to, tyrėjai nurodo fiskalinio taupymo sudėties (angl. *composition*) veiksnį – nustatyta, kad kuo labiau konsolidacija yra paremta išlaidų mažinimu (o ne pajamų didinimu, keliant mokesčius), tuo mažesnis tikėtinas neigiamas poveikis ekonominiam aktyvumui, taigi ir galutiniam fiskaliniam rezultatui. Galiausiai fiskalinės konsolidacijos literatūroje pabrėžiamas monetarinės politikos veiksnys – teigiama, kad valiutos devalvacija mažina neigiamą fiskalinės konsolidacijos poveikį ekonominiam aktyvumui⁵⁰. Taigi disertacijoje analizuojamu klausimu – fiksuoto valiutos kurso išlaikymo kontekste – fiskalinė konsolidacija yra sunkiau įgyvendinama ir *ceteris paribus* turėtų turėti didesnę neigiamą poveikį augimui.

⁴⁷ Jacopo Ponticelli ir Hans-Joachim Voth, „Austerity and Anarchy: Budget Cuts and Social Unrest in Europe, 1919–2009.“ *CEPR Discussion Papers*, No. DP8513, 2011, 1. http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1908561 [Žiūrėta 2012 03 02].

⁴⁸ Ponticelli ir Voth.

⁴⁹ James M. Poterba, „State Responses to Fiscal Crises: The Effects of Budgetary Institutions and Politics.“ *Journal of Political Economy*, 102(4), 1994, 799–821.

⁵⁰ Alesina, Perotti ir Tavares, „The Political Economy of Fiscal Adjustments“, 206.

Kalbant apie politinius fiskalinės konsolidacijos priemonių įgyvendinimui įtaką darančius veiksnius, išskiriami tokie pagrindiniai aspektai: rinkiminiai procesai; politinė valdžioje esančios partijos orientacija; veto žaidėjų skaičius; profesinių sąjungų įtaka. Pažymėtina, kad pirmi du veiksniai veikia tiek fiskalinės konsolidacijos tikimybę bei mastą, tiek ir norą išlaikyti fiksuotą valiutos kursą. Tiesa, kaip nurodoma toliau, kairiųjų partijų buvimas valdžioje gali mažinti ir norą išlaikyti fiksuotą kursą, ir fiskalinės konsolidacijos tikimybę bei mastą – taigi kairiųjų partijų buvimas valdžioje abiem kanalais neigiamai veikia sėkmingo vidinio prisitaikymo tikimybę. Kita vertus, artėjantys rinkimai, viena vertus, mažina fiskalinės konsolidacijos tikimybę bei mastą, tačiau, kita vertus, didina politikų paskatas išlaikyti fiksuotą valiutos kursą – todėl bendra rinkiminių procesų įtaka vidinio prisitaikymo sėkmei nėra aiški.

Rinkimai

Viena žinomiausių politinės ekonomijos literatūros teorijų yra susijusi su politiniais verslo ciklais – teigiama, kad valdžioje esančios partijos bus tuo mažiau linkusios vykdyti fiskalinę konsolidaciją, kuo arčiau yra rinkimų data, kadangi daroma prielaida, jog rinkėjams nepatinka taupymo politika, ir jie yra linkę bausti ją vykdančias partijas⁵¹. Empiriniai tyrimai atskleidžia, kad biudžeto deficitas linkęs didėti prieš rinkimus (šis poveikis dažniau pastebimas besivystančiose valstybėse ir „naujose“ demokratijose⁵²), o fiskalinės konsolidacijos epizodai taip pat labiau

⁵¹ Kenneth S. Rogoff ir Anne Sibert, *Elections and Macroeconomic Policy Cycles*, NBER Working Paper, No. 1838, 1988. <<http://www.nber.org/papers/w1838>> [Žiūrėta 2012 05 06]; Alberto Alesina, Nouriel Roubini ir Gerald D. Cohen, *Political Cycles and the Macroeconomy*. USA: MIT Press, 1997; Adi Brender ir Allan Drazen, „Political Budget Cycles in New Versus Established Democracies.“ *NBER Working Paper No. 10539*, 2004. <<http://www.nber.org/papers/w10539>> . [Žiūrėta 2012 06 05]; Alberto Alesina, Silvia Ardagna ir Francesco Trebbi, „Who Adjusts and When? On the Political Economy of Reforms“ *NBER Working Paper No. 12049*, 2006. <<http://www.nber.org/papers/w12049>>. [Žiūrėta 2012 07 08].

⁵² Marcela Eslava, „The Political Economy of Fiscal Policy: Survey.“ *Inter-American Development Bank, Research Department Working Paper*, No. 583, 2011, 11.

tikėtini po rinkimų⁵³. Pažymėtina, kad rinkimai turi neaiškia įtaką valiutos krizės tikimybei – viena vertus, artėjantys rinkimai mažina tikimybę, kad bus įgyvendinta fiskalinė konsolidacija (taigi didėja valiutos krizės tikimybė); kita vertus, dėl 1.2 poskyryje minėtų priežasčių valdžia kaip tik neturėtų būti linkusi devaluoti valiutos prieš rinkimus.

Politinė valdžioje esančių partijų orientacija

Logika panaši kaip ir kalbant apie norą ginti fiksuotą valiutos kursą. Kairiosios partijos turėtų būti a) mažiau linkusios įgyvendinti fiskalinę konsolidaciją⁵⁴ ir b) jeigu ji įgyvendinama, vykdyti ją remdamosi mokesčių didinimu, o ne išlaidų mažinimu⁵⁵. Taigi implikacija būtų ta, kad kairiųjų partijų buvimas valdžioje mažina fiskalinės konsolidacijos tikimybę bei mastą, o kartu blogina tikėtiną galutinį rezultatą. Kita vertus, kaip ir noro ginti valiutos kursą atveju, galima šį teiginį apversti „aukštyn kojomis“ – kadangi kairiųjų partijų interesai susiję su valdžios išlaidų išlaikymu, jos gali būti labiau linkusios remtis fiskaline konsolidacija ir išlaidų mažinimu, siekdamos užsitikrinti pasitikėjimą, kurio ekonominėje srityje turi mažiau nei dešinėsios partijos. Iš tikrųjų empiriniai tyrimai taip pat nenustato aiškaus ryšio tarp fiskalinės konsolidacijos tikimybės ir rezultatų bei kairiųjų partijų buvimo valdžioje, nors randama, jog kairiosios ir dešinėsios partijos skiriasi pagal konsolidacijos pobūdį (t. y. kairiosios teikia pirmenybę mokesčių didinimui, o dešinėsios išlaidų

<http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1820060>.

⁵³ Poterba.

⁵⁴ Douglas A. Hibbs Jr., „Political Parties and Macroeconomic Policy.“ *The American Political Science Review*, 71(4), 1977, 1467–1487; Alesina, Roubini ir Cohen; Fredrik Carlsen, „Counterfiscal Policies and Partisan Politics: Evidence from Industrialized Countries.“ *Applied Economics*, 29(2), 1997, 145–151; Thomas R. Cusack, „Partisan Politics and Fiscal Policy.“ *Comparative Political Studies*, 32(4), 1999, 464–486.

⁵⁵ Mulas-Granados, „Economics or Politics?“, José Tavares, „Does Right or Left Matter? Cabinets, Credibility and Fiscal Adjustments.“ *Journal of Public Economics*, 88(12), 2004, 2447–2468.

karpymui)⁵⁶.

Veto žaidėjų skaičius: dydžio fragmentacija (angl. size fragmentation)

Fiskalinės konsolidacijos literatūroje keliama hipotezė, kad didesnis veto žaidėjų skaičius mažina fiskalinės konsolidacijos galimybę ir mastą. Logika yra paremta kolektyvinio veiksmo problema: kuo daugiau veikėjų, siekiančių bendro tikslo (viešosios gėrybės – šiuo atveju fiskalinis tvarumas), tuo labiau jie gali būti linkę „zuikiauti“. Be to, kuo daugiau veto žaidėjų, tuo didesnė tikimybė, kad atsiras norinčių blokuoti ar mažinti fiskalinę konsolidaciją – apskritai didesnis veto žaidėjų skaičius mažina valdžios ryžtingumą (angl. *decisiveness*). Taigi galima kelti hipotezę, kad visi veiksniai, didinantys veto žaidėjų skaičių, mažina fiskalinės konsolidacijos priemonių priėmimo galimybę ir jų mastą, o kartu ir galutinį fiskalinį rezultatą. Tokie veiksniai – tai valdžios decentralizacijos laipsnis, federalizmas, koalicinės vyriausybės. Empiriškai toks spėjimas susilaukia stipraus palaikymo – kuo daugiau veto žaidėjų, tuo mažesnė konsolidacijos tikimybė (ir didesnė valiutos krizės tikimybė⁵⁷). Ypač pabrėžiamas koalicinių ir mažumos vyriausybių vaidmuo – pastarosios statistiškai daug mažiau linkusios pradėti fiskalinę konsolidaciją nei vienos partijos vyriausybės⁵⁸.

⁵⁶ Alesina, Perotti ir Tavares.

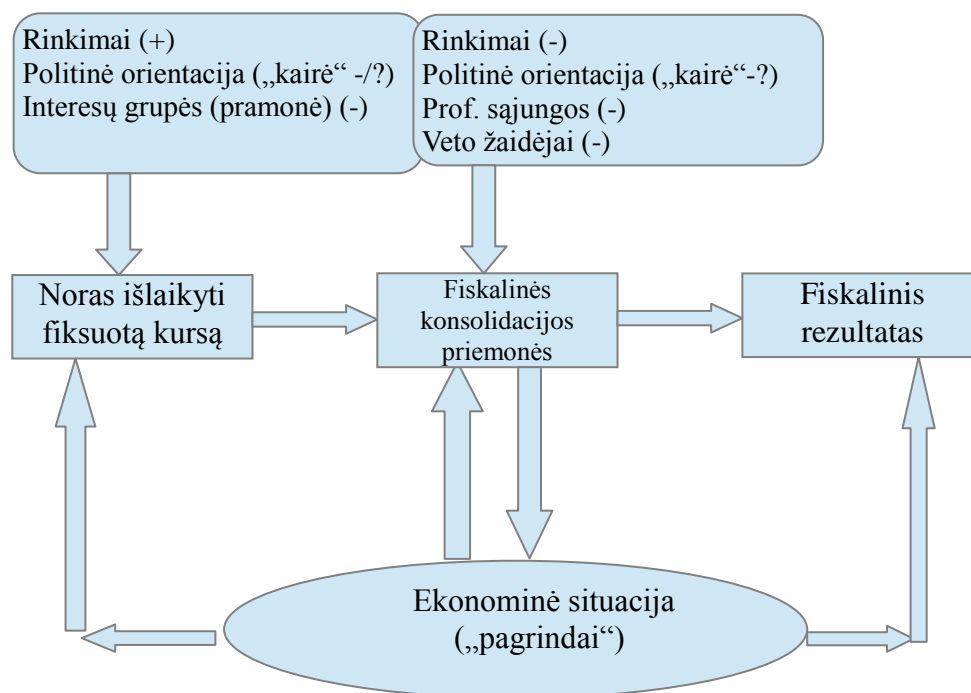
⁵⁷ Rother, *The Determinants of Currency Crises*.

⁵⁸ Alesina, Perotti ir Tavares.

*Profesinių sąjungų įtaka*⁵⁹

Galiausiai dar vienas nurodomas veiksnys yra profesinių sąjungų įtaka. Teigiama, kad profesinės sąjungos yra nusiteikusios prieš fiskalinę konsolidaciją (ar bent jau išlaidų mažinimą)⁶⁰. Todėl tikėtina, kad stipresnės profesinės sąjungos mažins fiskalinės konsolidacijos tikimybę ir mastą, o kartu blogins jos rezultatus. Pasak Tagkalakio, „didesnė profesinėms sąjungoms priklausančių darbuotojų dalis ir centralizuotos derybos dėl algų gali būti svarbi kliūtis siekiant didelės fiskalinės konsolidacijos, jeigu nėra socialinio konsensuso“⁶¹.

2 pav. Vidinio prisitaikymo teorinis modelis

Šaltinis: sudaryta autoriaus.

⁵⁹ Ringa Raudla profesinių sąjungų veiksnį priskiria prie „nekonvencinių“ teorijų siūlomų veiksmų. Beje, įdomu tai, kad nepaisant galimos svarbios profesinių sąjungų stiprumo įtakos fiskalinei konsolidacijai, į daugelio atvejų tyrimus, prognozuojančius valiutos krizes, profesinių sąjungų veiksnys nėra įtraukiamas. Žr. Raudla, „Fiscal Retrenchment in Estonia During the Financial Crisis.“

⁶⁰ Rother, *The Determinants of Currency Crises*, 28.

⁶¹ Athanasios Tagkalakis, „Fiscal Adjustments: Do Labor and Product Market Institutions Matter?“ *Public Choice*, 139(3), 2009, 393.

Aptarus valiutų krizių ir fiskalinės konsolidacijos literatūrą, galima suformuluoti teorinį modelį, aiškinantį vidinio prisitaikymo procesą, jo sėkmę ar nesėkmę.

Kaip matyti iš 2-o paveikslėlio, išskiriami šie „paviršiniai“ veiksniai, lemiantys vidinės devalvacijos sėkmę: noras išsaugoti fiksuotą valiutos kursą; fiskalinės konsolidacijos priemonės; fiskalinės politikos rezultatas. Kuo stipresnis noras, kuo didesnio masto fiskalinės konsolidacijos priemonės ir kuo geresni konsolidacijos rezultatai, tuo didesnė sėkmingo vidinio prisitaikymo tikimybė. Kartu į šiuos „paviršinius“ veiksnius galima žvelgti ir kaip į būtinas vidinio prisitaikymo sąlygas. Pirma, kad būtų išsaugotas valiutos kursas, būtinas sprendimas tai padaryti, o jis priklauso nuo noro (kuo didesnis noras, tuo didesnė tikimybė, kad toks sprendimas bus priimtas). Antra, kad būtų išsaugotas fiksuotas valiutos kursas, turi būti pasiektas fiskalinis tvarumas (kuris savo ruožtu taip pat yra vienas iš vidinės devalvacijos sėkmės kriterijų).

Aptarus „paviršinius“ veiksnius, galima eiti toliau priežastine grandine ir klausti, kas lemia pastaruosius. Pirmasis veiksmių blokas – tai ekonominę situaciją apibūdinantys kintamieji arba, kalbant valiutos krizių terminologija, ekonominiai „pagrindai“. Kuo prastesnė ekonominė situacija, tuo mažesnė vidinio prisitaikymo sėkmės tikimybė. Pirma, kuo prastesni ekonominiai rodikliai (labiau pervertinta valiuta, aukštesnis nedarbo lygis), tuo mažiau vyriausybė gali būti linkusi ginti fiksuotą valiutos kursą, kadangi tokiu atveju ji negali skatinti visuminės paklausos ir yra priversta vykdyti defliacijos politiką, siekdama atkurti konkurencingumą. Kalbant apie ekonominės situacijos įtaką fiskalinės konsolidacijos tikimybei ir mastui, priežastiniai ryšiai nėra tokie aiškūs. Viena vertus, didelio masto krizė – ypač jeigu iškyla rimta grėsmė valdžios finansų stabilumui – gali paskatinti imtis fiskalinės konsolidacijos; kita vertus, prastesnė ekonominė situacija gali mažinti valdžios pasiryžimą įgyvendinti taupymo politiką. Be to, fiskalinė konsolidacija gali būti ne tik veikiamą ekonominės situacijos, bet ir pati daryti įtaką ekonominiams

„pagrindams“ – priimta manyti, kad didesnė taupymo politika mažina visuminę paklausą, taigi kuo didesnė fiskalinė konsolidacija, tuo didesnio ekonomikos nuosmukio galima tikėtis. Būtent dėl šios priežasties gali susikurti tam tikras „užburtas ratas“, kai recesiją patiriančios šalys imasi fiskalinės konsolidacijos, norėdamos pasiekti fiskalinį tvarumą (ir apginti fiksuotą kursą), tačiau ši konsolidacija apsunkina ekonominę padėtį (sustiprina nuosmukį), o tai savo ruožtu didina fiskalinės konsolidacijos poreikį⁶². Galiausiai akivaizdi ekonominės padėties įtaka galutiniam fiskalinio taupymo rezultatui – *ceteris paribus*, kuo didesnis ekonomikos smukimas ir nedarbo lygis, tuo mažesnės tikėtinos pajamos, taigi tuo blogesnis ir fiskalinis rezultatas.

Apibendrinant galima teigti, kad pagal konvencinę logiką prastesnė ekonominė situacija neigiamai turėtų veikti tiek fiksuoto kurso išlaikymo tikimybę, tiek fiskalinius rezultatus – t. y. du aspektus, kurie susiję su pagrindiniais disertacijoje keliamais klausimais. Kitaip tariant, kuo didesnis ekonomikos pažeidžiamumas (valiutos kurso pervertinimas, neigiamas prekybos balansas, didesnė valdžios skola ir deficitas, smunkanti ekonomika ir kylantis nedarbas), tuo mažesnė fiksuoto valiutos kurso išlaikymo tikimybė, prastesni tikėtini fiskaliniai rezultatai ir mažesnė sėkmingo vidinio prisitaikymo tikimybė.

Aptarus ekonominės situacijos įtaką, galima apibendrinti ir politinius veiksnius, veikiančius norą ginti fiksuotą valiutos kursą ir fiskalinės konsolidacijos tikimybę bei mastą. Dėl pirmiau minėtų priežasčių norą ginti fiksuotą valiutos kursą turėtų mažinti porinkiminių laikotarpis, taip pat didesnis pramonės sektorius. Nors politinė valdžioje esančios partijos orientacija taip pat nurodomas kaip svarbus kintamasis, jo įtaka norui išlaikyti fiksuotą kursą nėra aiški (kairiosios partijos turėtų būti labiau linkusios skatinti ekonomiką ir todėl mažiau norėti išlaikyti fiksuotą

⁶² Bradford J. DeLong ir Lawrence H. Summers, „Fiscal Policy in a Depressed Economy.“ *Brookings Paper on Economic Activity*, 2012. <<http://weber.ucsd.edu/~vramey/research/DeLong%20%20Summers-Fiscal%20Policy%20in%20a%20Depressed%20Economy.pdf>>. [Žiūrėta 2012 02 05].

valiutos kursą, bet kaip tik dėl šios priežasties joms gali būti svarbiau išsaugoti valiutos režimą ir taip „signalizuoti“ savo patikimumą finansų rinkoms). Fiskalinės konsolidacijos tikimybę ir mastą turėtų mažinti artėjantys rinkimai, įtakingos ir stiprios profesinės sąjungos, veto žaidėjų skaičius (savo ruožtu vyriausybės pobūdžio (mažumos, koalicinė) ir institucinės sistemos (federacinė ar unitarinė, parlamento rūmų skaičius ir pan.) ypatumų funkcija). Kaip ir kalbant apie norą ginti fiksuotą kursą, nurodomas valdžioje esančios politinės partijos veiksnys, tačiau kaip ir noro ginti fiksuotą kursą atveju, nėra aiški jo įtaka.

Apibendrinant konvencine logika paremtą vidinio prisitaikymo proceso ir tikimybės aiškinimą, derėtų paminėti gana paradoksalių požiūrių į politinius veiksnius, ypač valiutos krizių literatūroje. Viena vertus, antrosios kartos modeliai suteikia politiniams veiksniams pagrindinį vaidmenį – remiamasi pagrįsta prielaida, kad žiūrint griežtai ekonominių veiksnių priežastingumo vertinimą valiutos krizės gali būti išvengta praktiškai visada, jeigu valdžia yra pasiryžusi imtis atitinkamų priemonių⁶³. Kitaip tariant, ekonominė situacija neveikia vidinio prisitaikymo sėkmingumo tiesiogiai – politika yra tarpinis kintamasis tarp ekonominės situacijos ir apsisaugojimo nuo valiutos krizės bei fiskalinio tvarumo pasiekimo. Kita vertus, politiniai veiksniai kartu yra ir marginalizuojami. Taip yra todėl, kad remiantis konvencine logika, ekonomika veikia politinius veiksnius iš esmės universaliai – t. y. visada ir visose šalyse politikai bus nelinkę ginti fiksuoto kurso, jeigu ekonominė situacija bus prasta⁶⁴. Björno Rotherio teigimu, „nors antrosios kartos valiutos krizių modeliuose vyriausybės sprendimas dėl valiutos kurso užima centrinę vietą, paprastai modelio struktūroje politinis kontekstas, kuriame toks sprendimas priimamas, nesulaukia daug dėmesio – galbūt

⁶³ Galima skolintis rezervus iš kitų šalių ar tarptautinių institucijų, tačiau tokiu atveju reikia sutikti su keliamomis sąlygomis, dažniausiai susijusiomis su ekonomine taupymo politika.

⁶⁴ Beje, empiriškai taip pat dažnai nustatoma, kad valiutos krizių prognozuojantys politiniai kintamieji yra gana marginaliniai – pagrindinis vaidmuo priskiriamas ekonominiams „pagrindams“.

siekiant modelio paprastumo (angl. *parsimony*)⁶⁵. Dar kitaip galima sakyti, kad konvencinė valiutos krizių ir fiskalinės konsolidacijos literatūra vadovaujasi priežastinių ryšių homogeniškumo ir universalumo prielaida – implikuojama, jog kintamieji ir priežastiniai mechanizmai veikia universaliai, nepriklausomai (arba nereikšmingai priklausomai) nuo tam tikros šalies istorinio, ekonominio, institucinio ar socialinio konteksto.

⁶⁵ Rother, *The Determinants of Currency Crises*, 2.

***1.4. Papildomi (kontekstiniai) veiksniai*⁶⁶**

Ankstesniuose poskyriuose buvo pristatyti konvenciniai (dominuojantys arba vyraujantys) veiksniai, kuriais remiantis galima analizuoti (ir prognozuoti) vidinio prisitaikymo strategijų baigtis. Be abejonės, dominuojančių teorijų terminas yra sąlyginis. Kai kurie tyrimai, kuriuos publikuoja žinomi autoriai (skaityti toliau), iš tikrųjų atsižvelgia ir į toliau nagrinėjamus papildomus kintamuosius ir kontekstines sąlygas, galinčias reikšmingai paveikti norą išsaugoti valiutos kursą, fiskalinės konsolidacijos įgyvendinimą ir kartu vidinio prisitaikymo sėkmės tikimybę. Vis dėlto konvencinių ir papildomų teorijų bei kintamųjų atskyrimas naudingas dėl kelių priežasčių. Pirmia, pirmiau minėti dominuojančių aiškinimų nepriklausomi kintamieji sudaro pagrindą įtakingiausių, labiausiai cituojamų politinės ekonomijos darbų valiutos krizių bei fiskalinės konsolidacijos kontekste, paprastai besiremiančių daugelio atvejų analize ir naudojančių statistinę regresinę analizę arba neparimetrinius metodus (pvz., indikatorių prieiga, prognozuojant valiutos krizes)⁶⁷. Šiais modeliais remiamasi ir ekonominės politikos praktikoje – pavyzdžiui, Tarptautinio valiutos fondo modeliuose ir rekomendacijose. Be to, jie sudaro pagrindą konvencinės išminties, kuria rėmėsi platus užsienio analitikų ir ekonomistų sluoksnis, nagrinėdamas ir prognozuodamas Baltijos valstybių situaciją (ir toliau remiasi, nagrinėdamas kitų valstybių situaciją) – kaip atskleidžiama analitinėje dalyje, konvenciniai veiksniai sunkiai gali paaiškinti Baltijos valstybėse vykčius procesus. Šis faktas gali padėti išspręsti įžangoje minėtą praktinį galvosūkį – didžioji dalis

⁶⁶ Dabartinė disertacijos struktūra neatspindi realios tyrimo eigos: papildomi veiksniai buvo suformuluoti tik tada, kai buvo nustatyta, jog konvenciniai kintamieji nėra pakankami suprasti Baltijos šalių patirtį. Kitaip tariant, iš tikrųjų tyrimas buvo vykdomas tokia tvarka: a) iškeltas klausimas > b) suformuluotos pagrindinės į jį galinčios atsakyti teorijos > c) nustatyta, kiek jos (ne)gali paaiškinti iškelto klausimo > d) atsigręžta į kitas teorijas ir papildomus veiksnius > e) ištirta, kiek papildomi veiksniai gali padėti paaiškinti Baltijos šalių patirtį. Tačiau siekiant teorinės dalies vientisumo, papildomi veiksniai minimi iš karto po konvencinių kintamųjų.

⁶⁷ Tokių tyrimų-apžvalgų, apibendrinančių konvencines teorijas ir empirines išvadas, geri pavyzdžiai yra šie darbai: Kaminsky, Lizondo ir Reinhart (valiutos krizių teorijos), Alesina, Perroti ir Tavares (fiskalinė konsolidacija).

užsienio analitikų ir ekonomistų neteisingai prognozavo Baltijos šalių vidinio prisitaikymo strategijos nesėkmę.

1.4.1. Noras išlaikyti fiksuotą valiutos kursą

Ekonomikos struktūros ypatumai: balanso poveikis

Konvencinė išmintis grindžiama prielaida, kad valiutos kurso devalvacija skatina ekonomiką, kadangi palengvina eksporto atsigavimą, kuris savo ruožtu didina visuminę paklausą ir mažina nedarbo lygį⁶⁸. Tačiau tokia prielaida nebūtinai yra teisinga – valiutos kurso devalvacija gali ne tik neturėti ekspansinio poveikio, tačiau ir stabdyti ekonominį augimą (angl. *contractionary devaluation*). Vienas pagrindinių autorių, pradėjusių kritikuoti ekspansinio devalvacijos poveikio prielaidą, buvo Paulas Krugmanas⁶⁹. Nagrinėdamas Azijos šalių situaciją 20-ojo amžiaus dešimtojo dešimtmečio pabaigoje, kai valiutos devalvaciją sekė stiprus ekonomikos smukimas, Krugmanas iškėlė hipotezę, kad tokį reiškinį gali paaiškinti vadinamasis „balanso poveikis“ – jei šalies įsipareigojimų (valdžios ir (ar) įmonių) didelę dalį sudaro užsienio valiuta denominuotos paskolos, tai valiutos devalvacija iš karto padidina realią skolos našą. Tokiu atveju politikos formuotojai gali turėti didesnę motyvaciją išlaikyti fiksuotą valiutos kursą. Ši situacija yra būdingesnė besivystančioms šalims, kurios turi vadinamąją „prigimtinę nuodėmę“ (angl. *original sin*) – joms sunkiau skolintis sava valiuta, todėl turi daugiau įsipareigojimų užsienio valiuta. Būtent šis kanalas gali būti viena svarbiausių priežasčių, kodėl randama, jog valiutos devalvacija turi daug skaudesnes pasekmes

⁶⁸ Sebastian Edwards, „Are Devaluations Contractionary?“ *NBER Working Paper*, No. 1676, 1987, 1. <<http://www.nber.org/papers/w1676>>. [Žiūrėta 2012 07 08].

⁶⁹ Paul Krugman, „Balance Sheets, the Transfer Problem, and Financial Crises.“ *International Tax and Public Finance*, 6(4), 1999, 459–472. Ironiška tai, kad pastarosios krizės kontekste viešose diskusijose ir straipsniuose Krugmanas stipriai laikėsi būtent tradicinio – skatinamojo devalvacijos poveikio – argumento.

ekonomikai besivystančiose šalyse lyginant su išsivysčiusiomis⁷⁰.

Yra dar vienas kanalas, dėl kurio politikos formuotojų noras turėtų būti didesnis išsaugoti fiksuotą valiutos kursą, kai didesnė skolų dalis ekonomikoje yra denominuota užsienio valiuta⁷¹. Jeigu finansų rinkų dalyviai mano, kad yra pakankamai didelė valiutos devalvacijos tikimybė, gali prasidėti spekuliacinė ataka, kai parduodami vietinės valiutos rezervai. Dėl šios priežasties centrinis bankas yra priverstas kelti palūkanų normą, siekdamas didinti vietos valiutos paklausą ir sustabdyti tarptautinių atsargų mažėjimą. Tačiau aukštesnės palūkanų normos didina skolų našta įmonėms ir gyventojams, gali skaudžiai pakenkti finansų sistemos stabilumui, mažina paskatas investicijoms bei vartojimui ir kartu smukdo visuminę paklausą. Kitaip tariant, didesnės palūkanų normos mažina ekonomikos augimą arba prisideda prie ekonomikos nuosmukio. Tačiau šis kanalas neveikia arba yra silpnesnis, jeigu didelė paskolų dalis yra išduota užsienio valiuta – taigi jei didelė dalis paskolų išduota ne vietos valiuta, didėjančios palūkanų normos yra ne tokios ekonomiškai (o svarbiausia politiškai) skausmingos.

Importuojamų žaliavų svarba taip pat gali paveikti politikos formuotojų norą išlaikyti fiksuotą valiutos kursą. Kuo labiau šalies ekonomika yra priklausoma nuo importuojamų žaliavų, tuo didesnis neigiamas valiutos kurso devalvacijos poveikis. Vienas pagrindinių kanalų, kuris gali paveikti politikos motyvaciją išlaikyti fiksuotą valiutos kursą, yra šalies priklausomybė nuo energijos žaliavų importo – kuo ji didesnė, tuo silpnesnis valiutos kursas skaudžiau atsiliepia vartotojams, ypač skurdesniems, o tai savo ruožtu mažina politikų populiarumą.

⁷⁰ Guillermo A. Calvo ir Carmen M. Reinhart, „Fixing for Your Life.“ *NBER Working Paper*, No. 8006, 2000. <<http://www.nber.org/papers/w8006>>. [Žiūrėta 2012 06 09].

⁷¹ Stefanie Walter and Thomas D. Willett, „Delaying the Inevitable: A Political Economy Approach to Currency Defenses and Depreciation.“ *Review of International Political Economy*, 19(1), 2012, 114–139.

Ekonominės struktūros ypatumai: lankstumas

Antrasis ekonominės struktūros aspektas, galintis daryti įtaką politikų norui devaluoti valiutą, yra ekonomikos lankstumas. Būtent ekonomikos nelankstumas lemia, kad fiksuotas valiutos kursas sukelia problemas prisitaikant prie ekonomikos pokyčių. Jei ekonomika būtų visiškai lanksti, nebūtų skirtumo, ar devaluoti valiutos kursą, ar mažinti atlyginimus ir kainas šalies viduje. Tačiau kadangi kainos ir atlyginimai yra nelinkę mažėti (angl. *sticky downward*), atsiranda ciklinis nedarbas ir realus valiutos kursas nesikoreguoja greitai. Būtent dėl šios priežasties konvencinė išmintis teigia, kad defliacija yra ilgesnis ir skausmingesnis kelias atkurti konkurencingumą. Taigi kuo didesnis ekonomikos lankstumas, tuo didesnio noro ginti fiksuotą valiutos kursą galima tikėtis, nes tokiu atveju jo išlaikymo alternatyvūs kaštai sumažėja.

Eksportuotojų ekonominiai interesai

Pirmiau aptarti du ekonominės struktūros ypatumai akivaizdžiai gali veikti ir interesų grupių – pirmiausia pramonės, kuri konvencinių teorijų įvardijama kaip pagrindinė potenciali devalvacijos rėmėja – interesus. Pavyzdžiui, nors įmonė eksportuoja, didelis įsiskolinimas užsienio valiuta ir (arba) didelė importuojamų žaliavų svarba gali lemti, kad įmonė bus mažiau suinteresuota (ar net nesuinteresuota) silpnesniu valiutos kursu. Be to, kuo didesnis ekonomikos lankstumas, tuo lengviau įmonė galės atkurti konkurencingumą, mažindama atlyginimus – egzistuojant šiam alternatyviam kanalui, taip pat turėtų mažėti spaudimas atsisakyti fiksuoto valiutos kurso, taigi noras išsaugoti fiksuotą kursą turėtų išaugti. Atsižvelgiant į minėtas kontekstines sąlygas, pirminis Jeffry Friedeno modelis buvo ne kartą kritikuotas. Friedeno modelį patobulino

Davidas Woodruffas⁷² ir Thomasas Pepinsky⁷³.

Šiame modelyje (žr. 1-ą lent.) išlaikoma pagrindinė mintis, kad valiutos kurso pokyčiai turi svarbių persikirstomųjų pasekmių, taip pat atskiriamas uždaras užsienio konkurencijai sektorius nuo eksportuojančio ir su importu konkuruojančio sektorių. Tačiau įvedama dar viena dimensija, pateikianti subtilesnį ir tikslesnį vaizdą: atsižvelgiama į balanso poveikį, galintį kilti dėl įsiskolinimo užsienio valiuta arba dėl importuojamų žaliavų produkcijoje dalies (jei įmonė importuoja daug žaliavų iš užsienio, ji gali neberemti silpnesnės valiutos režimo, net jeigu daug eksportuoja).

1 lentelė. Valiutos kurso stiprumo ir režimo preferencijos

	Mažas įsiskolinimas užsienio valiuta ir (ar) maža importuojamų žaliavų dalis	Didelis įsiskolinimas užsienio valiuta ir (ar) didelė importuojamų žaliavų dalis
Eksportuojantis ir su importu konkuruojantis sektoriai	1) valiutos kurso lygis: silpnas	4) valiutos kurso lygis: neaiški preferencija
Uždaras užsienio konkurencijai sektorius	2) valiutos kurso lygis: neaiški preferencija	3) valiutos kurso lygis: stiprus

Šaltinis: sudaryta autoriaus, remiantis Woodruff, 10; Pepinsky, 27.

⁷² David M. Woodruff, „Boom, Gloom, Doom: Balance Sheets, Monetary Fragmentation, and the Politics of Financial Crisis in Argentina and Russia.“ *Politics & Society*, 33(1), 2005, 301–328.

⁷³ Thomas B. Pepinsky, *Economic Crises and the Breakdown of Authoritarian Regimes: Indonesia and Malaysia in Comparative Perspective*. Cambridge: Cambridge University Press, 2009.

Valiutos kurso politikos tęstinumas

Aktyvios monetarinės politikos vykdymas reikalauja patyrimo ir kompetencijos. Taigi galima tikėtis, kad kuo mažiau (ir seniau) valstybė turėjo patirties su nefiksuotu valiutos kursu, tuo didesnis bus noras jį išlaikyti ir taip išvengti su politikos pokyčiais susijusio netikrumo bei rizikos. Apskritai žmonėms – taip pat ir politikos formuotojams – būdinga laikytis patikrinto, *status quo* kurso⁷⁴. Be to, tai gali būti susiję ir su kitais aspektais – pirmiausia interesų grupių patirtimi, siekiant paveikti valiutos kurso ekonominę politiką; kuo mažiau ir seniau praeityje interesų grupės galėjo ar bandė veikti valiutos kurso politiką, tuo didesnis gali būti valdžios noras jį išsaugoti (interesų grupės gali būti nepratusios ir nepasirengusios užsiimti lobizmu, siekdamas paveikti valiutos kurso politiką).

Galima tikėtis, kad šis aspektas bus svarbesnis besivystančiose šalyse. Besivystančių šalių politikai paprastai būna labiau linkę išlaikyti fiksuotą valiutos kursą – taip gali būti todėl, kad besivystančios šalys turi mažesnę ekonomikos veikėjų, investuotojų ir apskritai finansų rinkų dalyvių pasitikėjimą⁷⁵. Todėl valiutos kurso devalvacija gali sukelti nepasitikėjimą šalies ekonomine politika apskritai – tokiu atveju gali prasidėti (ar pagilėti) bankų krizė, sumažėti investicijos ir pan. Šia prasme valiutos kursas gali vaidinti makroekonominio stabilumo „inkaro“ vaidmenį – tai gali veikti ir interesų grupių poziciją, kadangi (ypač krizės metu) išauga ekonominės politikos stabilumo ir tęstinumo svarba.

⁷⁴ William Samuelson ir Richard Zeckhauser, „Status Quo Bias in Decision Making.“ *Journal of Risk and Uncertainty*, 1(1), 1988, 7–59.

⁷⁵ Paul Krugman, Kenneth S. Rogoff, Stanley Fischer, William J. McDonough, „Currency Crises.“ Kn. Martin Feldstein (sud.), *International Capital Flows*. Chicago: University of Chicago Press, 1999, 421–466, 438.

Priežastinės idėjos

Kalbant apie monetarinę politiką, tyrėjai – ypač atliekantys istorinę atvejų analizę – yra pažymėję ir idėjų svarbą⁷⁶. Barry Eichengreenas ir Peteris Teminas, aiškindamiesi Didžiosios depresijos priežastis, mini, kad „aukso standarto mentalitetas stipriai veikė to laikotarpio atstovų suvokimą apie galimą ir pageidautiną ekonominę politiką“⁷⁷. Autorių nuomone, „šis mentalitetas, taip pat jo palaikomi veiksmai ir institucijos apribojo vyriausybių ir centrinių bankų galimybes reaguoti į ekonominius sunkumus ir siūlė tokią politiką, kuri tik pablogino padėtį (...) pasaulio suvokimas, kurį išpažino ekonominės politikos formuotojai, stipriai apribojo svarstytojų veiksmų spektrą“⁷⁸. Čia idėjos, remiantis Keohanu ir Goldstein, suprantamos kaip „įsitikinimai apie priežastinius ryšius“ (angl. *causal beliefs*). Idėjos apie priežastinius ryšius – tai „idėjos apie priežasties ir pasekmių sąryšius, grindžiamos pripažinto elito sutarimu“⁷⁹. Idėjos apie priežastinius ryšius gali būti ypač svarbios finansiniuose ir monetariniuose reikaluose, kuriuose, palyginti su kitomis sritimis (pavyzdžiui, prekybos politikoje), skirtingos ekonominės politikos poveikis tiek bendrai ekonominei situacijai, tiek atskiroms interesų grupėms yra sunkiau nustatomas ir paprastai labiau išskaidytas (angl. *dispersed*)⁸⁰. Apskritai galima kelti hipotezę, kad noras fiksuoti valiutos kursą bus didesnis, kuo stipresnis ekspertų ir politikos formuotojų sutarimas dėl jo išlaikymo naudos.

⁷⁶ Barry Eichengreen, *Globalizing Capital: A History of the International Monetary System*, 2 leid. Princeton: Princeton University Press, 2008.

⁷⁷ Barry Eichengreen ir Peter Temin, „The Gold Standard and the Great Depression.“ *NBER National Bureau of Economic Research*, No. 6060, 1997, 2 <<http://www.nber.org/papers/w6060>>. [Žiūrėta 2012 08 05].

⁷⁸ Ten pat, 2.

⁷⁹ Judith Goldstein ir Robert Owen Keohane, „Ideas and Foreign Policy: An Analytical Framework.“ Kn. Judith Goldstein ir Robert Keohane (sud.), *Ideas and Foreign Policy: Beliefs, Institutions, and Political Change*. Ithaca: Cornell University Press, 1993, 10.

⁸⁰ John Odell, „Bounded Rationality and the World Political Economy.“ Kn. David M. Andrews (sud.), *Governing the World's Money*. Ithaca: Cornell University Press, 2002, 168–193.

Papildomos fiksuoto nacionalinės valiutos kurso funkcijos

Pažymėtina, kad fiksuotas valiutos kursas gali turėti papildomų – ne tik ekonominio pobūdžio – funkcijų. Viena svarbi funkcija gali būti susijusi su valstybingumu – ekonominės sociologijos atstovai teigia, kad valiutos kursas dažnai gali būti glaudžiai susietas su priklausymu tam tikrai politinei bendruomenei ir būti svarbus nacionalinio pasididžiavimo simbolis⁸¹. Kita dažnai minima funkcija yra susijusi su tarptautinių santykių dimensija – valiutos kurso susitarimai dažnai turi ir stiprų politinį aspektą (bene ryškiausiai ši tendencija atsiskleidžia Europos monetarinės integracijos kontekste⁸²). Apskritai kalbant, kuo svarbesnės papildomos fiksuoto valiutos kurso funkcijos ir kuo jų daugiau, tuo didesnis tikėtinas noras jį išsaugoti.

1.4.2. Fiskalinės konsolidacijos tikimybė ir mastas

Noras išsaugoti valiutos kursą

Visų pirma derėtų paminėti, kad pagal jau anksčiau suformuluotą teorinį modelį, kuo didesnis noras išsaugoti valiutos kursą, tuo didesnė ir jam išlaikyti reikalingos fiskalinės konsolidacijos tikimybė ir mastas. Taigi visi pirmiau minėti kontekstiniai veiksniai, didinantys norą ginti (išlaikyti) fiksuotą valiutos kursą, didins – tikėtina – ir fiskalinės konsolidacijos priemonių tikimybę bei jos mastą.

⁸¹ Eric Helleiner, „National Currencies and National Identities.“ *American Behavioral Scientist*, 41(10), 1998, 1409–1436.

⁸² Jeffrey Frieden, „Making Commitments: France and Italy in the European Monetary System, 1979-1985.“ Kn. Barry Eichengreen ir Jeffrey Frieden, *The Political Economy of European Monetary Unification*, Westview: Westview Press, 2001, 25–46.

Fiskalinės politikos tęstinumas

Kaip ir kalbant apie valiutos kurso bei monetarinę politiką, svarbus gali būti ekonominės politikos tęstinumo (inercijos) aspektas – kuo dažniau ir ilgiau praeityje susiduriant su panašiais iššūkiais buvo įgyvendinama fiskalinės konsolidacijos politika (ir kuo sėkmingesnė ji buvo), tuo labiau tikėtinas fiskalinės konsolidacijos vykdymas ir esamoje situacijoje⁸³. Be to, vykdant praeityje „patikrintą“ politiką, mažėja galimas sprendimų netikrumas. Pasak Kattelio ir Raudlos, „tikėtina, kad fiskalinės politikos pasirinkimus formuos politikos palikimas, jie atspindės kelio priklausomybės poveikį: galima tikėtis, jog pasirinkimai tam tikru „atviru“ laikotarpiu (arba kritinio lūžio taške) veiks politikos pasirinkimus ateityje“⁸⁴.

Idėjos apie priešastinius ryšius

Vėlgi, kaip ir monetarinės politikos atveju, svarbios gali būti vyraujančios idėjos apie tinkamą ir legitimią ekonominę politiką. Kuo labiau politinio elito ir ekspertų konsensusas palaiko fiskalinę konsolidaciją kaip išeitį iš ekonominės krizės, tuo labiau tikėtinas fiskalinės konsolidacijos įgyvendinimas. Apskritai kuo mažesnis sutarimas dėl reikalingų ekonominės politikos priemonių (pavyzdžiui, konkuruoja fiskalinės konsolidacijos ir ekonomikos skatinimu (pirmiausia keinsistinė) pagrįstos koncepcijos), tuo mažesnė fiskalinės konsolidacijos tikimybė ir jos mastas.

⁸³ Ringa Raudla ir Rainer Kattel, „Why Did Estonia Choose Fiscal Retrenchment After the 2008 Crisis?“ *Journal of Public Policy*, 31(2), 2011, 163–186.

⁸⁴ Ten pat, 169. Cituojama iš Paul Pierson, „Increasing Returns, Path Dependence, and the Study of Politics.“ *American Political Science Review*, 94(2), 2000, 251–267; Mark Blyth, „An Approach to Comparative Analysis or a Subfield Within a Subfield? Political Economy.“ Kn. Mark Irving Lichbach, Alan S. Zuckerman (sud.), *Comparative Politics: Rationality, Culture, and Structure*. Cambridge: Cambridge University Press, 2009, 193–219.

Gerovės valstybės (socialinių programų) įsitvirtinimas

Paulo Piersono teigimu, gerovės valstybės – konkrečiai socialinių programų – plėtimas nėra analogiškas procesas jos mažinimui⁸⁵. Konkrečiai kalbant, plėsti gerovės valstybės funkcijas bei didinti išlaidas yra palyginti lengva – tačiau jas sumažinti nėra taip paprasta, kadangi per laiką susiformuoja bei tampa geriau organizuotos įvairios interesų grupės, suinteresuotos gerovės išlaidų išsaugojimu. Piersono teigimu, „gerovės valstybė buvo plečiama, įgyvendinant *populiarią* politiką palyginti menkai išvystytoje interesų grupių aplinkoje. Kita vertus, gerovės valstybės mažinimas paprastai reikalauja pareigūnų siekti *nepopularios* politikos, kurią stebi tiek rinkėjai, tiek gerai įsitvirtinę interesų grupių tinklai“⁸⁶ [kursyvu išskirta originale – V. K.]. Tiesa, konvencinėse fiskalinės konsolidacijos teorijose užsimenama apie interesų grupes, galinčias priešintis socialinių išlaidų mažinimui – tai profesinės sąjungos. Tačiau, kaip pažymi Piersonas, „socialinių išmokų karpymo nepopuliarumas ir naujų paramos šaltinių atsiradimas reiškia, kad politikai labiau dvejoja, net jeigu profesinės sąjungos ir kairiosios partijos yra silpnos. (...) įsitvirtinančios socialinės programos sukurs paskatas naujiems organizuotos paramos šaltiniams, kurie bus autonomiški nuo darbininkų judėjimo“⁸⁷. Apskritai galima kelti hipotezę, kad fiskalinę konsolidaciją įgyvendinti tuo lengviau, kuo menkiau įsitvirtinusios socialinių programų išsaugojimu suinteresuotos interesų grupės, kuo apskritai gerovės valstybė didesnė (pavyzdžiui, kuo daugiau valdžia išleidžia socialinėms išmokoms nuo BVP) bei kuo trumpiau egzistavo konkrečios socialinės išmokos, kurios būtų leidusios susiformuoti ir įsitvirtinti organizuotiems interesų grupių tinklams.

⁸⁵ Paul Pierson, „The New Politics of the Welfare State.“ *World Politics*, 48(2), 1996, 143–179.

⁸⁶ Ten pat, 142.

⁸⁷ Ten pat, 151.

Visuomenės reakcija (pasipriešinimas)

Konvencinėje fiskalinio konsolidavimo ir valiutos krizių literatūroje visuomenės reakcija minima, tačiau iš esmės ji traktuojama kaip automatiškai ar daugiau mažiau tiesiogiai išvedama iš prastos ekonominės situacijos ir (arba) taupymo politikos. Daroma prielaida, kad kuo didesnis fiskalinio konsolidavimo mastas ir kuo prastesnė ekonominė padėtis, tuo labiau tikėtinas visuomenės protestavimas rinkimų metu balsuojant už opoziciją arba atvirų protestų forma. Tai savo ruožtu mažina fiskalinės konsolidacijos tikimybę ir sėkmę – valdžios atstovai, matydami ar nujausdami visuomenės nepasitenkinimą, bus mažiau linkę priimti fiskalinio konsolidavimo priemones; be to, mažės jų tęstinumo galimybė, jei jos susidurs su protestais ir ypač jeigu konsolidaciją vykdanči partija pralaimės rinkimuose. Tačiau tokią konvencinę logiką galima kvestionuoti, protestus (ir visuomenės reakciją apskritai) traktuojant kaip kintamąjį, kuris gali priklausyti ne tik nuo ekonominės situacijos ar taupymo priemonių, bet ir nuo kitų veiksnių. Visų pirma nėra *a priori* aišku, kad visuomenė pasirenks protestuoti – ji gali pasitikėti valdžios institucijomis ir tokiu būdu suteikti vyriausybei mandatą įgyvendinti tokią politiką, kokią pastaroji mano esant reikalingą. Todėl galima tikėtis, kad didesnis pasitikėjimas valdžios institucijomis didins fiskalinės konsolidacijos tikimybę ir jos tikėtiną mastą⁸⁸. Be to, net jei visuomenė nėra patenkinta valdžios vykdoma politika, tai dar nereiškia, kad ji pasirenks protesto formą. Šiuo atveju naudinga pritaikyti Alberto Hirschmanno klasifikaciją, skirstančią vartotojų (arba rinkėjų, gyventojų) reakciją į įmonės (valstybės, organizacijos) sprendimus: „ištikimybė“ (angl. *loyalty*), „balsas“ (angl. *voice*) ir „išėjimas (pasitraukimas)“ (angl. *exit*)⁸⁹. „Balsas“ ir „pasitraukimas“ yra du alternatyvūs būdai išsakyti nepasitenkinimą esama

⁸⁸ Dóra Györffy, *Democracy and deficits*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2007.

⁸⁹ Albert O. Hirschman, *Exit, Voice, and Loyalty: Responses to Decline in Firms, Organizations, and States*. Harvard: Harvard University Press, 1970.

situacija organizacijoje⁹⁰. Konvencinė logika iš esmės remiasi prielaida, kad fiskalinė konsolidacija (ypač didelio masto) lems visuomenės „balsą“ – protestą. Tačiau visuomenė taip pat gali pasirinkti palaikyti vykdomą politiką – „ištikimybę“. Net jei visuomenė nėra patenkinta valdžios veiksmais, ji gali ne „balsuoti“, bet „išeiti“. „Išėjimo“ ženklais galima laikyti emigraciją bei pasitraukimą į šešėlinę ekonomiką⁹¹.

Kokie veiksniai gali paaiškinti, kodėl visuomenė, nepatenkinta valdžios politika, gali pasirinkti ne „balsą“, bet „išėjimą“? Tikėtina, kad „balso“ kanalas didės, kuo labiau visuomenė yra pajėgi mobilizuotis – „balso“ pasirinkimas grindžiamas kolektyviniu veiksmu⁹². Be to, „balso“ pasirinkimas (atvirai protestuojant ir ypač rinkimuose baudžiant taupymą vykdančią vyriausybę) yra labiau tikėtinas, jeigu yra suformuluotas aiškus alternatyvios ekonominės politikos kursas. Beje, kalbant apie visuomenės reakciją, taip pat galima tikėtis svarbių „kelio priklausomybės“ veiksnių – kuo labiau visuomenė yra įpratusi veikti pagal „išėjimą“ („balsą“), tuo bus didesnė tokios reakcijos tikimybė. Kuo stipriau reiškiamas „balsas“, tuo mažiau tikėtinas „pasitraukimas“ ir atvirkščiai⁹³. Pasak Hirschmanno, „pasitraukimo galimybė turi polinkį *prisivesti prie balso meno atrofijos*“⁹⁴ [kursyvu išskirta originale – V. K.]. Apibendrinant, kuo didesnis visuomenės pasitikėjimas valdžios institucijomis, kuo mažiau yra įsigalėjusi „protesto kultūra“, kuo mažesnis visuomenės gebėjimas mobilizuotis ir kuo mažiau suformuluota politinėje arenoje alternatyvų pasirinktam ekonominės politikos kursui (taupymui), tuo didesnė fiskalinės konsolidacijos tikimybė ir tikėtinas jos mastas.

⁹⁰ Steven Pfaff ir Hyojoung Kim, „Exit-Voice Dynamics in Collective Action: An Analysis of Emigration and Protest in the East German Revolution.“ *American Journal of Sociology*, 109(2), 2003, 401–444, 403.

⁹¹ Vadim Radaev, „Informal Institutional Arrangements and Tax Evasion in the Russian Economy.“ Kn. Sokratis M. Koniordos (sud.), *Networks, Trust, and Social Capital: Theoretical and Empirical Investigations from Europe*. Aldershot, England: Ashgate Publishing, Ltd., 2005, 189–203; Pfaff ir Kim; Béla Greskovits, *The Political Economy of Protest and Patience: East European and Latin American Transformations Compared*. Budapest: Central European University Press, 1998.

⁹² Pfaff ir Kim, 405.

⁹³ Ten pat, 405.

⁹⁴ Hirschman, *Exit, Voice, and Loyalty*, 43.

1.4.3. Fiskalinės konsolidacijos rezultatas

Galiausiai kalbant apie fiskalinės konsolidacijos rezultatą, taip pat derėtų paminėti visuomenės reakcijos veiksnį. Remiantis konvencine fiskalinio konsolidavimo logika, galutinį fiskalinį rezultatą – t. y. kiek pavyksta sumažinti biudžeto deficitą ir kartu valdžios skolą – galima aiškinti iš esmės dviem pagrindiniais veiksniais: ekonomine situacija (ypač ekonominiu augimu bei bankų sektoriaus problemomis) bei fiskalinės konsolidacijos priemonėmis. Tačiau gali būti, kad svarbų vaidmenį šiuo atveju vaidina visuomenės reakcija ir konkrečiai tai, kiek visuomenė pasitiki valdžios institucijomis. Kitaip tariant, valdžios legitimumas gali būti papildomas neekonominis išteklius, leidžiantis įgyvendinti fiskalinės konsolidacijos (o kartu ir bendrą vidinio prisitaikymo) strategiją. Ir atvirkščiai – menką visuomenės pasitikėjimą turinčiai valdžiai gali būti sunkiau pasiekti sėkmingų ekonominių rezultatų, net jei ji yra pasiryžusi ir geba priimti reikalingus ekonominius sprendimus.

Fiskalinio prisitaikymo galutinį rezultatą ir visuomenės pasitikėjimą leidžia susieti plati mokesčių mokėjimo (arba vengimo) literatūra⁹⁵. Kritikuodami „homo economicus“ perspektyvą, pagal kurią sprendimas mokėti ar vengti mokesčių yra nulemtas tokio veiksmo naudos ir nuostolių apskaičiavimo⁹⁶, tyrėjai teigia, jog mokestinei moralei – taigi ir fiskaliniams rezultatams – svarios įtakos gali turėti pasitikėjimas valdžios institucijomis. Tokia sociologinė perspektyva į mokesčių mokėjimo

⁹⁵ Pasitikėjimas (tiek politinis, tiek tarpasmeninis) yra daugialypė ir sudėtinga sąvoka, kurią įvairiais atžvilgiais nagrinėja daugelis tyrėjų tiek politikos moksluose, tiek sociologijoje ir ekonomikoje. Šioje disertacijoje pasitikėjimas yra traktuojamas kaip atspindintis santykio tarp visuomenės ir valdžios kokybę (kaip sinonimas pasitikėjimui vartojama sąvoka „legitimumas“), o tai savo ruožtu lemia valdžios gebėjimą surinkti pajamas iš gyventojų. Pasitikėjimas operacionalizuojamas, žvelgiant į tai, kaip gyventojai apklausose vertina valdžią (ar pasitiki valdžios institucijomis, ką mano apie įvairias valdžios veiklos sritis ir pan.). Be to, pasitikėjimas disertacijoje traktuojamas tik kaip nepriklausomas kintamasis, nors išvadose ir rekomendacijose pateikiamas siūlymas ateityje tyrėjams nagrinėti galimas pasitikėjimo skirtumų priežastis Baltijos šalyse.

⁹⁶ Gary S. Becker, *The Economic Approach to Human Behavior*. Chicago: University Of Chicago Press, 1978.

veiksmą žvelgia kaip į tam tikrą socialinės sutarties formą, kai piliečiai paklūsta (angl. *comply*) valdžiai ir teikia jai lėšas, o pastaroji atsakydama parūpina viešąsias paslaugas piliečiams⁹⁷. Remiantis šia perspektyva, galima būtų tikėtis, kad mokesčių vengimas koreliuos su viešųjų paslaugų kokybe, valdžios ir mokesčių rinkimo procedūrų sąžiningumu ir susijusia pasitikėjimo valdžia dimensija („politiniu“ pasitikėjimu). Įdomu tai, kad remiantis šia perspektyva, griežtesnės sankcijos, nukreiptos prieš mokesčių nemokėjimą, gali net ir neigiamai paveikti mokesčių mokėjimą, jei jos sumažina valdžios legitimumą. Tyrimai patvirtino šiuos spėjimus – kai kuriais atvejais nustatyta, kad mokesčių sankcijos *neigiamai* veikia piliečių paklusnumą ir mokesčių moralę⁹⁸. Kaip rašo Nicolas Haoyzas ir Simonas Hugas, „valdžia, kuri pernelyg remiasi prievarta, siekdama užtikrinti paklusnumą, greičiausiai paskatins pasipriešinimą ir išėjimo (angl. *exit*) strategijas visuomenėje ir taip susilpnins valstybės ir visuomenės santykius. Nepasitikėjimas ir mokesčių vengimas yra tikėtinas atsakas į prievartą“⁹⁹. Empiriniai tyrimai patvirtina šią išvargą. Daugiausia tai – kiekybiniai tyrimai, pateikiantys koreliacinę analizę, siejančią pasitikėjimo ir mokesstinės moralės arba mokesčių pajamų rodiklius¹⁰⁰. Istoriniai tyrimai taip pat patvirtina, kad „gebėjimas išgauti (angl. *extract*) pajamas veikė valstybės pajėgumus – o tai, kaip buvo užtikrinamos pajamos (sėkmingai ar ne), priklausė nuo santykių tarp valdžios ir jos subjektų“¹⁰¹.

Kita sociologinės perspektyvos atmaina teigia, jog mokesčių mokėjimas gali būti veikiamas ir pasitikėjimo kitais žmonėmis, o ne tik valdžios institucijomis. Net jei piliečiai tikisi, kad valdžia teiks kokybiškas

⁹⁷ Nicolas Hayoz ir Simon Hug, „Introduction.“ Kn. Nicolas Hayoz ir Simon Hug (sud.), *Tax Evasion, Trust, and State Capacities*. Bern, Switzerland: Peter Lang Pub Inc., 2007, 7–16.

⁹⁸ Bruno S. Frey ir Benno Torgler, „Tax Morale and Conditional Cooperation.“ *Journal of Comparative Economics*, 35(1), 2007, 136–159.

⁹⁹ Hayoz ir Hug, „Introduction.“ 8.

¹⁰⁰ James Alm, Jorge Martinez-Vazquez ir Benno Torgler, „Russian Attitudes Toward Paying Taxes—before, During, and After the Transition.“ *International Journal of Social Economics*, 33(12), 2006, 832–857; Eric M. Uslaner, „Tax Evasion, Trust, and the Strong Arm of the Law.“ Pranešimas konferencijoje „Tax Evasion, Trust, and State Capacity.“ St. Gallen universitetas, St. Gallenas, Šveicarija, 2003 m. spalio 17–19 d. <<http://www.bsos.umd.edu/gvpt/uslaner/uslanerstgallen.pdf>> [Žiūrėta 2012 05 08].

¹⁰¹ Martin Daunton, *Trusting Leviathan: The Politics of Taxation in Britain, 1799–1914*. Cambridge: Cambridge University Press, 2007, 3.

viešąsias paslaugas, mokesčių mokėjimas vis dar kelia dideles galimas kolektyvinio veiksmo problemas. Asmuo, kuris nemoka mokesčių, gali naudotis viešosiomis gėrybėmis (jei pavyksta išvengti bausmės), kurias finansuoja kiti bendruomenės nariai. Tai galima būtų pavadinti „sąlyginio bendradarbiavimo“ požiūriu (angl. *conditional cooperation*) – piliečiai bendradarbiauja (moka mokesčius), jeigu mano, kad kiti elgiasi taip pat¹⁰². Tiesa, sociologinės mokesčių mokėjimo mokyklos atstovai didesnę reikšmę linkę teikti pirmosios rūšies pasitikėjimui – būtent „politiniam“ pasitikėjimui. Kai kurių mokslininkų nuomone, mokesčių mokėjimas labiau atspindi sutartį tarp visuomenės ir valdžios, arba valdžios ir visuomenės santykį, o ne pasitikėjimą kitais bendruomenės nariais. Kaip teigia Ericas Uslaneris, „mes nemokame mokesčių kitiems piliečiams. Mes mokame valdžiai. (...) Paklusnumas mokant mokesčius, atrodo, yra labiau susijęs su mūsų reakcija į valdžios rezultatus ir sąžiningumą negu solidarumu su kitais piliečiais“ [(kursyvu išskirta originale – V. K.)¹⁰³. Todėl, Uslanerio žodžiais, „mokesčių mokėjimas yra ne tiek pilietinė pareiga, kiek sutartis su valdančiu elitu“¹⁰⁴.

Grįžtant prie Hirschmanno analogijos, pasitraukimo į šešėlinę ekonomiką veiksmas gali būti traktuojamas kaip nepasitenkinimo išraiškos forma („išėjimas“). Alternatyviai (bet prognozuojant tą patį teorinį ryšį ir poveikį fiskaliniams rezultatams) galima būtų sakyti, kad prastėjant ekonominei situacijai, pasitikėjimas valdžios institucijomis veikia kaip tam tikras „barjeras“, sulaikantis gyventojus nuo mokesčių vengimo. Pažymėtina, kad fiskalinės konsolidacijos konkrečiai ir fiskalinės politikos apskritai kontekste čia formuluojama hipotezė yra inovatyvi – joje teigiama, kad skirtingas institucinio pasitikėjimo lygis ne tik veikia mokestines pajamas apskritai, bet kad jo svarba *išauga* esant prastesnei ekonominei situacijai. Kitais žodžiais tariant, pasitikėjimo valdžios institucijomis poveikis fiskaliniams rezultatams yra priklausomas nuo

¹⁰² Frey ir Torgler, „Tax Morale and Conditional Cooperation.“

¹⁰³ Uslaner, „Tax Evasion, Trust, and the Strong Arm of the Law.“ 20.

¹⁰⁴ Ten pat, 20.

ekonominės padėties.

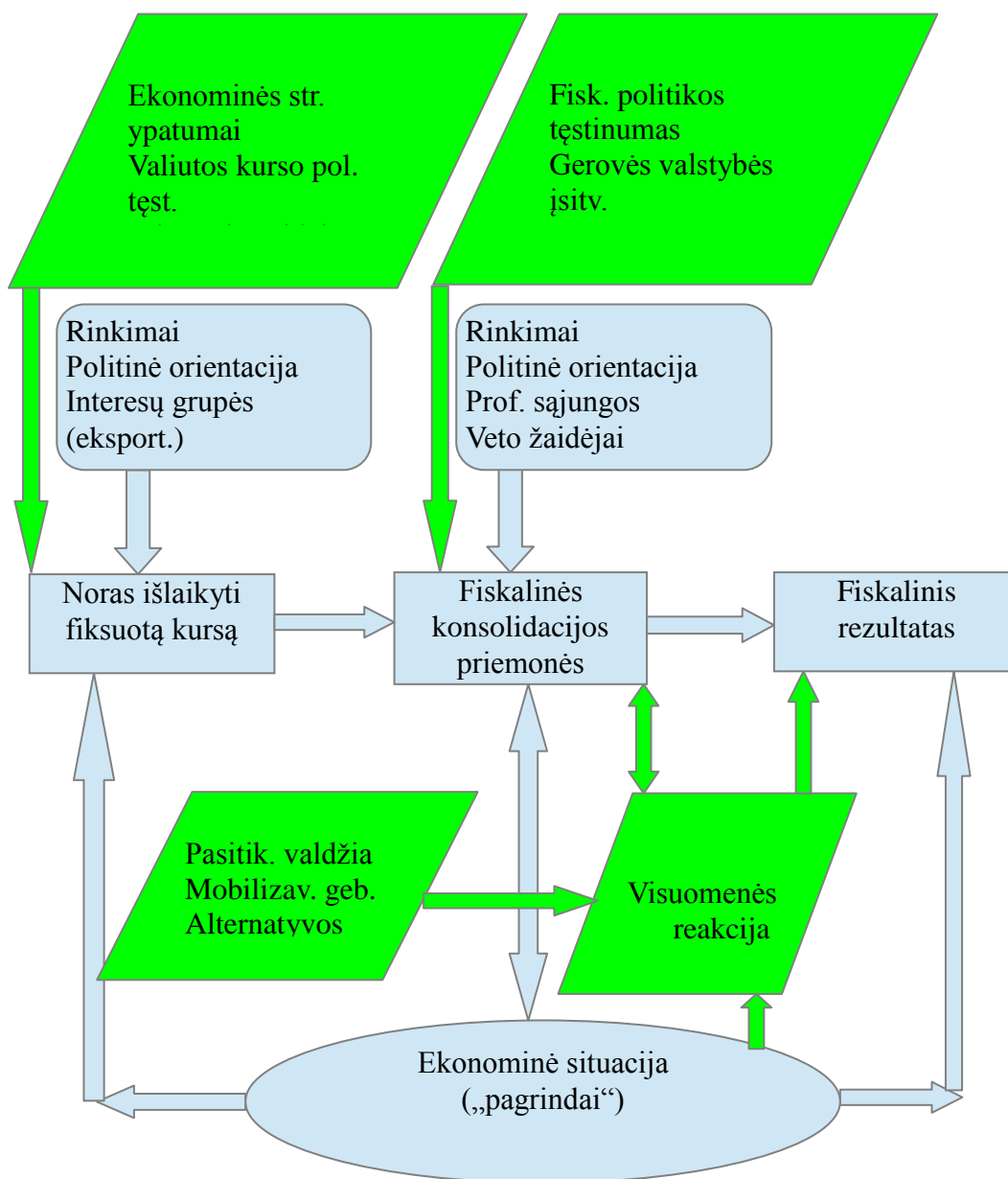
Apskritai kalbant, visuomenės pasipriešinimas fiskalinės konsolidacijos politikos sėkmę gali paveikti dvejopai: viena vertus, jeigu visuomenė pasirenka „balsą“, ji gali tiesiogiai pristabdyti ar nutraukti valdžios vykdomas fiskalinės konsolidacijos priemones ir galiausiai sukelti valdžios įsipareigojimų nevykdymą ar valiutos devalvaciją, net jei nenumano apie tokią galimą seką bei nesusieja fiskalinės konsolidacijos su valiutos kurso stabilumo išsaugojimu. Kita vertus, kai visuomenė priešinasi „tyliai“, valdžia gali palyginti laisvai priimti fiskalinio taupymo sprendimus, tačiau galutinis fiskalinis rezultatas gali stipriai nukentėti dėl gyventojų ir įmonių pasitraukimo į šešėlinę ekonomiką.

1.4.4. Papildytas vidinio prisitaikymo teorinis modelis

Pristačius kontekstinius kintamuosius, galima aprašyti ir papildytą teorinį modelį. Nauji kintamieji ir priežastiniai ryšiai jame yra pažymėti tamsesne spalva. Prie noro išlaikyti fiksuotą valiutos kursą pažymėti tokie papildomi kintamieji: ekonominės struktūros ypatumai, valiutos kurso politikos tęstinumas, priežastinės idėjos, papildomos fiksuoto kurso funkcijos. Prie fiskalinės konsolidacijos tikimybės ir masto nurodyta fiskalinės politikos tęstinumas, priežastinės idėjos, gerovės valstybės įsitvirtinimas. Be to, fiskalinės politikos sėkmę gali veikti visuomenės pasipriešinimas (protesto laipsnis), kuris nebėra tiesiogiai išvedamas iš prastos ekonominės padėties ir fiskalinio taupymo priemonių. Visuomenės reakcija gali veikti ne tik fiskalinės konsolidacijos priemonių priėmimo tikimybę ir jų mastą, tačiau taip pat ir fiskalinės politikos rezultatus – visuomenė gali reaguoti, pasitraukdama į šešėlį, o tai blogina tikėtinus fiskalinės politikos rezultatus. Savo ruožtu visuomenės reakcija yra pasitikėjimo valdžios institucijomis, mobilizavimosi gebėjimų ir protesto kultūros stiprumo, taip pat alternatyvių ekonominės politikos programų

pasiūlos funkcija.

3 pav. Papildytas vidinio prisitaikymo teorinis modelis.

Šaltinis: sudaryta autoriaus.

Pristatytas modelis apima nemažą kiekį kintamųjų ir priežastinių

ryšių (2-ame priede yra pateikiamas visas sąrašas nepriklausomų kintamųjų, jų tikėtino poveikio priklausomam kintamajam ženklas ir priežastinis mechanizmas, taip pat operacionalizacija). Šis modelis nėra paprastas ir elegantiškas (angl. *parsimonious*). Taip yra dėl kelių priežasčių. Pirma, šia disertacija visų pirma siekiama paaiškinti, kas ir kodėl įvyko konkrečiuose atvejuose – Baltijos valstybėse (plačiau skaityti 4-ame skyriuje „Tyrimo struktūra ir metodologija“). Tokiu atveju galima tikėtis didelio skaičiaus kintamųjų – juk pagrindinė užduotis yra kuo išsamiau išnagrinėti pasirinktą situaciją, o ne įvertinti atskirų kintamųjų santykinę įtaką¹⁰⁵. Disertacijos rašymo strategija buvo tokia: suformuluotas pagrindinis klausimas, kuris išskaidomas į siauresnius klausimus ir tada žiūrima, kokios teorijos ir jų siūlomi kintamieji gali (arba ne) pateikti atsakymus į tuos klausimus. Kitaip tariant, kintamųjų ratas buvo plečiamas tol, kol buvo rastas patenkinamas atsakymas į iškeltus galvosūkius. *A priori* nederėtų užimti pozicijos, kad tam tikrą reiškinį galime paaiškinti paprastai (pavyzdžiui, atsižvelgdami į vieną ar kelis kintamuosius) – tačiau kartu ir negalime atmesti tokios galimybės. Pavyzdžiui, kalbant apie disertacijoje keliamą antrąjį klausimą – kodėl Estija susitvarkė su krize sėkmingiausiai – pavyko rasti gana paprastą (nors ir inovatyvų) aiškinimą: tai lėmė aukštesnis nei Latvijoje arba Lietuvoje pasitikėjimo valdžia lygis. Kita vertus, kalbant apie pirmąjį klausimą – kodėl Baltijos valstybės sugebėjo įgyvendinti vidinio prisitaikymo politiką – tokio paprasto paaiškinimo pateikti nepavyksta. Atsakant į šį pirmąjį klausimą, tenka atsižvelgti į kelias priežastis, apimančias ekonominės struktūros, institucinius ir idėjinius aspektus.

Derėtų pabrėžti ir tai, kad šioje disertacijoje pateiktas teorinis vidinio prisitaikymo modelis yra originalus – nors mokslinėje ir taikomojoje literatūroje galima rasti atskirus minėtus argumentus, tačiau jie dar nebuvo susisteminti į vieną priežastinį teorinį modelį. Priežastinių

¹⁰⁵ John Gerring, *Case Study Research: Principles and Practices*, 1 leid. Cambridge: Cambridge University Press, 2006.

ryšių atskleidimas turi tą privalumą, kad galima aiškiau nagrinėti ir diskutuoti apie jų teorinį ir empirinį pagrįstumą, tačiau kartu jis autoriaus poziciją gali daryti labiau pažeidžiamą, nes didesnis skaidrumas kartu atskleidžia galimas vidinės logikos klaidas bei netikslumus. Neteigiama, kad tai geriausias įmanomas vidinio prisitaikymo teorinis modelis, nors ir buvo stengtasi atskleisti pagrindinius kintamuosius ir priežastinius ryšius bei kartu išlaikyti balansą tarp išsamumo ir galimybės analizuoti modelį. Atvirkščiai – tikimasi, kad šis modelis bus aptartas ateities tyrimuose, kuriuose jis bus kritikuojamas ir tobulinamas.

Vienas pateikto modelio privalumų yra tas, kad jis palengvina analitinį darbą. Pirma, nagrinėjant tokį sudėtingą procesą kaip vidinis prisitaikymas, naudinga jį išskaidyti į kelis elementus. Modelis siūlo sutelkti dėmesį į tris elementus: norą išlaikyti fiksuotą valiutos kursą, fiskalinės konsolidacijos priemonių įgyvendinimą, galutinį fiskalinės konsolidacijos rezultatą. Kiekvieną šių sąlygų galima paversti priklausomu kintamuoju ir nagrinėti atskirai. Pateiktas teorinis modelis leidžia matyti, kokius nepriklausomus kintamuosius reikia įtraukti nagrinėjant pasirinktą sąlygą (pirmame priede atitinkamai pateikiami noro išlaikyti fiksuotą kursą, fiskalinės konsolidacijos įgyvendinimo ir fiskalinės konsolidacijos rezultato priežastiniai modeliai) – tai supaprastina analizę ir daro ją aiškesnę. Algoritmas yra toks: žvelgiama į pasirinktą vidinio prisitaikymo elementą (pavyzdžiui, norą išlaikyti fiksuotą valiutos kursą), tada nagrinėjami tie kintamieji, kurie priežastiniais ryšiais paveikslėlyje siejami su pasirinktu priklausomu kintamuoju. Noro išsaugoti fiksuotą valiutos kursą atveju tokie galimi nepriklausomi kintamieji yra, pavyzdžiui, ekonominiai „pagrindai“, rinkiminiai procesai, pramonės įtaka ir pan., tačiau nėra įtraukiamas „politinis“ pasitikėjimas, kadangi jis nėra tiesiogiai priežastiniais ryšiais susijęs su noru išsaugoti valiutos kursą. Analogiškai vadovaujantis šiuo algoritmu, nagrinėjant gebėjimą įgyvendinti fiskalinę konsolidaciją, nėra atsižvelgiama į galimą pramonės įtaką arba priežastinių valiutos kurso srities idėjų poveikį (nėra tiesioginio priežastinio ryšio),

tačiau kaip potencialus aiškinamasis kintamasis įtraukiamas noras išsaugoti fiksuotą valiutos kursą (kuris, pakeitus klausimą, iš priklausomo kintamojo tampa nepriklausomu). Tiesa, jeigu neatsižvelgsime į (statistine terminologija kalbant, „nekontroliuosime“) noro išsaugoti valiutą reikšmę, tuomet pastarąjį veikiantys kintamieji, tokie kaip pramonės įtaka arba priežastinės idėjos, gali turėti įtakos fiskalinės konsolidacijos įgyvendinimui. Taip yra todėl, kad noras išsaugoti valiutą šiuo atveju yra „tarpinis“ kintamasis – tik jį „kontroliuodami“ arba „blokuodami“¹⁰⁶ galime būti tikri, kad atitinkami jį veikiantys kintamieji neturės įtakos galutiniam aiškinamajam kintamajam.

¹⁰⁶ Judea Pearl, *Causality: Models, Reasoning, and Inference*. Cambridge: Cambridge University Press, 2000.

2. Ankstesnė literatūra apie Baltijos šalis

Kalbant apie literatūrą, nagrinėjančią ekonominę krizę Baltijos šalyse, visų pirma tenka atkreipti dėmesį į tai, kad mokslinių darbų šia tema nėra daug. Tam yra dvi priežastys: pirma, nuo krizės dar nėra praėję daug laiko ir, antra, Baltijos šalys nėra itin populiarius studijų objektas apskritai. Tiesa, daug daugiau galima rasti nemokslinės rūšies literatūros: tarptautinių organizacijų ir tyrimų institutų ataskaitų bei pranešimų, ekonomistų ir analitikų pasisakymų, analitinės žiniasklaidos straipsnių.

Pirmąją grupę darbų sudaro ekonominiai tyrimai, kurie nagrinėja pasaulinės krizės priežastis ir eigą iš „paukščio žvilgsnio“ – Baltijos šalys šiuo atveju nurodomos kaip labiausiai nukentėjusios nuo ekonomikos nuosmukio: pavyzdžiui, Jeffrey Frankelis ir Georgeas Saravelosas¹⁰⁷, Europos Komisijos pranešimas, skirtas krizei¹⁰⁸. Kiti darbai atkreipia dėmesį į konkretų Rytų Europos, arba naujų ES valstybių, regioną. Čia galima minėti, pavyzdžiui, Staehro¹⁰⁹, Smitho ir Swaino¹¹⁰, taip pat Drahoukoupilo ir Myanto¹¹¹ tyrimus. Įvairiems krizės aspektams aptarti pokomunistiniame regione dėmesį skyrė ir Europos rekonstrukcijos ir plėtros bankas (angl. *European Bank for Reconstruction and Development*

¹⁰⁷ Jeffrey A. Frankel ir George Saravelos, „Are Leading Indicators of Financial Crises Useful for Assessing Country Vulnerability? Evidence from the 2008-09 Global Crisis.“ *NBER Working Papers*, No. 16047. <<http://www.nber.org/papers/w16047>>. [Žiūrėta 2012 08 05].

¹⁰⁸ European Commission, Directorate-General for Economic and Financial Affairs, *Economic Crisis in Europe: Causes, Consequences and Responses*. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 2009. <http://ec.europa.eu/economy_finance/publications/publication15887_en.pdf>. [Žiūrėta 2012 03 04].

¹⁰⁹ Karsten Staehr, „The Global Financial Crisis and Public Finances in the New EU Countries from Central and Eastern Europe.“ *Bank of Estonia Working Papers*, No 2, 2010. <http://www.eestipank.ee/sites/default/files/publication/en/WorkingPapers/2010/wp_210.pdf> [Žiūrėta 2012 05 07].

¹¹⁰ Adrian Smith ir Adam Swain, „The Global Economic Crisis, Eastern Europe, and the Former Soviet Union: Models of Development and the Contradictions of Internationalization.“ *Eurasian Geography and Economics*, 51(1), 2010, 1–34.

¹¹¹ Jan Drahoukupil ir Martin Myant, „International Integration and Resilience to Crisis in Transition Economies.“ *SSRN Working Paper Series*, 2010. <http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1546423>. [Žiūrėta 2012 10 06].

– EBRD)¹¹². Visi minėti autoriai pabrėžia tai, kad būtent šis regionas buvo labiausiai paliestas krizės, kadangi buvo stipriai priklausomas nuo išorės ekonominių veiksnių; tiesa, akcentuojama ir tai, kad regione krizės kanalai ir pažeidžiamumai buvo skirtingi: Vyšegrado šalys nukentėjo daugiausia dėl išorės paklausos kritimo (prekybos kanalas), o Baltijos šalis, taip pat Rumuniją ir Bulgariją, stipriausiai palietė finansinis kanalas (kadangi pastarųjų augimas buvo labai priklausomas nuo užsienio kapitalo įplaukų, daugiausia bankinių paskolų ir portfelių srautų forma).

Konkrečiai Baltijos šalis iš ekonominės pusės – krizės priežastis ir atsaką – apžvelgia Deroose ir kt.¹¹³, taip pat Purfield ir Rosenbergas¹¹⁴, akcentuodami ekonomikos „perkaitimą“, nekilnojamo turto ir akcijų burbulus, konkurencingumo problemas. Nestandartinį požiūrį pasiūlo Raineris Kattelis, kuris kaip krizės priežastį Baltijos šalyse aiškina iš esmės neteisingai pasirinktą ekonomikos „finansializavimo“ (angl. *financialization*) modelį¹¹⁵. Taip pat įdomią interpretaciją pateikia Dorothee Bohle, kuri lygina Vengrijos ir Latvijos patirtį¹¹⁶. Ji itin kritiškai atsiliepia apie baltiškąjį vystymosi modelį – Bohle nuomone, krizę sukėlusio finansų bumo priežastis buvo reikmė suderinti konfliktą, kylantį dėl perėjimo iš komunistinės sistemos sunkumų (iš pradžių šis konfliktas buvo „užtemdytas“ etninių klausimų, vėliau ramybė „nupirkta“ finansinėmis įplaukomis).

Ką esama literatūra sako apie du pagrindinius disertacijoje iškeltus

¹¹² EBRD, *Transition Report 2009: Transition in Crisis?* 2009.

<<http://www.ebrd.com/downloads/research/transition/TR09.pdf>>. [Žiūrėta 2012 10 06].

¹¹³ Servaas Deroose ir kiti, „The Tale of the Baltics: Experiences, Challenges Ahead and Main Lessons.“ *ECFIN Economic Briefs*, 10, 2010.

<http://ec.europa.eu/economy_finance/publications/economic_briefs/2010/pdf/eb10_en.pdf>. [Žiūrėta 2012 10 06].

¹¹⁴ Catriona Purfield ir Christoph Rosenberg, „Adjustment Under a Currency Peg: Estonia, Latvia and Lithuania During the Global Financial Crisis 2008–09.“ *IMF Working Papers*, No. 213, 2010.

<<http://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2010/wp10213.pdf>>. [Žiūrėta 2012 10 06].

¹¹⁵ Rainer Kattel, „The Rise and Fall of the Baltic States.“ *Development & Transition*, 13, 2009, 11–13.

¹¹⁶ Dorothee Bohle, „East European Transformations and the Paradoxes of Transnationalization.“ *EUI Working Papers*, No. 1, 2010. <http://cadmus.eui.eu/bitstream/handle/1814/13346/SPS_2010_01.pdf?sequence=1>. [Žiūrėta 2012 10 06].

klausimus: kodėl Baltijos valstybės sugebėjo įgyvendinti vidinio prisitaikymo strategiją; kodėl Estija su krize susitvarkė sėkmingiausiai? Visų pirma galima pabrėžti, kad daugelis autorių sutinka, jog Baltijos valstybių patirtis per krizę pateikia svarbių galvosūkių. Åslundo teigimu, „didžiausia staigmena buvo tai, kad labiausiai nukentėjusios šalys – Latvija, Lietuva ir Estija – nebuvo priverstos devaluoti valiutas, priešingai plačiai Amerikos ekonomistų nuomonei“¹¹⁷. Be to, „daugelis vakarų stebėtojų teigė, kad tokie dideli išlaidų mažinimai bus politiškai ir socialiai neįmanomi“, bet „demokratija išliko, ir tiesą sakant socialiniai neramumai bei populizmo apraiškos buvo minimalios“¹¹⁸. Purfield ir Rosenbergas pažymi, kad Baltijos šalys „paneigė daugelį konvencinių tiesų. Nepaisant precedento neturinčio ekonomikos nuosmukio, buvo išvengta devalvacijos ir bankų krizių, taip pat buvo įgyvendinta itin didelė fiskalinė konsolidacija be plataus socialinio pasipriešinimo“¹¹⁹. Ringa Raudla ir Raineris Katellis nagrinėja Estijos galvosūkį – kodėl Estija, skirtingai nei kitos šalys, pasirinko taupymo, o ne ekonomikos stimuliavimo politiką¹²⁰. Palyginti su minėtais tyrimais, disertacijoje išsamiau pagrindžiama, kodėl Baltijos valstybės iš tikrųjų pateikia svarbių „galvosūkių“, žvelgiant iš konvencinių valiutos krizių ir fiskalinės politikos teorijų perspektyvų.

Kaip literatūroje aiškinami minėti galvosūkių? Kalbant apie pirmąjį klausimą – kodėl Baltijos valstybės sugebėjo įgyvendinti vidinio prisitaikymo strategiją – vienas iš akcentuojamų veiksnių bloką yra ypatingos ekonominės sąlygos Baltijos valstybėse. Autoriai teigia, kad Baltijos šalių pasirinkimą ir gebėjimą įgyvendinti vidinio prisitaikymo strategiją įgalino šie aspektai: ypač didelis Baltijos šalių ekonomikų lankstumas, įsiskolinimas užsienio valiuta, palyginti maža valdžios skola

¹¹⁷ Anders Aslund, *The Last Shall Be the First: East European Financial Crisis*. Washington, D.C: Peterson Institute for International Economics, 2010, 112.

¹¹⁸ Ten pat, 7.

¹¹⁹ Purfield ir Rosenberg, 31.

¹²⁰ Raudla ir Kattel, „Why did Estonia Choose Fiscal Retrenchment After the 2008 Crisis?“.

krizės pradžioje, stiprus ir užsienio kapitalo valdomas bankų sektorius¹²¹. Kaip atskleidžiama disertacijoje, šie veiksniai iš tikrųjų palengvino Baltijos šalių vidinio prisitaikymo strategiją – tačiau jų poveikis geriau pagrindžiamas teoriškai ir empiriškai (formuluojant teorinį modelį bei atsekant priežastinius ryšius), teikiami pasiūlymai atitinkamoms politinės ekonomijos teorijoms.

Literatūroje taip pat pabrėžiamas politinių (politinės ekonomijos) veiksnių vaidmuo. Tiek Åslundas ir Dombrovskis, tiek Purfield ir Rosenbergas akcentuoja, kad Baltijos šalių prisitaikymo politiką palengvino tai, jog visuomenė suprato poreikį vykdyti taupymo politiką ir todėl ją palaikė; Estijos visuomenės palaikymą mini ir Raudla¹²². Priešingos nuomonės laikosi Charlesas Woolfsonas¹²³, kuris nagrinėja Lietuvos visuomenės atsaką į ekonominę krizę ir išskiria „išėjimo“ („pasitraukimo“) strategijas – emigraciją ir galimai pasitraukimą į šešėlinę ekonomiką. Apskritai Åslundas su Dombrovskiu yra nusiteikę labai pozityviai, o Woolfsonas – itin negatyviai Baltijos valstybių vykdytos ekonominės strategijos atžvilgiu. Disertacijoje atlikta analizė leidžia teigti, kad abi šios nuomonės yra netikslios. Priešingai Åslundo ir Dombrovskio teiginiams, parodoma, kad Latvijoje ir Lietuvoje visuomenė iš esmės nepalaikė valdžios ir jos vykdomos politikos – tačiau, kaip ir pažymėjo Woolfsonas, jose nepasitenkinimas buvo reiškiamas ne „protesto“, o „pasitraukimo“ forma. Tačiau Estijos pavyzdys verčia abejoti Woolfsono verdiktu, kad „neoliberalios“ strategijos būtinai veda į visuomenės susvetimėjimą, ekonomines ir socialines problemas (plačiau apie tai skaityti skyriuje „Išvados ir rekomendacijos“). Atvirkščiai – Estijoje politinis pasitikėjimas, nepaisant ekonomikos nuosmukio ir taupymo politikos, išliko stiprus ir net galimai sustiprėjo per krizę.

¹²¹ Åslund, *The Last Shall Be the First*; Åslund ir Dombrovskis, *How Latvia Came Through the Financial Crisis*; Purfield ir Rosenberg, „Adjustment Under a Currency Peg: Estonia, Latvia and Lithuania During the Global Financial Crisis 2008–09“.

¹²² Raudla, „Fiscal Retrenchment in Estonia During the Financial Crisis.“

¹²³ Charles Woolfson, „‘Hard Times’ in Lithuania: Crisis and ‘Discourses of Discontent’ in Post-communist Society.” *Ethnography*, 11(4), 2010, 487–514.

Åslundas ir Dombrovskis mini, kad vyriausybių nestabilumas Latvijoje buvo vienas iš veiksnių, palengvinusių ekonominio prisitaikymo politiką Latvijoje. Autorių teigimu, „svarbiau yra turėti adekvačią, o ne stabilią vyriausybę. (...) Latvija gavo naudos iš to, kad galėjo greitai pakeisti vyriausybę per krizę. (...) Taigi daug partijų turinčios parlamentinės sistemos, lemiančios koalicines vyriausybes ir dažnus vyriausybės pokyčius, gali būti naudingos, siekiant tvarkytis su makroekonominėmis krizėmis“¹²⁴. Tačiau disertacijoje pateikta analizė leidžia abejoti šio veiksnio svarba. Pirma, Estijoje ir Lietuvoje vyriausybės nesikeitė – tačiau jose vidinio prisitaikymo politika taip pat buvo sėkmingai įgyvendinta. Antra, net ir Latvijoje vidinio prisitaikymo politika buvo sėkmingai įgyvendinta veikiau ne *dėl*, bet *nepaisant* nestabilumo (panašias išvadas pateikia ir Raudla, analizuodama fiskalinės konsolidacijos politiką Estijoje¹²⁵). Valdant Valdžio Dombrovskio vyriausybei, kilę iššūkiai vyriausybės stabilumui buvo suvokiami kaip grėsmė įgyvendinamai taupymo politikai. Vienas tokių epizodų įvyko, kai iš koalicijos 2009 metais pasitraukė Tautos partija (latv. *Tautas partija*). Kitas pavyzdys – 2010 metų rinkimai, prieš kuriuos buvo kilęs didelis susirūpinimas, kad į valdžią gali ateiti opozicinės partijos, kurios daug skeptiškiau nei valdančiosios pasisakė apie taupymo strategiją.

Åslundas ir Dombrovskis pabrėžia dar vieną aspektą, jų nuomone, leidusį Latvijai sėkmingai įgyvendinti vidinį prisitaikymą – tai taupymo priemonių koncentravimas šios strategijos įgyvendinimo pradžioje. Jų teigimu, „sunkumus geriausia sutelkti per trumpą laikotarpį, kai žmonės yra pasirengę aukotis“¹²⁶. Iš tikrųjų ne tik Latvija, bet ir kitos Baltijos šalys plataus masto taupymo politiką įgyvendino itin greitai (žr. 4.2 poskyrį). Tačiau esminis klausimas šiuo atžvilgiu yra tai, *kodėl* Baltijos šalys nusprendė imtis tokių koncentruotų fiskalinės konsolidacijos priemonių bei sugebėjo jas įgyvendinti? 6-as disertacijos skyrius yra skirtas atsakyti į šį

¹²⁴ Åslund ir Dombrovskis, *How Latvia Came Through the Financial Crisis*, 3–4.

¹²⁵ Raudla, „Fiscal Retrenchment in Estonia During the Financial Crisis.“

¹²⁶ Åslund ir Dombrovskis, *How Latvia Came Through the Financial Crisis*, 119.

klausimą. Minimi keli veiksniai, lėmę šį reiškinį: stiprus konsensusas dėl fiksuoto valiutos kurso išsaugojimo, dešiniųjų partijų dominavimas politinėje arenoje, fiskalinės politikos tęstinumas bei priežastinės idėjos, palaikiusios taupymą kaip reikiamą atsaką į krizę, didelė valstybės centralizacija, taip pat menkas plačiosios visuomenės bei atskirų interesų grupių gebėjimas priešintis konsolidacijai. Kelis iš šių veiksnių – ypač sutarimą dėl fiksuoto kurso išsaugojimo bei siekio prisijungti prie eurozonos, dešiniųjų partijų dominavimą, taip pat fiskalinės politikos tęstinumą ir priežastines idėjas – išskiria ir Raudla bei Kattelis, kurie siekia paaiškinti Estijos pasirinkimą vykdyti taupymo antikrizinę politiką¹²⁷. Palyginti su pastaruoju straipsniu, disertacijoje atlikta analizė pateikia platesnį vaizdą – parodoma, kad šie veiksniai veikė ir kitose Baltijos šalyse; be to, minėtų veiksnių įtaką patvirtina lyginamoji Argentinos bei Latvijos analizė (žr. 6.6 poskyrį).

Antrasis klausimas – didesnė Estijos sėkmė, palyginti su Latvija ir Lietuva – literatūroje nagrinėjamas dar rečiau. Iš esmės šį aspektą aptaria tik Purfield ir Rosenbergas. Kaip Estijos pranašumą jie mini šiuos aspektus: a) anksčiau prasidėjusią krizę (ir todėl ankstesnę reakciją); b) institucijas (sukauptą fiskalinę rezervą ir stipresnę mokesčių mokėjimo tradiciją). Purfield ir Rosenbergas taip pat mini, kad krizė paliko skirtingą fiskalinę palikimą Baltijos valstybėse, kadangi Latvijoje ir Lietuvoje ypač padidėjo valstybės skola¹²⁸. Disertacijoje sutinkama, kad skirtinga prieš krizinę situaciją bei ekonominiai procesai per krizę padeda aiškinti skirtumus tarp Baltijos valstybių – Latvija nebuvo sukaupti fiskalinių rezervų, turėjo labiausiai pervertintą valiutos kursą bei patyrė banko krizę – ir kartu joje tiek ekonominė krizė, tiek fiskaliniai rezultatai (deficitas ir skolos augimas) buvo didžiausi. Tačiau kaip konkrečiai pagrindžiama disertacijoje, minėti ekonominiai veiksniai nėra pakankami, aiškinant Estijos geresnę sėkmę – net ir atsižvelgiant į juos, Estijos rezultatai buvo

¹²⁷ Raudla ir Kattelis, „Why Did Estonia Choose Fiscal Retrenchment After the 2008 Crisis?“.

¹²⁸ Purfield ir Rosenberg, „Adjustment Under a Currency Peg: Estonia, Latvia and Lithuania During the Global Financial Crisis 2008–09.“ 22.

geresni, o Latvijos ir Lietuvos blogesni nei galima buvo tikėtis. Disertacijoje sutinkama su Purfield ir Rosenbergo pastebėjimu, kad pagrindinis Baltijos valstybes atskyres veiksnys buvo skirtingi neformalių institucijų ištekliai – tačiau šis teiginys yra daug išsamiau pagrindžiamas bei aptariamasis teoriniame kontekste.

3. Tyrimo struktūra ir metodologija

3.1. Bendras metodologinis kontekstas

Šios disertacijos pirminis tikslas – paaiškinti savaime svarbų (angl. *intrinsically important*) įvykį, t. y. suprasti, kas ir kodėl nutiko konkrečiais Baltijos valstybių atvejais¹²⁹. Jameso Mahoney terminologija remiantis, šią disertaciją galima būtų priskirti tradicijai, skirtai ieškoti priežasčių, lėmusių tam tikrą rezultatą (angl. *causes of effect*), o ne ieškoti tam tikrų nepriklausomų kintamųjų poveikio (pasekmių) reikšmės ir dydžio (angl. *effects of causes*): „pirminis tikslas (...) yra išsamiai paaiškinti konkretų įvykį ar įvykius“, o ne matuoti tam tikrų kintamųjų vidutinę įtaką¹³⁰.

Johnas Gerringas knygoje „Case Study Research“ tokio pobūdžio tyrimą vadina „vieno rezultato analize“ (angl. *single-outcome study*). Iliustruodamas skirtumą tarp atvejo studijos, skirtos tirti bendresnei imčiai, ir vieno rezultato analizės, Gerringas pateikia tokius klausimų pavyzdžius:

- (1) *Kas paaiškina palyginti silpną Amerikos gerovės valstybę?*
- (2) *Kas paaiškina gerovės valstybės raidą EBPO šalyse narėse?*
- (3) *Kas paaiškina gerovės valstybės išlaidų pokyčius JAV per laiką?*
- (4) *Kas paaiškina gerovės valstybės išlaidų skirtumus skirtingose JAV valstijose?*¹³¹

Iš pateiktų pavyzdžių tik pirmasis gali būti klasifikuojamas kaip vieno rezultato analizė, kadangi tyrėjas, kuris klausia tokio klausimo, yra sutelkęs dėmesį į konkretų Amerikos valstybės atvejį. Tai nereiškia, kad tyrėjas nepripažįsta priklausomo kintamojo pokyčių – atvirkščiai, jau pačioje klausimo formuluočiame implikuojamas lyginimas su kitais

¹²⁹ John S. Odell, „Case Study Methods in International Political Economy.“ *International Studies Perspectives*, 2(2), 2001, 163.

¹³⁰ James Mahoney, „After KKV: The New Methodology of Qualitative Research,” *World Politics* 62, no. 01 (2009): 141.

¹³¹ Gerring, 22.

atvejais¹³². Tačiau šis palyginimas nėra tyrimo tikslas – norima paaiškinti būtent JAV vertę. Gerringas pažymi, kad tyrėja, norėdama atsakyti į pirmąjį klausimą, gali siekti atsakyti taip pat ir į 3 klausimą. Be to, gali būti lyginama su panašiais kitais atvejais, t. y. klausiama 4 klausimo¹³³. Šios išvados gali sustiprinti atvejo studijos rezultatus.

Tiesa, galima nesutikti su Gerringu, kad „vieno rezultato analizė“ negali pateikti išvadų apie platesnius procesus ar leisti atsakyti į bendresnius teorinius klausimus. Pirma, kai kurie autoriai apskritai teigia, kad atvejų studijos gali suteikti tinkamą ir dažnai net geresnę analitinę svertą nei kiekybiniai tyrimai. Peterio Hallo nuomone, kokybinė priežastinė analizė leidžia generuoti priežastines išvadas todėl, kad kiekviename atvejuje yra daug galimų stebinių¹³⁴; be to, turint omenyje pastarųjų metų tendencijas socialinio mokslo ontologijoje (atsižvelgimas į sąveikos poveikius, nenumatytas pasekmes, „kelio priklausomybės“ aspektus), Hallo manymu, kokybinis tyrimas gali būti dar tinkamesnis nei kiekybinis.

Vis dėlto šią poziciją būtų galima pavadinti gana ekstremalia. Daugelio mokslininkų nuomone, tiek kiekybiniai, tiek kokybiniai tyrimai gali padėti atsakyti į priežastinio tipo klausimus. Kita vertus, stiprėjanti kokybininkų stovykla, atstovaujama Jameso Mahoney, Georgeo Bennetto, Davido Collier ir kitų, mano, kad kokybinio metodo priežastinio tyrimo supratimas yra kitoks nei kiekybinio. Collier išskiria dviejų rūšių stebinius – duomenų proceso stebinius (angl. *data process observations* – *DPO*) ir priežastinio proceso stebinius (angl. *causal process observations* – *CPO*). Šie stebiniai pasižymi skirtinga logika – DPO atspindi stebinį įprastoje kiekybinėje terminologijoje, o CPO yra „įžvalga arba duomenų aspektas, kuris teikia informaciją apie kontekstą, procesą arba mechanizmą ir kuris

¹³² Ten pat, 118.

¹³³ Ten pat, 118.

¹³⁴ Peter A. Hall, „Aligning Ontology and Methodology in Comparative Research.“ Kn. James Mahoney ir Dietrich Rueschemeyer (sud.), *Comparative Historical Analysis in the Social Sciences*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003, 373–406.

suteikia išskirtinį priežastinio ryšio svertą (angl. *leverage*)¹³⁵. Remiantis tokia pozicija, galima kritikuoti neretai kiekybininkų išpažįstamą požiūrį (žinomiausia ir įtakingiausia šio požiūrio išraiška – Keohane, King ir Verba (KKV) metodologinė knyga „*Designing Social Inquiry*“¹³⁶), kuriuo siekiama sulygtinti kokybinio ir kiekybinio tipo metodologiją, tačiau žaidimo aikštelė iš esmės yra perkeliama į kiekybinių metodų „namų aikštę“ – kokybinio tipo tyrimams taikomi tokie patys standartai, kaip ir kiekybiniam tyrimams. Vadovaujantis tokia logika, vieno atvejo (pavyzdžiui, šalies) analizė traktuojama kaip pateikianti vieną stebinį – priduriant, kad „per vieną tašką galima nubrėžti begalinį kiekį linijų“ (kitais tariant, neįmanoma daryti priežastinių išvadų). Svariai oponuodamas tokiems aiškinimams, Mahoney pateikia paprastą detektyvo pavyzdį: tarkime, mes turime du įtariamuosius A ir B (arba dvi konkuruojančias teorijas) ir siekiame išaiškinti nusikaltimą (pagal „rezultatų priežasčių“ logiką arba, Geringo žodžiais, „vieno rezultato analizę“). Surinkdami duomenis žinome, kad nusikaltimo vietoje rasta kraujo grupė sutampa su asmens A kraujo grupe, asmuo A neturi alibi ir t. t. Visi šie stebiniai yra nepriklausomi ir nestandartizuojami į statistinį modelį – tačiau žinodami, kad keli nepriklausomi spėjimai pasitvirtina, galėsime tvirtinti, kad tikimybė, jog A nekaltas, yra labai nedidelė (dar kitaip galima teigti, kad čia vadovaujamės Bajeso logika, kai išankstiniai teoriniai spėjimai patikslinami (sustiprinamas arba susilpninamas tikėjimas iškelta hipoteze), gavus naujų duomenų).

Grįžtant prie Geringo kritikos, antra priežastis, kodėl „vieno rezultato analizė“ gali pateikti svarbių išvadų, „išeinančių“ už tiriamo atvejo ribų, yra ta, kad tiriami atvejai gali turėti specifinį santykį su teorija. Geringas pateikia tokią atvejų klasifikaciją, apibrėždamas jas pagal santykį su teorija, – 2 lentelėje nurodytos galimos atvejo studijos ir jų

¹³⁵ James Mahoney, „After KKV: The New Methodology of Qualitative Research.“ *World Politics*, 62(1), 2010, 120–147, 124.

¹³⁶ Gary King, Robert. O. Keohane ir Sidney Verba, *Designing Social Inquiry: Scientific Inference in Qualitative Research*. Princeton: Princeton University Press, 1994.

apibrėžimai. Taigi jei dėl tam tikrų priežasčių „vieno rezultato analizė“ tampa viena iš nurodytų rūšių (pavyzdžiui, tiriant nustatoma, kad atvejis, pasirinktas dėl savaiminės reikšmės, yra tipinis arba deviantinis tam tikros teorijos atžvilgiu), galima pasiūlyti implikacijų teorijoms, kurių atžvilgiu atvejis yra deviantinis – tyrimo metu nustatyti priežastiniai kintamieji gali padėti aiškinant ir kitus atvejus. Galiausiai trečia priežastis yra tai, kad kiekviena atvejo analizė gali tapti teoriją generuojančiu impulsu – būtent tai kaip didelį atvejo tyrimo privalumą pabrėžia tiek jo šalininkai, tiek kritikai.

2 lentelė. Gerringo pateikiama atvejo studijų klasifikacija

1.	Tipinė Apibrėžimas: atvejis (vienas ar daugiau) tipiškai atspindi tam tikrą daugeliui atvejų būdingą (angl. <i>cross-case</i>) ryšį.
2.	Įvairios (<i>diverse</i>) Apibrėžimas: atvejai (vienas ar daugiau) atskleidžia visą X1, Y arba X1/Y variaciją.
3.	Ekstremali Apibrėžimas: atvejis (vienas ar daugiau) parodo ekstremalią arba neįprastą X1 arba Y vertę, lyginant su tam tikru vieno kintamojo skirstiniu (angl. <i>univariate distribution</i>).
4.	Išskirtinė (deviantinė) Apibrėžimas: atvejis (vienas ar daugiau) nukrypsta nuo tam tikro daugeliui atvejų būdingo (angl. <i>cross-case</i>) ryšio.
5.	Įtakinga Apibrėžimas: atvejis (vienas ar daugiau), turintis įtakingą nepriklausomų kintamųjų konfigūraciją.
6.	Esminė (angl. <i>crucial</i>) Apibrėžimas: atvejis (vienas ar daugiau) yra toks, kad jame labiausiai arba mažiausiai tikėtinas tam tikras rezultatas.
7.	Kelio (angl. <i>pathway</i>) Apibrėžimas: atvejis (vienas ar daugiau) kuriame tikėtina, kad X1, o ne X2 lėmė teigiamą vertę (Y=1).
8.	Panašiausios Apibrėžimas: atvejai (du ar daugiau) yra panašūs pagal nurodytus kintamuosius, išskyrus X1 ir (arba) Y.
9.	Skirtingiausios Apibrėžimas: Atvejai (du ar daugiau) skiriasi pagal nurodytus kintamuosius, išskyrus X1 ir Y.

Šaltinis: Gerring, 89–90.

Disertacijoje vadovaujamosi požiūriu, kad kiekybiniai ir kokybiniai metodai turi savo privalumų ir trūkumų. Jų taikymas turi priklausyti nuo keliamo klausimo ir hipotezių. Disertacijoje derinami kokybiniai ir kiekybiniai metodai – būtent „derinamų metodų“ (angl. *mixed methods*) prieiga tampa vis labiau populiarėjančia sritimi politikos moksluose. Disertacijoje vadovaujamosi išvalgomis tyrėjų, kurie yra pasiūlę konkrečių būdų šias prieigas derinti – pirmiausia Evano

Liebermano „lizdine analize“ (angl. *nested analysis*)¹³⁷.

Mahoney atskiria dvi kokybinių ir kiekybinių metodų derinimo rūšis: pirmuoju atveju kokybiniai „tarnauja“ kiekybiniam, antruoju atvirkščiai. Tiksliau kalbant, pirmuoju atveju kokybiniai tyrimai gali būti naudojami siekiant patikrinti kiekybinio tyrimo išvadas (pavyzdžiui, pasirinkus „ant regresijos linijos gulintį“ atvejį, kokybiškai iširti, ar iš tikrųjų mechanizmas veikia taip, kaip spėjama); antrojo atvejo pavyzdys galėtų būti Mahoney cituojamas tyrimas, kuriame tiriama Prancūzijos revoliucijos priežastys – viena iš kokybinio tyrimo metu iškeltų hipotezių yra ta, kad neramumus paskatino kylančios maisto kainos – tai patvirtinama ir kiekybiniu laiko eilučių tyrimu¹³⁸. Šioje disertacijoje laikomasi antrosios rūšies metodų derinimo – kiekybiniai metodai „tarnauja“ kokybiniam.

3.2. Konkreti tyrimo strategija

Tiriamoji dalis yra skirstoma pagal nurodytas dvi dimensijas: a) konvencines teorijas (veiksnius) ir papildomus veiksnius; b) vidinio prisitaikymo įgyvendinimo sąlygas: norą ginti fiksuotą valiutos kursą; fiskalinės konsolidacijos priemonės; fiskalinės konsolidacijos rezultatus (biudžeto deficito pokyčius ir investuotojų pasitikėjimą).

Pirmiausia analizuojama, kiek konvenciniai veiksniai gali paaiškinti tris vidinio prisitaikymo įgyvendinimo sąlygas. Kalbant apie norą ir fiskalinės konsolidacijos priemones, Baltijos valstybės traktuojamos kaip turinčios iš esmės tokią pačią priklausomojo kintamojo

¹³⁷ Evan S. Lieberman, *Race and Regionalism in the Politics of Taxation in Brazil and South Africa*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003; Evan S. Lieberman, „Nested Analysis as a Mixed-method Strategy for Comparative Research.“ *American Political Science Review*, 99(3), 2005, 435–452.

¹³⁸ Jack A. Goldstone, *Revolution and Rebellion in the Early Modern World*. Berkeley and Los Angeles, California: University of California Press, 1993.

vertę (visose šalyse egzistavo stiprus noras ginti fiksuotą valiutos kursą; visos šalys įgyvendino reikšmingas fiskalinės konsolidacijos priemones), nors pabrėžiami ir tam tikri priklausomojo kintamojo *dinamikos* ir *intensyvumo* skirtumai (Latvijoje noras ginti fiksuotą nacionalinės valiutos kursą susilpnėjo; Latvijoje fiskalinės konsolidacijos priemonės buvo griežčiausios, Estijoje – švelniausios) – priklausomojo kintamojo vertės variacija leidžia sustiprinti priežastines išvalgas. Šiuo atžvilgiu Baltijos šalių empirinė situacija yra analizuojama remiantis konvencinėje literatūroje nurodytomis teorijomis ir empiriniais darbais: ieškoma, ar skirtingų nurodytų nepriklausomųjų kintamųjų vertės atitinka teorinius aiškinimus; taip pat kai tai įmanoma bei naudinga, pateikiamas ne tik koreliacinis, bet ir priežastinis (mechanizmais paremtas) aiškinimas¹³⁹. Tokia tyrimo strategija derina istorinės-interpretacinės (kai teorijos pasitelkiamos siekiant suprasti, kuri jų geriau paaiškina tam tikrą įvykį (arba jo nebuvimą)¹⁴⁰), lyginamosios (Baltijos šalys lyginamos su tikėtina priklausomojo kintamojo verte, kurią turėjo atitikti nepriklausomojo kintamojo vertė; be to, pateikiama lyginamoji Argentinos ir Latvijos atvejų analizė) ir kontrafaktinės analizės elementus. Kadangi vykdant tyrimą atrandama, jog dominuojančios teorijos sunkiai gali paaiškinti Baltijos valstybių atvejus (remiantis jomis, Baltijos šalių politikai neturėjo norėti išsaugoti valiutos kurso; taip pat tikėtinas fiskalinės konsolidacijos mastas būtų buvęs mažesnis, o visuomenės pasipriešinimo mastas didesnis – vadinasi, vidinis prisitaikymas greičiausiai turėjo pasibaigti nesėkme), Baltijos šalys tampa išskirtiniais (nuokrypio ar deviantiniais) atvejais egzistuojančių konvencinių teorijų atžvilgiu. Ypač tai pasakytina apie Latviją, kurioje ekonominiai struktūriniai veiksniai buvo labiausiai nepalankūs vidinio prisitaikymo strategijos įgyvendinimui. Dėl tokio specifinio santykio su teorija Baltijos šalių analizė gali pateikti teorinių

¹³⁹ Peter Hedström, „Studying Mechanisms to Strengthen Causal Inferences in Quantitative Research.“ Kn. Janet M. Box-Steffensmeier, Henry E. Brady ir David Collier (sud.), *The Oxford Handbook of Political Methodology*. Oxford Handbooks Online, 2008, 319–335.

¹⁴⁰ Odell, „Case Study Methods in International Political Economy.“

inovacijų, siekiant pagerinti valiutos krizių aiškinamąją ir prognostinę literatūrą.

Kalbant apie trečiąjį elementą – fiskalinės politikos rezultatus – Baltijos šalys turi skirtingas priklausomojo kintamojo vertes: Estija su krize susitvarkė sėkmingiau nei Lietuva ir ypač Latvija. Todėl čia tyrimo struktūra tampa lyginamąja, įgyvendinama pagal panašiausių atvejų sistemos logiką. Didžiausias dėmesys skiriamas Estijos ir Lietuvos lyginimui, kadangi būtent jos pasižymėjo labai panašia ekonomine situacija (Latvijoje ekonominė padėtis buvo prastesnė, ir tai paveikė šios šalies priklausomąjį kintamąjį – fiskalinės konsolidacijos galutinę sėkmę). Ieškant Estijos didesnės sėkmės priežasčių, taip pat derinami keli metodai: lyginamoji analizė pagal panašiausių atvejų sistemos logiką; kiekybinė analizė atvejų viduje (angl. *within-case analysis*), siekiant patvirtinti keliamą hipotezę apie pasitikėjimo įtaką fiskalinės politikos rezultatams; kiekybinė daugelio atvejų analizė (angl. *cross-case analysis*), taip pat siekiant sustiprinti įžvalgas apie pasitikėjimo ir fiskalinių rezultatų ryšį. Kadangi disertacijoje formuluojama ir šioje dalyje tikrinama hipotezė apie pasitikėjimo ir fiskalinių rezultatų ryšį yra inovatyvi, daugelio atvejų analizė taip pat leidžia pateikti išvadų apie platesnes šio veiksnio implikacijas fiskalinės konsolidacijos teorijoms bei kitų atvejų tyrimams.

4. Baltijos šalių patirties aiškinimas, remiantis dominuojančiomis teorijomis

Šiame skyriuje tiriama, ar vyraujančios (konvencinės) teorijos, aptartos pirmoje teorinės dalies pusėje ir apibendrintos pirmame paveikslėlyje, yra pakankamos, norint paaiškinti Baltijos šalių patirtį per krizę. Dėstymas struktūruojamas pagal tris „paviršines“ vidinio prisitaikymo sąlygas: norą ginti fiksuotą valiutos kursą, fiskalinės konsolidacijos priemonių įgyvendinimą, galutinius fiskalinio taupymo politikos rezultatus. Nagrinėjama bus tokia tvarka: pirmiausia pristatoma kiekvienos sąlygos vertė. Šios sąlygos tampa priklausomais kintamaisiais, aiškinamais „gilesnių“ nepriklausomų kintamųjų – pavyzdžiui, kalbant apie norą išlaikyti fiksuotą valiutos kursą, iš pradžių nustatoma, kad jis buvo stiprus visose trijose šalyse, tačiau kiek susilpnėjo Latvijoje, tada klausama, kaip galima būtų paaiškinti tiek šį stiprų norą visose valstybėse, tiek jo pokyčius Latvijoje ir pastovumą Estijoje bei Lietuvoje. Toliau nagrinėjama, ar ir kiek konvenciniai veiksniai gali paaiškinti priklausomojo kintamojo vertę.

4.1. Noras ginti fiksuotą valiutos kursą

Visos trys Baltijos šalys per krizę pasižymėjo stipriu politinio elito konsensu, palaikančiu fiksuoto valiutos kurso sistemą. Kas leidžia daryti tokią išvadą? Visų pirma, Baltijos valstybės pasirinko išsaugoti fiksuotą valiutos kursą – pakankamas noras jį išlaikyti yra būtina tokio sprendimo sąlyga. Šis sprendimas buvo priimtas, nepaisant daugelio užsienio analitikų siūlymų atsisakyti fiksuoto valiutos kurso. Pažymėtina ir tai, kad netgi Tarptautinis valiutos fondas, pradėjęs derybas su Latvija dėl finansinės

paramos, buvo gana skeptiškai nusiteikęs dėl fiksuoto kurso išlaikymo – tai patvirtino pats tuometinis Latvijos finansų ministras Atis Slakteris¹⁴¹. Oficialiuose TVF dokumentuose taip pat teigiama, kad „Fondo atstovai buvo pasirengę svarstyti valiutos kurso silpninimą“¹⁴². Vis dėlto Latvijos vyriausybė kartu su Europos Komisija ir Švedijos vyriausybė sugebėjo įtikinti Tarptautinį valiutos fondą, kad Latvija yra pasiryžusi ir gali įgyvendinti skausmingą taupymo politiką, reikalingą fiksuotam kursui išlaikyti. TVF atstovo Christopho Rosenbergo teigimu, „visų pirma, tai yra Latvijos programa. Taigi net jei TVF teiktų pirmenybę devalvacijai (o tai nėra mūsų pozicija), programa be pasiryžimo šalies viduje (angl. *national ownership*) būtų pasmerkta žlugti“¹⁴³. TVF ataskaitoje taip pat buvo teigiama, kad „tvirtas valdžios pasiryžimas išlaikyti valiutos kursą lėmė jų pasirinktą programos strategiją“¹⁴⁴. Lietuvos pavyzdys irgi iškalbingas – nors daugelis vietos ekonomistų rekomendavo kreiptis į Tarptautinį valiutos fondą (daugiausia dėl mažesnių skolinimosi kaštų), Lietuvos politikai buvo nusiteikę dėti visas pastangas, kad to nebūtų. Nors pirmiausia tokį sprendimą galima būtų sieti su noru išsaugoti politikos autonomiją, svarbi priežastis buvo ir baimė, kad TVF gali pareikalauti devaluoti litą. Nemažai ekonomistų (pavyzdžiui, Stasys Kropas, Rimantas Rudzakis, Gitanas Nausėda, Raimondas Kuodis) išsakė paramą ar bent jau rimtai svarstė alternatyvą kreiptis į TVF, siekiant pasiskolinti pigiau ir (ar) daugiau¹⁴⁵. Tačiau Lietuvos politiniai lyderiai – tiek premjeras, tiek

¹⁴¹ Delfi.lv, „Slakteris: SVF Apsprendis Lata Devalvaciju – DELFI.“ [„Slakteris: TVF aptarinėjo lato devalvaciją]. 2008 m. gruodžio 4 d. <<http://www.delfi.lv/news/national/politics/slakteris-svf-apsprendis-lata-devalvaciju.d?id=22556814>>. [Žiūrėta 2012 04 05].

¹⁴² International Monetary Fund, „Republic of Latvia: Request for Stand-By Arrangement—Staff Report; Staff Supplement; Press Release on the Executive Board Discussion; and Statement by the Executive Director for the Republic of Latvia.“ *IMF Staff Country Reports*, No. 456, 2010 m. gruodžio mėn., 6. <<http://www.imf.org/external/pubs/ft/scr/2010/cr10356.pdf>>. [Žiūrėta 2012 04 06].

¹⁴³ Christoph Rosenberg, „Why the IMF Supports the Latvian Currency Peg.“ *Roubini Global Economics*, 2009 m. sausio 6 d. <http://www.roubini.com/euro-monitor/254975/why_the_imf_supports_the_latvian_currency_peg> [Žiūrėta 2012 04 05].

¹⁴⁴ International Monetary Fund, „Republic of Latvia: Request for Stand-By Arrangement—Staff Report; Staff Supplement; Press Release on the Executive Board Discussion; and Statement by the Executive Director for the Republic of Latvia.“ *IMF Staff Country Reports*, No. 3, 2009 m. sausio mėn., 9. <<http://www.imf.org/external/pubs/ft/scr/2009/cr0903.pdf>> [Žiūrėta 2012 04 05].

¹⁴⁵ Alfa.lt, „Kropas: Skolintis Iš TVF – ne gėda.“ 2008 m. gruodžio 3 d.

prezidentė – buvo kategoriškai nusistatę prieš tokį pasiūlymą. Prezidentės Dalios Grybauskaitės žodžiais, kreipimasis į TVF būtų „politinės impotencijos“ ženklas¹⁴⁶. Seimo narys, Biudžeto ir finansų komiteto pirmininkas Vitas Matuzas taip pat pasisakė prieš kreipimąsi į TVF – viena jo nurodytų priežasčių buvo ta, kad Latvijoje TVF tariamai norėjo valiutos devalvavimo ir siekė įgyvendinti „Argentinos scenarijų“¹⁴⁷ (apie Argentinos krizę skaityti 6-o skyriaus 6-ą poskyrį).

Priešingai nei Lietuvoje ir Estijoje, politinio elito sutarimas dėl fiksuoto valiutos kurso išsaugojimo krizės metu susilpnėjo Latvijoje, kur kai kurie valdančiosios daugumos ministrai bei ypač opozicijos atstovai atvirai pradėjo raginti atsisakyti fiksuoto kurso arba bent jau svarstyti tokį sprendimą. Pagrindinis tokių siūlymų autorius buvo Andris Šķēle, buvęs vienos pagrindinių partijų (latv. *Tautas partija*) lyderis¹⁴⁸, grįžęs į partijos vadovo postą 2010 metų rinkimams, nuo 2009 metų pirmosios pusės pradėjo garsiai kalbėti apie devalvacijos idėją. Be to, didžiausios opozicinės rusakalbių aljanso Santarvės centras (latv. *Saskanais Centrs*) lyderis Jānis Urbanovičius taip pat užsiminė apie devalvacijos galimybę¹⁴⁹. Trečia, net ir vyriausybės narys – Teisingumo ministras Marekas Seglinšas – pareiškė, kad derėtų diskutuoti dėl to, ar verta išlaikyti fiksuotą lato kursą¹⁵⁰.

<<http://www.alfa.lt/straipsnis/10239387>> [Žiūrėta 2012 07 05].

¹⁴⁶ Delfi.lt, „D.Grybauskaitė: kreipimasis tarptautinės finansinės pagalbos rodo impotenciją.“ 2009 m. kovo 31 d. <<http://www.delfi.lt/news/balsuok2009/poziuris/article.php?id=21256908>> [Žiūrėta 2012 04 05].

¹⁴⁷ Kaunodiena.lt, „Raginama Nesikreipti į Tarptautinį Valiutos Fondą.“ 2008 m. gruodžio 5 d. <<http://kauno.diena.lt/naujienos/ekonomika/raginama-nesikreipti-i-tarptautini-valiutos-fonda-18823>> [Žiūrėta 2012 04 05].

¹⁴⁸ Vienas iš trijų žymiausių latvių „oligarchų“ kartu su Valstiečių partijos vadovu Aivaru Lembergu ir kitu Tautos partijos lyderiu Ainaru Sleseru.

¹⁴⁹ Apollo.lv, „Urbanovičs: Ir Jādevalvē Lats.“ [„Reikia devalvuoti latą“]. <<http://www.nozare.info/urbanovics-ir-jadevalve-lats>>. [Žiūrėta 2012 05 07].

¹⁵⁰ Apollo.lv, „Seglinšs: Jāizdebatē Pensiju Samazināšana Un Lata Devalvācija.“ [Seglinšas: reikia diskutuoti dėl pensijų mažinimo ir lato devalvacijos]. 2009 m. birželio 1 d. <<http://www.apollo.lv/zinas/seglins-jaizdebate-pensiju-samazinasana-un-lata-devalvacija/419506>>. [Žiūrėta 2012 06 04]. Tiesa, reikia paminėti kelias išlygas: tokios kalbos atsirado tik ištikus krizei – prieš ją valiutos kurso konsensusas buvo toks pat stiprus kaip ir kitose Baltijos valstybėse; stipriausi devalvacijos rėmėjai Tautos partija 2009 metų antroje pusėje iš esmės pakeitė savo poziciją; galiausiai pagrindiniai sprendimų formuotojai – centrinio banko vadovas, premjeras ir finansų ministras – tvirtai laikėsi pozicijos, kad fiksuotas kursas turi būti

Taigi kaip (ir kiek) vyraujančios teorijos (kintamieji) geba paaiškinti Baltijos šalių empirinę situaciją – pirmiausia stiprų norą išlaikyti fiksuotą kursą, taip pat šio konsensuso susilpnėjimą Latvijoje, bet ne Estijoje ir Lietuvoje?

Pradėti derėtų nuo ekonominių „pagrindų“. Remiantis konvencine logika, kuo prastesnė ekonominė situacija, tuo labiau valdžios atstovai turėtų norėti devaluoti valiutą. Kitaip tariant, kuo didesnis ekonomikos smukimas ir aukštesnis nedarbo lygis, konkurencingumo ir fiskalinės problemos, tuo mažesnis tikėtinas noras išlaikyti fiksuotą kursą. Žvelgdami į Baltijos šalių situaciją, matome, kad jos visiškai neatitinka tokių prognozių (žr. 4 priedą). Iki krizinių metų Baltijos valstybėse realus valiutos kursas tapo stipriai pervertintas, šalys susidūrė su didelėmis konkurencingumo problemomis ir tapo ypač priklausomos nuo importuojamo užsienio kapitalo¹⁵¹. Pavyzdžiui, einamosios sąskaitos deficitai Baltijos valstybėse iš esmės neturi precedento ekonomikos istorijoje; jie gerokai viršijo vertes, kurios buvo būdingos Azijos šalims prieš valiutų krizes, įvykusias 1997–1998 metais¹⁵². Be to, Baltijos valstybėse ekonominis prisitaikymas vyko vienos didžiausių ekonomikos recesijų pasaulyje kontekste. Konkurencingumo situaciją dar labiau pablogino ir tas faktas, kad svarbūs užsienio prekybos partneriai – Rusija, Baltarusija ir Lenkija – susilpnino valiutas, o tai dar labiau apsunkino Baltijos šalių padėtį. Pasak Anderso Åslundo, „remiantis konvencine išmintimi, tokio lygio išorės disbalansai gali būti koreguojami tik devaluacija“¹⁵³.

Kitaip tariant, konvencinė logika sakytų, kad žvelgiant griežtai į ekonominius pažeidžiamumus (ekonomikos kritimą, nedarbo išaugimą ir valiutos kurso pervertinimą), Baltijos šalių politikai turėjo turėti didelę motyvaciją devaluoti valiutą. Tiesa, nors konvencine logika grindžiamas

išlaikytas bet kokia kaina.

¹⁵¹ Purfield ir Rosenberg.

¹⁵² EBRD, *Transition Report 2009: Transition in Crisis?* 13.

¹⁵³ Åslund, „Latvia Defies the American Conventional Wisdom.“

aiškinimas iš ekonominių pažeidžiamumų perspektyvos negali paaiškinti svarbiausio mus dominančio klausimo – stipraus Baltijos šalių noro išlaikyti fiksuotą kursą, – variacija tarp Baltijos valstybių yra suderinama su tokiais teoriniais spėjimais. Latvijoje ekonominiai pažeidžiamumai buvo didžiausi (labiausiai pervertintas realus kursas, didžiausias biudžeto deficitas, banko krizė (nacionalizuotas „Parex“ bankas)) ir kartu būtent šioje valstybėje konsensusas išlaikyti fiksuotą valiutos kursą susilpnėjo, noras išliko toks pat stiprus Lietuvoje ir Estijoje.

Pereinant prie politinių veiksnių, veikiančių norą išlaikyti fiksuotą valiutos kursą, reikia pasakyti, kad jie negali „išgelbėti“ konvencine logika grindžiamo aiškinimo. Taip yra todėl, kad ekonominiai pažeidžiamumai Baltijos šalyse buvo pernelyg dideli, kad juos galėtų nusverti konvenciniai politiniai kintamieji. Antra, kaip minėta teorinėje dalyje, priežastinė politinių veiksnių įtaka norui išlaikyti valiutos kursą taip pat ne visada yra aiški. Trečia, nors kaip atskleidžiama giliau, konvencinių teorijų siūlomi politiniai kintamieji ir gali atskleisti tam tikrus aspektus, daugeliu atvejų jie „nesuveikė“ taip, kaip buvo galima tikėtis. Toliau nagrinėjamas šių veiksnių poveikis: pramonės sektoriaus vaidmuo, valdžioje esančių partijų politinė orientacija, rinkiminiai procesai.

Kalbant apie pirmąjį veiksnių – pramonės vaidmenį – išvados nevienareikšmiškos. Pirma, santykinė pramonės dalis ekonomikoje Baltijos šalyse yra palyginti nedidelė – mažesnė negu kitų naujųjų ES valstybių narių (žr. 3-ią lent.). Be to, ši santykinė dalis ikikriziniais metais mažėjo, kadangi ekonominio bumo metais išsiplėtė į vidaus rinką orientuoti nekilnojamojo turto, mažmeninės prekybos ir finansinio tarpininkavimo sektoriai¹⁵⁴. Kadangi pramonės sektorius yra laikomas linkusiu spausti devaluoti valiutą, tokia Baltijos šalių ekonomikos struktūra ir jos dinamika yra suderinama su teoriniais spėjimais (didesnis pramonės sektorius mažina politikų norą išlaikyti fiksuotą kursą, o mažesnis ir besitraukiantis sektorius turėtų šį norą didinti). Tačiau toks

¹⁵⁴ Purfield ir Rosenberg.

aiškinimas susiduria su dviem keblumais. Pirma, Baltijos šalyse – pirmiausia Estijoje ir Lietuvoje – buvo itin mažai lobizmo, kuriuo būtų siekiama valiutos devalvacijai, apraiškų¹⁵⁵. Įmonės, kurios teoriškai turėtų būti suinteresuotos silpnesniu valiutos kursu, arba nespaudė devaluoti valiutos, arba net palaikė fiksuotą valiutos kursą (priežastinis mechanizmas „nesuveikė“ taip, kaip tikėtasi, arba, kitaip tariant, teorinės implikacijos neatitiko empirinės realybės). Pagrindinės Lietuvos, Latvijos ir Estijos verslininkų bei investuotojų organizacijos (Estijos darbdavių konfederacija, Latvijos darbdavių konfederacija, Lietuvos pramonininkų konfederacija, Investuotojų forumas) pasisakė už fiksuoto valiutos kurso išsaugojimą. Tiesa, Latvijoje valiutos kurso devalvacijos šalininkų lobizmo apraiškos buvo ryškesnės, ir verslo bendruomenėje jos kilo būtent iš pramonės bei žemės ūkio sektoriuje dirbančių įmonių¹⁵⁶. Tačiau net ir Latvijoje diskusijos iš esmės kilo tada, kai jau buvo priimti svarbiausi sprendimai dėl fiksuoto kurso išsaugojimo¹⁵⁷ ir kai centrinis bankas „nusprendė leisti tam tikrą diskusijų lygį“¹⁵⁸. Latvijoje centrinio banko pareigūnai ir politikai labai greitai išsprendė situaciją, susijusią su krizės įveikimo planu – „situacija vystėsi pernelyg greitai, kad būtų galima turėti kiek platesnę diskusiją“¹⁵⁹.

Antras empirinis faktas, verčiantis abejoti pramonės kaip valiutos kurso devalvacija suinteresuoto sektoriaus įtaka pagrįstu aiškinimu, yra

¹⁵⁵ Pokalbis su Raineriu Katteliu, 2011 m. sausio 10 d., Talinas, Estija (Raineris Kattelis yra Talino technikos universiteto viešojo administravimo katedros profesorius ir vadovas); pokalbis su Karstenu Staehru, 2011 m. sausio 11 d., Talinas, Estija (Karstenas Staehras yra Talino technikos universiteto profesorius ir tyrėjas Estijos centriniame banke); pokalbis su Aare Järvanu, 2011 m. sausio 26 d., Talinas, Estija (Aare Järvanas nuo 2006 metų yra Estijos premjero patarėjas ekonominiiais klausimais).

¹⁵⁶ Pokalbis su Mortenu Hansenu, 2010 m. liepos 13 d., Ryga, Latvija (Mortenas Hansenas yra Stokholmo aukštosios ekonomikos mokyklos Rygoje (SSE Riga) dėstytojas); pokalbis su Robertu Ķīliu, 2010 m. rugsėjo 28 d., Ryga, Latvija (Robertas Ķīlis yra Stokholmo aukštosios ekonomikos mokyklos Rygoje dėstytojas); pokalbis su Uldžiu Osiju, 2010 m. rugsėjo 23 d., Ryga, Latvija (Uldis Osis yra Latvijos politikas ir ekonomistas, rengęs programą partijai Tautas partija).

¹⁵⁷ Pokalbis su Uldžiu Rutkaste, 2010 m. spalio 1 d. Ryga, Latvija (Uldis Rutakste yra Latvijos centrinio banko Pinigų politikos departamento vadovas).

¹⁵⁸ Pokalbis su Mārtiņšū Kazāku (Mārtiņšas Kazākas yra „Swedbank“ vyriausias ekonomistas Latvijoje ir Stokholmo aukštosios mokyklos Rygoje dėstytojas).

¹⁵⁹ Pokalbis su Rutkaste.

priklausomojo kintamojo variacija tarp Baltijos valstybių. Latvijoje pramonės dalis tarp Baltijos šalių mažiausia, ir kartu ji menkiausiai priklauso nuo eksporto (eksporto dalis BVP yra mažiausia tarp trijų Baltijos valstybių) – tai leistų tikėtis, kad spaudimas devaluoti valiutos kursą turėjo būti didesnis Estijoje ir Lietuvoje (pastarojoje, beje, buvo didžiausia ir žemės ūkio dalis), tačiau įvyko priešingai.

3 lentelė. Pramonės dalis ekonomikoje pasirinktose ES valstybėse narėse

	2000 metai	2010 metai
Čekija	31,6	30,5
Vengrija	26,6	26,8
Lenkija	24,0	24,6
Slovakija	29,1	25,8
Vokietija	25,1	23,7
Jungtinė Karalystė	22,0	15,7
Airija	34,3	26,3
Estija	22,0	22,7
Latvija	17,4	16,8
Lietuva	23,8	22,3

Skaičiuota pagal pridėtinę vertę ekonomikoje, procentais. Šaltinis: Eurostato duomenys. [Žiūrėta 2012 10 05].

Kitas aiškinimas, pagrįstas politine ideologija, yra labiau įtikinamas. Pirma, iš tikrųjų nei Latvijoje, nei Lietuvoje krizinio laikotarpio metu valdžioje nebuvo politinių kairiųjų partijų (žr. 6-ą priedą), o Estijoje Socialdemokratų partija buvo „mažoji“ koalicijos partnerė, kuri vėliau buvo iš koalicijos pašalinta. Taigi nepriklausomojo kintamojo vertė – kairiųjų partijų nebuvimas koalicijoje – atitinka teorinius spėjimus, kad tokiu atveju valdžios noras išlaikyti fiksuotą kursą yra didesnis. Be to, Latvijos atveju galima matyti ženklą, kad priežastinis mechanizmas veikė

kaip tikėtasi – kairiojo politinio sparno atstovai buvo vieni iš tų politikų, kurie pradėjo kalbėti apie galimybę devaluoti valiutą. Kita vertus, nei Lietuvoje, nei Estijoje (taip pat ir Latvijoje prieš 2010 metus) tiek kairiosios, tiek dešinėsios politinės partijos nesiskyrė viena nuo kitos fiksuoto valiutos kurso palaikymo atžvilgiu. Pašalinti iš koalicijos Estijos socialdemokratai nesutarė dėl fiskalinės konsolidacijos priemonių (skaityti toliau esantį poskyrį apie fiskalinę konsolidaciją), tačiau jie buvo taip pat ryžtingai nusiteikę ginti fiksuotą valiutos kursą, kaip ir dešinėsios koalicinės vyriausybės partnerės. Apskritai kalbant, konvencinė teorija, įžvelgianti konfliktą tarp kairiosios ir dešinėsios pakraipos partijų dėl valiutos kurso režimo, iš dalies pasitvirtino Latvijoje, tačiau ne Estijoje ir Lietuvoje.

Trečiasis siūlomas veiksnys – rinkiminiai ciklai – negali paaiškinti noro išsaugoti valiutą stiprumo jau vien todėl, kad rinkimai į parlamentą per krizę vyko visose trijose šalyse (žr. 4-ą lent.). Be to, nei Estijoje, nei Lietuvoje rinkimai neturėjo jokios įtakos politikos formuotojų norui išsaugoti fiksuotą valiutos kursą (nors nepriklausomojo kintamojo vertė keitėsi, priklausomojo vertė išliko tokia pati). Tiesa, Latvijoje galima įžvelgti koreliaciją tarp rinkiminių procesų ir fiksuoto kurso palaikymo. Tokios kalbos kilo būtent prieš 2010 metų rinkimus – politikų pareiškimus galima būtų sieti su rinkimine kampanija. Minėta, kad vienas pagrindinių devalvacijos idėjų kėlusiu politikų buvo Andris Šķēle. Jo pasisakymus galima būtų traktuoti kaip bandymą pagyvinti rinkiminę kampaniją – Šķēles vadovaujama Tautos partija stipriai atsiliko visuomenės apklausose, todėl kalbėdamas apie devalvaciją Šķēle turėjo mažai ką prarasti¹⁶⁰. Beje, tokia koreliacija prieštarauja konvenciniam aiškinimui, kad noras išlaikyti

¹⁶⁰ Kitas aiškinimas galėtų būti pagrįstas Šķēles verslo interesais. Remiantis aukščiau pristatyta logika apie verslo interesus valiutos kurso atžvilgiu, eksportuojančių ir su importu konkuruojančių sektorių atstovai turėtų būti labiau suinteresuoti silpnesniu valiutos kursu – o Šķēle turi asmeninių investicijų žemės ūkio sektoriuje. Neaišku, kuris iš šių veiksmų buvo svarbesnis, kalbant apie minėto politikos pareiškimus – gali būti, kad jie abu vienas kitą papildė. Beje, būtent Latvijoje labiausiai iš trijų Baltijos šalių juntamas verslo ir politinių interesų persipynimas – tik pastarojoje galima įvardinti tikrus „oligarchus“, kurie yra tiek politinių partijų lyderiai, tiek stambūs verslininkai, tiek ir žiniasklaidos priemonių savininkai.

fiksuotą valiutos kursą turėtų sumažėti *po* rinkimų – Latvijoje pagrindinės diskusijos dėl devalvacijos įvyko *prieš* rinkimus, o porinkiminiu laikotarpiu jos nurimo.

4 lentelė. Rinkimai į nacionalines institucijas Baltijos šalyse

2006–2011 metais

	Estija	Latvija	Lietuva
2006	Prezidento	Parlamento	
2007	Parlamento	Prezidento	
2008			Parlamento
2009			Prezidento
2010		Parlamento	
2011	Parlamento		

Šaltinis: sudaryta autoriaus.

Apibendrinant galima daryti išvadą, kad dominuojančios teorijos ir jų siūlomi kintamieji negali adekvačiai paaiškinti Baltijos valstybių noro (taigi ir sprendimo) išlaikyti fiksuotą valiutos kursą. Svarbiausia tai, kad ypač dideli ekonominiai sunkumai pagal dominuojančias teorijas turėtų mažinti šį norą, tačiau Baltijos šalyse taip neįvyko. Konvenciniai siūlomi politiniai kintamieji, nors ir paaiškina kai kuriuos aspektus, yra tiek teoriškai, tiek empiriškai „per silpni“, kad galėtų nusverti tokio masto ekonominių pažeidžiamumų įtaką. Be to, daugelis konvencinių kintamųjų „nesuveikė“ taip, kaip būtų leidusios tikėtis dominuojančios teorijos ir jų siūlomos hipotezės.

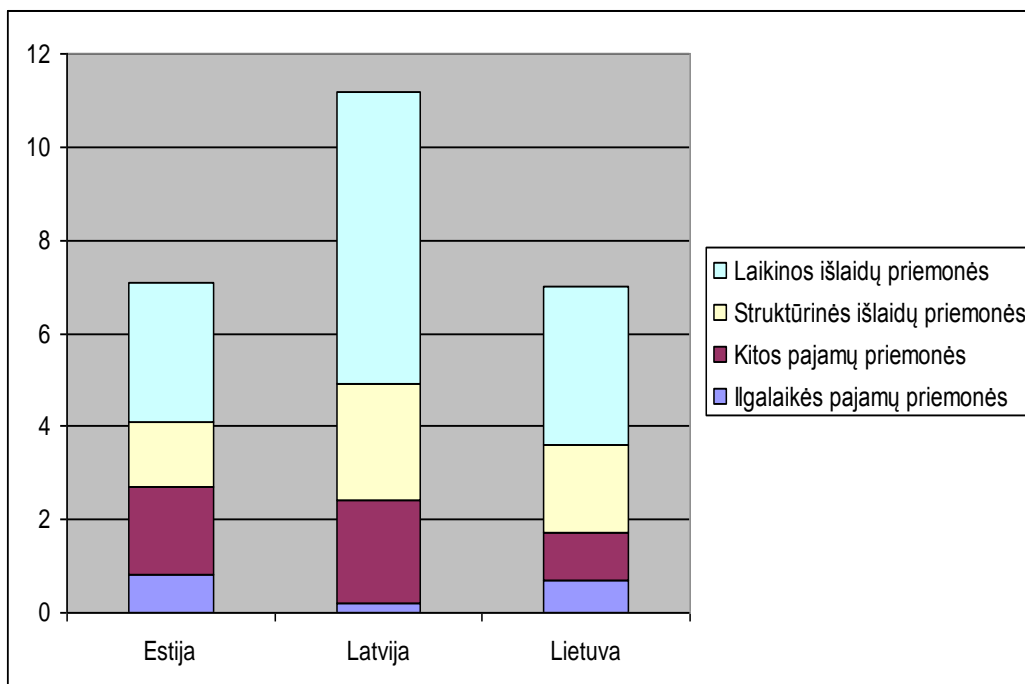
4.2. Fiskalinės konsolidacijos inicijavimas ir įgyvendinimas

Ekonominės krizės metu visos trys Baltijos valstybės įgyvendino itin didelio masto fiskalinės konsolidacijos politiką. Didžiausia konsolidacija vyko 2009 metais, kai fiskalinio taupymo priemonės siekė apie 7 procentus BVP Lietuvoje ir Estijoje bei 11 procentų Latvijoje (žr. 4-ą pav.). Estija taupyti pradėjo anksčiausiai, dar 2008 metų pradžioje. Latvijoje ir Lietuvoje rimtesnių veiksmų imtasi tik 2008 metų pabaigoje. Tiesa, Latvijoje, kuri susidūrė su didžiausiais ekonomikos „perkaitimo“ iššūkiais, oficiali antikrizinė politika buvo pradėta įgyvendinti dar 2007 metais, tačiau reali jos įtaka buvo palyginti nedidelė¹⁶¹. Visose trijose šalyse fiskalinė konsolidacija daugiausia (maždaug dviem trečdaliais) rėmėsi išlaidų karpymu, tačiau mokesčiai – daugiausia vartojimo (PVM ir akcizai) – taip pat buvo didinami¹⁶². 4-ame paveikslėlyje atskleistos fiskalinės konsolidacijos priemonės Baltijos šalyse 2009 metais, suskirstytos pagal pajamas ir išlaidas.

¹⁶¹ Pokalbis su Mortenu Hansenu.

¹⁶² Purfield ir Rosenberg, 18. Detalūs mokestiniai pakeitimai pateikti 6 priede. Daugiau apie fiskalinės konsolidacijos priemones Estijoje, Latvijoje ir Lietuvoje galima skaityti atitinkamai Raudlos („Fiscal Retrenchment in Estonia During the Financial Crisis“), Aslundo ir Dombrovskio (*How Latvia Came Through the Financial Crisis*), taip pat Nakrošio, Vilpišausko ir Kuokščio (Vitalis Nakrošis, Ramūnas Vilpišauskas ir Vytautas Kuokštis, „Fiscal Consolidation During the Great Recession: The Case of Lithuania.“ Pranešimas konferencijoje „XVI IRSPM Conference Contradictions in Public Management. Managing in Volatile Times,“ Roma, 2012 m. balandžio 11–13 d.) darbuose.

4 pav. Fiskalinės konsolidacijos (grynųjų) priemonių dydis ir sudėtis 2009 metais

Procentais nuo BVP. Šaltinis: Purfield ir Rosenberg, 19.

Kiek vyraujančios teorijos gali paaiškinti fiskalinės konsolidacijos procesus – jos inicijavimą ir įgyvendinimą (priimtų fiskalinės konsolidacijos priemonių mastą)? Žvelgiant iš ekonominių veiksnių perspektyvos, dominuojančios teorijos gali neblogai paaiškinti Latvijos ir Lietuvos sprendimą pradėti įgyvendinti fiskalinę konsolidaciją. Pagal teorinį modelį galima tikėtis, kad ekonominiai sunkumai – ypač biudžeto deficito problemos, keliančios realią grėsmę fiskaliniam tvarumui – paskatins politikus imtis biudžeto konsolidacijos. Kitu atveju – ypač jei ekonomika smunka – politikai nėra linkę jos dar labiau smukdyti, kadangi mažėja jų populiarumas. Tiek Latvijoje, tiek Lietuvoje fiskalinės konsolidacijos rimtų priemonių buvo iš esmės imtasi tik tada, kai kilo reali grėsmė valdžios finansų stabilumui (nemokumo rizika).

Tačiau Estijos atvejis kitoks. Minėta, kad Estija pradėjo vykdyti fiskalinę konsolidaciją anksčiau nei Lietuva ir Latvija. Be to, Baltijos valstybės susidūrė su skirtinga ekonomine situacija, ypač fiskalinės būklės

prasme. Dėl geresnės fiskalinės disciplinos ekonominio bumo metais Estija buvo sukaupusi fiskalinį rezervą, kurį galėjo panaudoti per krizę, švelnindama visuminės paklausos kritimą. Kitaip tariant, iš Baltijos valstybių ji vienintelė turėjo pasirinkimo laisvę jei ne dėl pačios fiskalinės konsolidacijos, tai bent jau dėl jos laipsnio¹⁶³. Nepaisant to, Estija taip pat pasirinko griežtą fiskalinės konsolidacijos politiką ir tai pradėjo daryti dar anksčiau – šia prasme Estijos patirtis yra sunkiau suderinama su konvenciniu aiškinimu.

Politinių verslo ciklų veiksnys taip pat pateikia naudingų įžvalgų apie fiskalinės konsolidacijos *inicijavimą*. Lietuvoje artėjantys rinkimai akivaizdžiai lėmė vėluojančią fiskalinės konsolidacijos politiką. Prieš 2008 metų rudens rinkimus į Seimą iš esmės nebuvo dedamos pastangos subalansuoti biudžetą. Nepaisant analitikų ir kredito reitingų agentūrų perspėjimų, priešrinkiminis biudžeto projektas buvo pateiktas vėl deficitinis ir aiškiai pernelyg optimistinis; buvo pakeltos valdžios sektoriaus darbuotojų algos, socialinės išmokos¹⁶⁴. Ryžtingų veiksmų buvo imtasi tik po rinkimų, susiformavus naujai koalicijai ir vyriausybei. Ringa Raudla net ir Estijoje išvelgia rinkiminių procesų įtaką valdžios atstovų norui įgyvendinti fiskalinę konsolidaciją¹⁶⁵. Latvijoje taip pat galima išvelgti politikų nenorą konsoliduoti prieš rinkimus¹⁶⁶. Tačiau kalbant apie pagrindinį dominantį aspektą – fiskalinės konsolidacijos priemonių *mastą* ir *įgyvendinimą* – politinė verslo ciklo teorija daug padėti negali.

Pagrindinis šioje disertacijoje keliamas klausimas, kalbant apie fiskalinę konsolidaciją, yra susijęs ne tik (ar ne tiek) su jos inicijavimo faktu, kiek konsolidacijos įgyvendinimo mastu (ypač atsižvelgiant į itin koncentruotą laikotarpį, per kurį buvo įgyvendintos taupymo programos). Šiuo atžvilgiu Baltijos valstybės išsiskiria tarptautiniame ir istoriniame

¹⁶³ Raudla and Kattel, „Why Did Estonia Choose Fiscal Retrenchment After the 2008 Crisis?“ 167.

¹⁶⁴ Hansabank Markets, „The Baltic Outlook.“ 2008 m. balandžio mėn., 45–46. <<http://www.swedbank.lv/lib/lv/HBM%20Baltic%20Macro%20Outlook%20April%202008.pdf>> [Žiūrėta 2012 05 07].

¹⁶⁵ Raudla ir Kattel, „Why did Estonia Choose Fiscal Retrenchment After the 2008 Crisis?“.

¹⁶⁶ Aslund ir Dombrovskis, *How Latvia Came Through the Financial Crisis*.

kontekste – priimta manyti, kad taip greitai įgyvendinti tokio masto konsolidaciją yra praktiškai neįmanoma. Tarptautinio valiutos fondo darbuotojų Purfield ir Rosenbergo teigimu, Baltijos šalys įgyvendino „didelę fiskalinę konsolidaciją, kuri neturi precedentų pagal istorinius ir tarptautinius standartus“¹⁶⁷. Mokslinė terminologija kalbant, Baltijos šalyse priklausomojo kintamojo vertė – fiskalinės konsolidacijos mastas – buvo labai didelė arba „ekstremali“, atsižvelgiant į bet kokius aiškinančius kintamuosius, kadangi didelė fiskalinė konsolidacija konvencinių teorijų požiūriu yra mažai tikėtina bet kokiomis aplinkybėmis¹⁶⁸.

Baltijos valstybių fiskalinės konsolidacijos galvosūkį gilina ir tas faktas, kad visose trijose šalyse krizės metu veikė koalicinės vyriausybės (žr. 6-ą priedą). Visos koalicinės vyriausybės buvo palyginti netvirtos, jas sudarė mažiausiai trys politinės partijos. Estijoje, Latvijoje ir Lietuvoje valdančioms koalicijoms ne kartą kilo skilimo, sumažėjimo ar net subyrėjimo grėsmių. Latvija šiuo atžvilgiu išsiskyrė didžiausiu nestabilumu – šioje šalyje 2009 metų kovą įvyko visos vyriausybės pasikeitimas. 2009 metų pradžioje buvo priverstas atsistatydinti Ivaras Godmanis, naują vyriausybę pavesta formuoti Valdžiui Dombrovskiui. 2010 metais naujai koalicijai vėl kilo problemų – ją paliko Tautos partija. Estijoje iš vyriausybės 2009 metų gegužę buvo pašalinti socialdemokratai ir trys jų deleguoti ministrai¹⁶⁹. Lietuvoje koalicija taip pat buvo netvirta: problemų atsirado jau skiriant ministrus¹⁷⁰, paskui koalicija sumažėjo dėl suskilusios Tautos prisikėlimo partijos; dar vėliau problemų kilo su kita koalicijos partnere – Liberalų ir centro sąjunga. Svarbu tai, kad Estijoje

¹⁶⁷ Purfield ir Rosenberg, 18.

¹⁶⁸ Tai galima palyginti su ankstesniame poskyriuje aptartu noro išlaikyti fiksuotą valiutos kursą galvosūkiu. Stiprus noras išlaikyti fiksuotą kursą, žvelgiant iš konvencinių teorijų perspektyvų, nėra stebėtinas – jis tokiu tampa tik atsižvelgus į itin prastą ekonominę situaciją. Kita vertus, didelė fiskalinė konsolidacija, remiantis konvencine išmintimi, yra visada stebėtina. Kitaip tariant, tiek ekonomikai augant, tiek ir smunkant, politikai neturėtų būti linkę įgyvendinti didelio masto fiskalinės konsolidacijos.

¹⁶⁹ Nancy Isenson, „Estonia’s Coalition Government Collapses.“ *Deutsche Welle*, 2009 m. gegužės 21 d. <<http://www.dw-world.de/dw/article/0,,4270311,00.html>> [Žiūrėta 2010 06 08].

¹⁷⁰ SEB bankas, „Lietuvos Makroekonomikos Apžvalga.“ *SEB Lietuvos makroekonomikos apžvalgos*, Nr. 34, 2008 m. gruodžio mėn. <http://www.seb.lt/pow/content/seb_lt/Archyvas/LMA34.pdf> [Žiūrėta 2012 05 04].

nuo 2009 metų kovo iki 2011 metų lapkričio ir Latvijoje nuo 2009 metų kovo iki 2010 metų lapkričio dirbo mažumos vyriausybės – taip įvyko po to, kai koalicijas paliko buvę partneriai (Socialdemokratų partija Estijoje ir Tautos partija Latvijoje).

Konvencinė išmintis teigia, kad koalicinių ir mažumos vyriausybių veiksnys yra vienas reikšmingiausių kintamųjų, mažinančių fiskalinės konsolidacijos įgyvendinimo tikimybę. Tokia yra bene svarbiausia ir mažiausiai kontroversijų kelianti išvada, kurią pateikia fiskalinės konsolidacijos (taip pat ir valiutos krizių literatūros, atsižvelgiančios į politinius veiksnius) tyrėjai. Ringos Raudlos teigimu, Estijos situacija „stipriai nukrypsta nuo teorinių spėjimų, kad koalicinės ir mažumos vyriausybės negali pasiekti fiskalinės konsolidacijos (ar bent jau susiduria su itin dideliais sunkumais, įgyvendindamos taupymo priemonės“¹⁷¹. Tą pačią išvadą galima padaryti ir apie Latviją bei Lietuvą (išskyrus tai, kad Lietuvoje neveikė mažumos vyriausybė).

Tiesa, čia derėtų pripažinti, kad dominuojančios teorijos pateikia kelias įžvalgas, kurios padeda aiškinti Baltijos valstybių patirtį. Pirma, kalbant apie veto žaidėjų skaičių, galima atsižvelgti ne tik į tai, ar šalyje veikia koalicinė bei mažumos vyriausybė (nors būtent šis veiksnys literatūroje nurodomas kaip svarbiausias), tačiau taip pat atkreipti dėmesį į kitus aspektus, didinančius ar mažinančius veto žaidėjų skaičių. Pirma, Baltijos šalyse veikia vieni parlamento rūmai. Antra, Baltijos valstybės turi unitarines, o ne federacines sistemas, ir vietos savivaldos autonomija yra silpna. Šie veiksniai lėmė, kad Baltijos valstybėse buvo mažiau potencialių fiskalinę konsolidaciją blokuojančių politinės arenos veikėjų. Tai neabejotinai prisidėjo prie greito ypač didelių fiskalinės konsolidacijos paketų įgyvendinimo.

Dar viena konvencinė įžvalga, kuri gerai pasitvirtina Baltijos šalių atveju, yra susijusi su profesinių sąjungų vaidmeniu¹⁷². Teorija

¹⁷¹ Raudla, „Fiscal Rentrenchment in Estonia During the Financial Crisis.“ 9.

¹⁷² Kaip minėta teorinėje dalyje, profesinių sąjungų veiksnį galima būtų priskirti ir prie

prognozuoja, kad silpnos profesinės sąjungos mažiau gebės priešintis vykdomai konsolidacijai ir todėl ją bus lengviau pradėti bei įgyvendinti. Tyrėjai yra pažymėję, kad Baltijos valstybės pasižymi palyginti labai silpnomis profesinėmis sąjungomis¹⁷³. 5-oje lentelėje atskleidžiama, kad pagal narystę profesinėse sąjungose Baltijos šalys smarkiai atsilieka nuo kitų naujų ES valstybių narių. Be to, krizės metu profesinių sąjungų įtaka dar labiau sumažėjo¹⁷⁴. Žvelgiant į priežastinius mechanizmus, teoriniai spėjimai taip pat pasitvirtina: profesinės sąjungos Baltijos šalyse bandė priešintis fiskalinio taupymo politikai, jos nepalaikė (ar bent jau nepritarė tokiam jos mastui)¹⁷⁵. Latvijoje profesinės sąjungos 2008 metų antroje pusėje „atsisakė pritarti bet kokiam valstybės tarnautojų atlyginimų įšaldymui“¹⁷⁶. Taip pat 2009 metų gruodžio mėnesį, kai Latvijos vyriausybė pateikė fiskalinės konsolidacijos planą, Laisvų profesinių sąjungų konfederacija pareiškė: „Drakoniška mokesčių reforma ir atlyginimų kirpimas lemia dar gilesnę krizę ir griaua valstybės pamatus – ekonomiką ir verslą. Jie didina nedarbą ir mažina paklausą“¹⁷⁷. Profesinės sąjungos taip pat grasino organizuoti ir keliais atvejais iš tikrųjų rengė demonstracijas prieš valdžios politiką. Tačiau vėliau jų atstovai, matydami savo veiksmų nevaisingumą, iš esmės aktyviai nebesipriešino valdžios politikai¹⁷⁸. Raudla silpnas ir fragmentuotas profesines sąjungas taip pat nurodo kaip vieną iš veiksnių, leidusių Estijoje įgyvendinti plataus masto fiskalinę konsolidaciją¹⁷⁹.

nekonvencinių veiksnių

¹⁷³ Dorothee Bohle ir Béla Greskovits, „Neoliberalism, Embedded Neoliberalism and Neocorporatism: Towards Transnational Capitalism in Central-Eastern Europe.“ *West European Politics*, 30(3), 2007, 443–446; Monika Gonser, „How Hard a Blow for the Collective Representation of Labour Interests?—The Baltic Industrial Relations and the Financial Crisis.“ *Emecon*, 1, 2010.

<http://www.emecon.eu/fileadmin/articles/1_2010/emecon%201_2010%20Gonser.pdf> [Žiūrėta 2012 05 06].

¹⁷⁴ Gonser, 1.

¹⁷⁵ Pokalbiai atitinkamai su Latvijos, Estijos ir Lietuvos profesinių sąjungų atstovais: Egilu Baldzēnu, 2010 m. rugpjūčio 5 d.; Hannesu Roosaaru, 2011 m. sausio 12 d.; Algirdu Kvedaravičiumi, 2011 m. gruodžio 22 d.

¹⁷⁶ Aslund ir Dombrovskis, *How Latvia Came Through the Financial Crisis*, 36.

¹⁷⁷ Ten pat, 40.

¹⁷⁸ Pokalbiai su Baldzēnu, Roosaaru, Kvedaravičiumi.

¹⁷⁹ Raudla ir Kattel, „Why Did Estonia Choose Fiscal Retrenchment After the 2008 Crisis?“ 13–

5 lentelė. Profesinėms sąjungoms priklausančių darbuotojų dalis 2009 m. (proc. nuo visų darbuotojų)

Čekija	7,3
Vengrija	6,8
Lenkija	5,1
Slovakija	7,2
Vokietija	18,6
Jungtinė Karalystė	7,5
Airija	6,6
Estija	6,7
Latvija	4,8
Lietuva	8,5

Slovakijai ir Latvijai pateikti 2008 metų skaičiai. Šaltinis: Jelle Visser, CTWSS: Database on Institutional Characteristics of Trade Unions, Wage Setting, State Intervention and Social Pacts in 34 countries between 1960 and 2007. <<http://www.uva-aias.net/208>>. [Žiūrėta 2012 02 01].

Kitas dominuojančių teorijų siūlomas veiksnys – partijų ideologinė orientacija – taip pat suteikia naudingų įžvalgų, nors daugeliu aspektų ir „nesuveikė“ kaip būtų buvę galima tikėtis. Pirma, jau minėta, kad Baltijos valstybėse krizės metu veikė vyriausybės, kurias sudarė (Latvijoje ir Lietuvoje) arba kuriose dominavo (Estijoje) dešinėsios partijos. Teorija prognozuoja, kad dešinėsios partijos bus labiau linkusios pradėti ir įgyvendinti fiskalinę konsolidaciją. Kitaip tariant, nepriklausomojo kintamojo vertė sutampa su prognozuojama priklausomojo kintamojo verte. Vis dėlto žiūrint į priežastinius mechanizmus, šis aiškinimas kelia abejonių. Viena vertus, Estijoje ir Lietuvoje pagrindinės opozicinės kairiosios partijos (Lietuvos socialdemokratų partija ir Darbo partija

Lietuvoje, Centro partija (est. *Eesti Keskerakond*) Estijoje) kritikavo valdžią dėl pernelyg greitai ir daug mažinamų valdžios išlaidų, tačiau ši kritika buvo gana padrika, neįvardijanti aiškių ir daugiau ar mažiau nuoseklių alternatyvų. Be to, ankstesnė šių partijų priimtų sprendimų istorija leidžia manyti, kad būdamos valdžioje jos taip pat būtų vykdžiusios panašią ekonominio konsolidavimo politiką. Tiesa, Latvijos kairieji – Santarvės centras – iš tikrųjų pateikė alternatyvų ekonominės politikos planą, kuriuo buvo kritikuojama valdžios vykdoma fiskalinio konsolidavimo politika ir su tarptautiniais kreditoriais pasirašyti įsipareigojimai. Yra pagrindo teigti, kad Santarvės centrui patekus į valdžią ir ypač užėmus pagrindinius už ekonominę politiką atsakingus vyriausybės postus, fiskalinė konsolidacija būtų buvusi reikšmingai mažesnė ar net sustabdyta. Tačiau net ir Latvijos atveju konvencinė logika sunkiai galėtų paaiškinti faktą, kad tokia Latvijos kairiųjų pozicija buvo suformuluota tik 2010 metais, tačiau nebuvo išsakyta 2008 ar 2009 metais. Atvirkščiai, 2009 metais Santarvės centras pasirašė susitarimą, kuriuo rėmė fiskalinės konsolidacijos politiką, valstybės tarnautojų atlyginimų mažinimą¹⁸⁰; – konvencinė išmintis leistų tikėtis, kad kairiosios partijos turi aiškia ir nuoseklią poziciją ekonominio prisitaikymo atžvilgiu, kuri prieštarauja fiskalinei konsolidacijai arba, jeigu ją palaiko, tai pasisako už mokesčių didinimą, bet ne išlaidų mažinimą.

Taip pat verta aptarti ir Estijos socialdemokratų partijos atvejį. Ši partija iki 2009 metų kovo mėnesio dalyvavo taupančioje koalicijoje ir nesipriešino pačiam taupymo faktui. Estijos socialdemokratų laikysena yra suderinama su viena iš konvencinės logikos versijų, kad kairiosios partijos įgyvendindamos taupymą turėtų remtis pajamų didinimu, o ne išlaidų karpymu – nors nebūtinai būti nusiteikusios prieš patį taupymo faktą. Pasak Ringos Raudlos, Estijoje „sunkumai, kurie kilo rengiant ir įgyvendinant taupymo priemones 2009 metų pavasarį, akivaizdžiai patvirtina partinių fiskalinės konsolidacijos modelių teiginius, kad

¹⁸⁰ Aslund ir Dombrovskis, *How Latvia Came Through the Financial Crisis*, 41.

dešniosios partijos yra labiau linkusios įgyvendinti taupymą nei kairiosios (...) ir kad dešniosios partijos teikia pirmenybę išlaidų mažinimui, o kairiosios partijos siekia didesnių mokesčių, kad būtų konsoliduotas biudžetas (...)“¹⁸¹. Apskritai galima daryti išvadą, kad politinė ideologija paremtas aiškinimas Baltijos šalyse „suveikė“ kiek tiksliau fiskalinės, o ne valiutos kurso (monetarinės) politikos srityje (galima įžvelgti ryškesnių ideologinių skirtumų dėl fiskalinės konsolidacijos masto ir pobūdžio negu dėl valiutos kurso išsaugojimo).

Užsienio apžvalgininkus nustebinęs faktas, kuris buvo viena pagrindinių priežasčių, leidusių įgyvendinti fiskalinės konsolidacijos programą, – tai menkas visuomenės pasipriešinimas. Toks menkas pasipriešinimas stebina žvelgiant iš teorinės bei empirinės literatūros perspektyvų. Remiantis konvencinėmis įžvalgomis, taupymas siekiant riboti biudžeto deficito dydį – ypač pagrįstas išlaidų mažinimu – reikšmingai teigiamai koreliuoja su protestais ir politiniu nestabilumu. Baltijos šalys įgyvendino ypač dideles taupymo priemones, tačiau jose buvo palyginti menkos protesto apraiškos¹⁸². Be to, politinį nestabilumą nepriklausomai nuo taupymo politikos didina ir prasta ekonominė situacija¹⁸³, o Baltijos valstybės pasižymėjo didžiausiu ekonomikos smukimu pasaulyje. Estijoje apskritai krizės metu nevyko reikšmingų protestų ar streikų. Latvijoje 2008 metų rudenį streikavo apie tūkstantį medicinos darbuotojų¹⁸⁴. 2009 metų sausio mėnesį į gatves išėjo apie 10 000 žmonių, kilo riaušės¹⁸⁵. Be to, didelio masto protestai – nors ir be smurto – pasikartoję 2009 metų birželį¹⁸⁶. Apie šiuos protestus plačiai

¹⁸¹ Raudla, „Fiscal Retrenchment in Estonia During the Financial Crisis.“ 10.

¹⁸² Gonser, 1.

¹⁸³ Ponticelli ir Voth.

¹⁸⁴ Delfi.lv, „Latvijā Sākas Medikū Streiks.“ [„Latvijoje prasideda medikų streikas“]. 2008 m. spalio 30 d. <<http://www.delfi.lv/news/national/politics/latvija-sakas-mediku-streiks.d?id=22279428>> [Žiūrėta 2012 05 04].

¹⁸⁵ Ellen Barry, „Latvia Is Shaken by Riots Over Its Weak Economy.“ *The New York Times*, 2009 m. sausio 15 d. <http://www.nytimes.com/2009/01/15/world/europe/15latvia.html?_r=2> [Žiūrėta 2012 05 04].

¹⁸⁶ Izabella Kaminska, „Latvia: More Parallels with Argentina.“ *FT Alphaville*, 2010 m. birželio 18 d. <<http://ftalphaville.ft.com/blog/2009/06/18/57916/latvia-more-parallels-with-argentina/>> [Žiūrėta 2012 05 07].

buvo paskelbta užsienio žiniasklaidoje, Latvija tapo investuotojų bendruomenės bei finansų srities žiniasklaidos dėmesio centru (blogą prasmę)¹⁸⁷. Tačiau iš karto po šio įvykio renginio organizatoriai „atšaukė visus protestus ateityje“¹⁸⁸ ir apskritai neramumai išnyko. 2009 metų sausio mėnesį, praėjus kelioms dienoms po plačiai nuskambėjusių įvykių Latvijoje, Lietuvoje taip pat įvyko protestai su smurto elementais, tačiau jie buvo mažesnio masto ir neturėjo ryškesnių politinių pasekmių.

Be to, taupymo priemonės įgyvendinusios vyriausybės nepatyrė ir rinkiminių „bausmių“. Tiesą sakant, Estijoje taupymo politiką įgyvendinusi vyriausybė netgi sustiprino savo pozicijas per 2011 metų rinkimus į parlamentą. Latvijoje „krizinė“ vyriausybė taip pat išliko po 2010 metų, nors daugiausia balsų surinko opozicinis Santarvės centras. Tiesa, Lietuvoje taupiusios vyriausybės ir premjero Kubiliaus populiarumas smarkiai krito ir po 2012 metų Seimo rinkimų ji turėjo perduoti valdžią centro kairės koalicijai, nors valdančiųjų konservatorių bei liberalų bendras surinktų balsų skaičius, palyginti su ankstesniais rinkimais, smarkiai nesumažėjo¹⁸⁹. Tačiau reikia atkreipti dėmesį, kad toks „švytuoklės“ reiškinys, kai valdančiosios politinės partijos praranda populiarumą, yra būdingas visai nepriklausomos Lietuvos istorijai, ir nėra pagrindo teigti, jog ne krizės sąlygomis vyriausybė būtų išlaikiusi populiarumą. Įdomus ir tas faktas, kad Kubiliaus vyriausybė yra vienintelė vyriausybė po Nepriklausomybės atgavimo, sugebėjusi išsilaikyti visą kadenciją.

Apibendrinant galima teigti, kad nors konvencinė logika padeda iš dalies paaiškinti Baltijos šalių fiskalinio konsolidavimo priemones (ypač patį jų priėmimo faktą Latvijoje ir Lietuvoje), stebina jų vykdymo mastas, greitis ir susijęs itin menkas visuomenės pasipriešinimas. Be to, remiantis konvencine logika, Baltijos šalys, turėjusios palyginti netvirtas koalicines (ir tam tikru laikotarpiu mažumas) vyriausybes, turėjo susidurti su ypač

¹⁸⁷ Robert Anderson, „Latvian Poll Threat After Rioting – FT.com.“ *FT.com*, 2009 m. sausio 14 d. <<http://www.ft.com/intl/cms/s/0/34cc61da-e215-11dd-b1dd-0000779fd2ac.html#axzz28KiB3ma9>> [Žiūrėta 2012 05 07].

¹⁸⁸ Aslund ir Dombrovskis, *How Latvia Came Through the Financial Crisis*, 66.

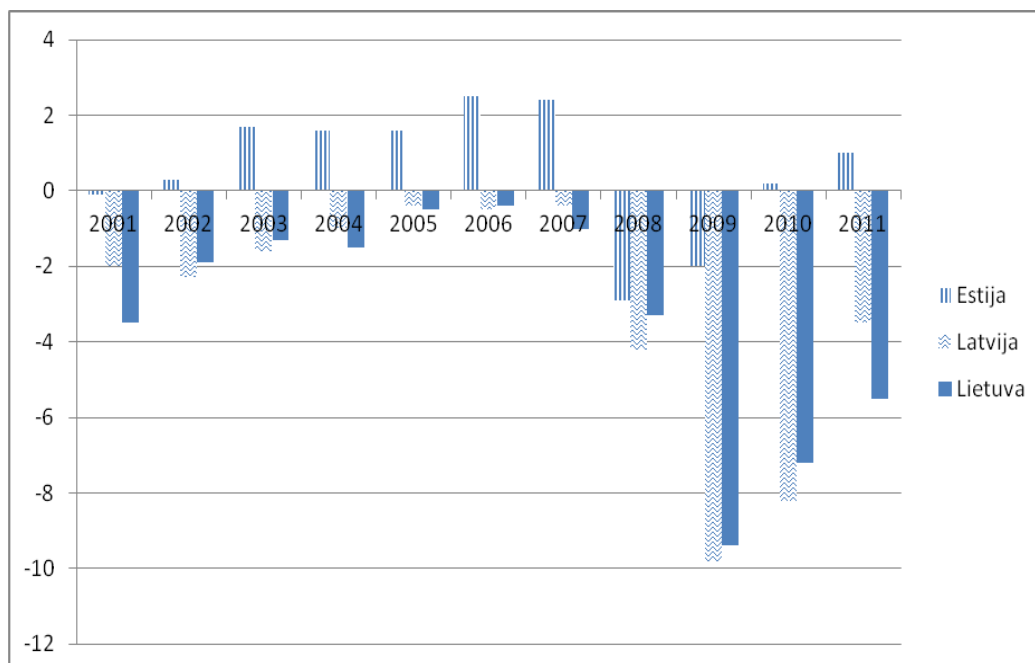
¹⁸⁹ Vyriausybių sudėtis išsamiau pateikta 5-ame priede.

didelėmis problemomis, siekdamas įgyvendinti taupymo politiką, tačiau taip neįvyko. Tiesa, dominuojančios teorijos – bent jau priežastinių mechanizmų pasitvirtinimo atžvilgiu – turi didesnę aiškinamąją galią, kalbant apie fiskalinės konsolidacijos priemonių priėmimą, negu apie norą išsaugoti fiksuotą valiutos kursą. Iš tikrųjų profesinės sąjungos buvo nusiteikusios prieš fiskalinę konsolidaciją ir ypač prieš išlaidų karpymą; be to, tarp kairiųjų ir dešiniųjų partijų – ypač Latvijoje – galima buvo išvelgti tam tikrų skirtumų fiskalinės konsolidacijos priemonių intensyvumo ir formos atžvilgiu.

4.3. Fiskalinės konsolidacijos rezultatai

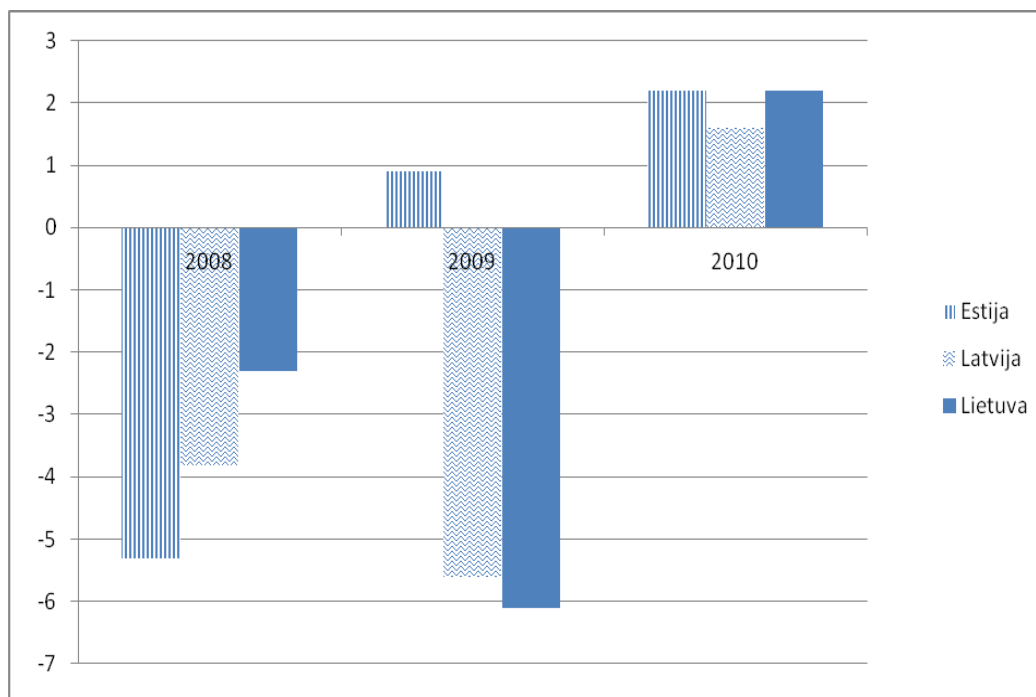
Vertinant vidinio prisitaikymo sėkmę (ją apibrėžiant kaip sugebėjimą išsaugoti fiksuotą valiutos kursą ir pasiekti fiskalinį tvarumą), visas tris Baltijos šalis galime vadinti sėkmės istorijomis – Estija, Latvija ir Lietuva sugebėjo išlaikyti fiksuotą valiutos kursą, pasiekti valdžios finansų tvarumą ir atkurti investuotojų pasitikėjimą. Tačiau žvelgiant į vidinio prisitaikymo strategijos sėkmės *laipsnį*, Estijos sėkmė buvo didžiausia: ši valstybė sugebėjo greičiau ir stipriau atkurti investuotojų pasitikėjimą, suvaldyti biudžeto deficitą ir galiausiai prisijungti prie eurozonos. Pagrindinis veiksnys, veikęs investuotojų pasitikėjimą (žr. 3-ią priedą) ir kartu leidęs prisijungti prie eurozonos, buvo sėkmingi fiskalinės politikos rezultatai (žr. 5-ą ir 6-ą pav.).

5 pav. Valdžios sektoriaus balansas Baltijos šalyse 2001–2011 metais, proc. nuo BVP

Šaltinis: Eurostat, [Žiūrėta 2012 05 24].

6 pav. Valdžios sektoriaus balanso pokyčiai Baltijos šalyse 2008–2010 metais, palyginus su praėjusiais metais, procentiniais punktais

Šaltinis: autoriaus skaičiavimai, remiantis Eurostat. Žiūrėta [2012 05 24].

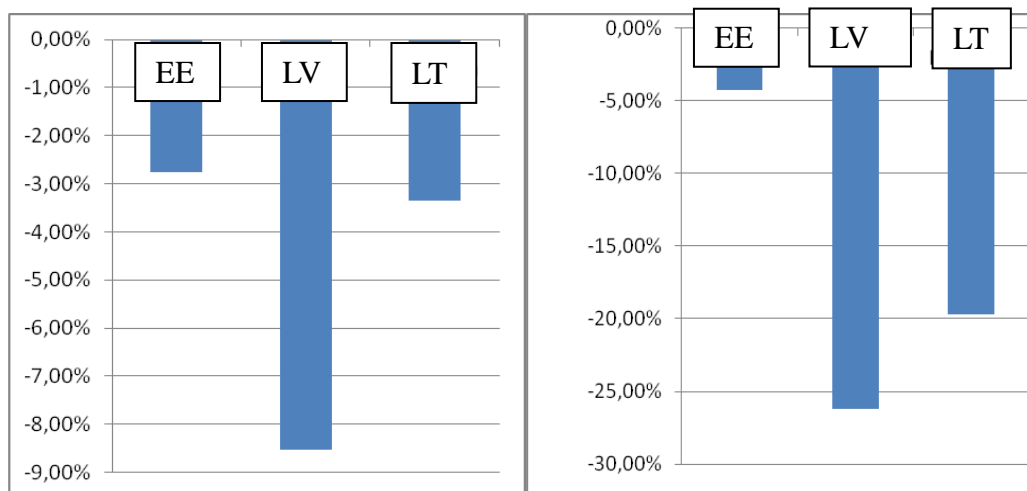
Atidžiau žvelgiant į fiskalines tendencijas matyti, kad esminė skirtis tarp Baltijos valstybių atsiranda 2009 metais, kai fiskalinis deficitas Estijoje sumažėjo (ekonomikai krentant apie 15 procentų) iki 2 procentų BVP, o Latvijoje ir Lietuvoje reikšmingai išaugo atitinkamai iki 9,8 procentų ir 9,4 procentų.

Žvelgiant į vidinio prisitaikymo teorinį modelį, sudarytą remiantis konvencinėmis teorijomis, matyti, kad fiskalinės politikos rezultatus gali veikti du kintamieji: 1) ekonominė situacija; 2) fiskalinės konsolidacijos priemonės. Vis dėlto nė vienas iš šių veiksnių negali patenkinamai paaiškinti išsiskyrusios Baltijos šalių sėkmės per krizę.

Pradėti galima nuo ekonominės situacijos apibūdinimo. Kaip minėta, visos trys Baltijos šalys susidūrė su panašiais dideliais ekonominiais iššūkiais. Tiesa, ekonomikos nuosmukis Latvijoje buvo

didžiausias; be to, vienintelė Latvija ekonominės krizės metu susidūrė su banko krize – valstybei teko gelbėti „Parex“ banką (Lietuvoje veikusio „Snoro“ bankrotas buvo susijęs ne su ekonominiu nuosmukiu, o kitomis priežastimis ir įvyko jau atsigavus šalies ekonomikai). Dėl šių priežasčių Latvija susidūrė su didžiausiais fiskaliniais iššūkiais; šios šalies deficitas bei valdžios skola 2008–2010 metais išaugo labiausiai. Kita vertus, Latvija ėmėsi ir didžiausio masto fiskalinės konsolidacijos – tai kiek atsvėrė neigiamą ekonominės situacijos įtaką galutiniam fiskaliniam rezultatui. Tiesą sakant, pagrindinis skirtumas tarp Baltijos šalių, žvelgiant į biudžeto pokyčius, kyla dėl pajamų, o ne išlaidų pokyčių (žr. 7 pav.).

7 pav. Išlaidų (kairėje) ir pajamų (dešinėje) metiniai pokyčiai Baltijos šalyse 2008–2009 metais, procentais.

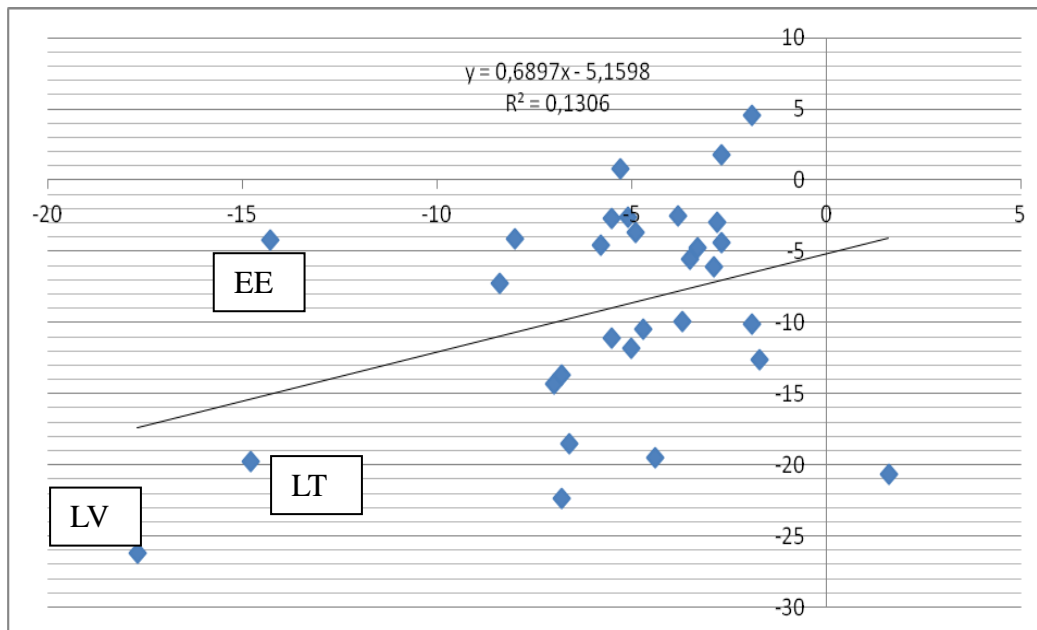
Nurodyta procentais. Šaltinis: autoriaus skaičiavimai, remiantis Eurostat. Žiūrėta [2012 03 12].

Be to, šių pajamų skirtumų negali paaiškinti mokestinės sistemos pokyčiai. Visose trijose šalyse buvo didinami mokesčių (ypač vartojimo) tarifai, stengiantis sumažinti biudžeto deficitą¹⁹⁰. Dar tikslesnį vaizdą galima pateikti, žvelgiant į bendrą ekonomikos augimo (smukimo) ir

¹⁹⁰ 6 priede pateikiamas išsamus mokestinių pakeitimų sąrašas kriziniais metais.

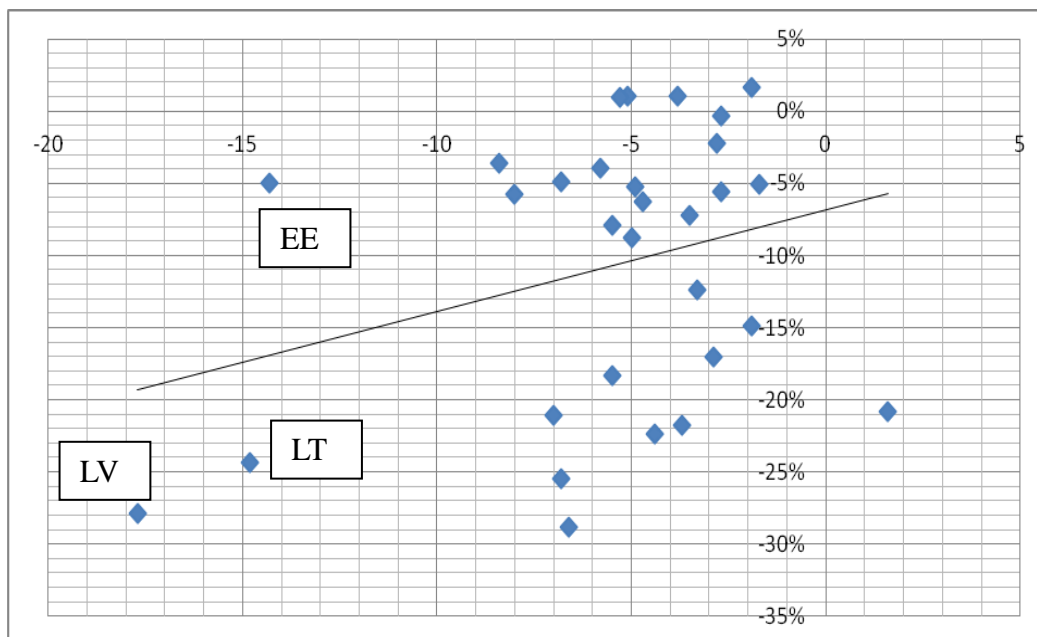
mokestinių pajamų ryšį 2009 metais Europos Sąjungos valstybėse narėse (8 pav.). Taip pat pateikiama regresijos (mažiausių kvadratų metodo – MKM) tiesė. Kaip ir buvo galima tikėtis, BVP nuosmukis reikšmingai koreliuoja su mokestinių pajamų kritimu. Tačiau kartu matyti, kad visos trys Baltijos šalys nėra „ant“ arba „arti“ regresijos tiesės. Visos jos yra išskirtiniai (deviantiniai) atvejai – tik Estija turi teigiamą nuokrypį, o Latvija ir Lietuva – neigiamą. Kitais žodžiais tariant, žinant BVP nuosmukį šiose šalyse, mes būtume galėję prognozuoti didesnę pajamų nuosmukį Estijoje ir mažesnę pajamų nuosmukį Latvijoje ir Lietuvoje, nei buvo iš tikrųjų. 9 paveikslėlyje pateikiamas analogiškas BVP ir pridėtinės vertės mokesčio pokyčių ryšys. Išvados išlieka tokios pačios: Estija surinko daugiau mokesčių, nei būtų prognozavęs modelis (t. y. ekonominės situacijos aiškinamasis kintamasis), Lietuva ir Latvija – mažiau. Čia taip pat derėtų paminėti dažnai minimą vieną iš Estijos privalumų – tai sukauptą fiskalinį rezervą, kurį leido pasiekti prieš krizę vykdomą atsakingesnę biudžeto politika (perviršiai). Be abejonės, tai buvo svarbus veiksnys, kuris pirmiausia leido šaliai dengti per krizę atsiradusį biudžeto deficitą, brangiai nesiskolinant iš tarptautinių veikėjų (kaip Latvijoje) ar iš rinkų (Lietuvoje). Vis dėlto šioje disertacijoje pirmiausia siekiama paaiškinti fiskalinius rezultatus *per krizę*. To paaiškinti Estijos fiskalinis rezervas negali: pirma, žiūrima ne į galutinį biudžeto deficito dydį, bet į pokytį; antra, atskleista, kad pagrindinis skirtumas kilo ne dėl išlaidų (būtent šiuo atžvilgiu Estijai padėjo sukaupti rezervai, mažinę skolos aptarnavimo išlaidas), bet dėl pajamų skirtumų.

8 pav. Realus BVP (x ašis) ir mokestinių pajamų (y ašis) metinių pokyčių ryšys ES šalyse 2009 metais

Nurodyta procentais. Šaltinis: autoriaus skaičiavimai, remiantis Eurostat. [Žiūrėta 2012 03 14].

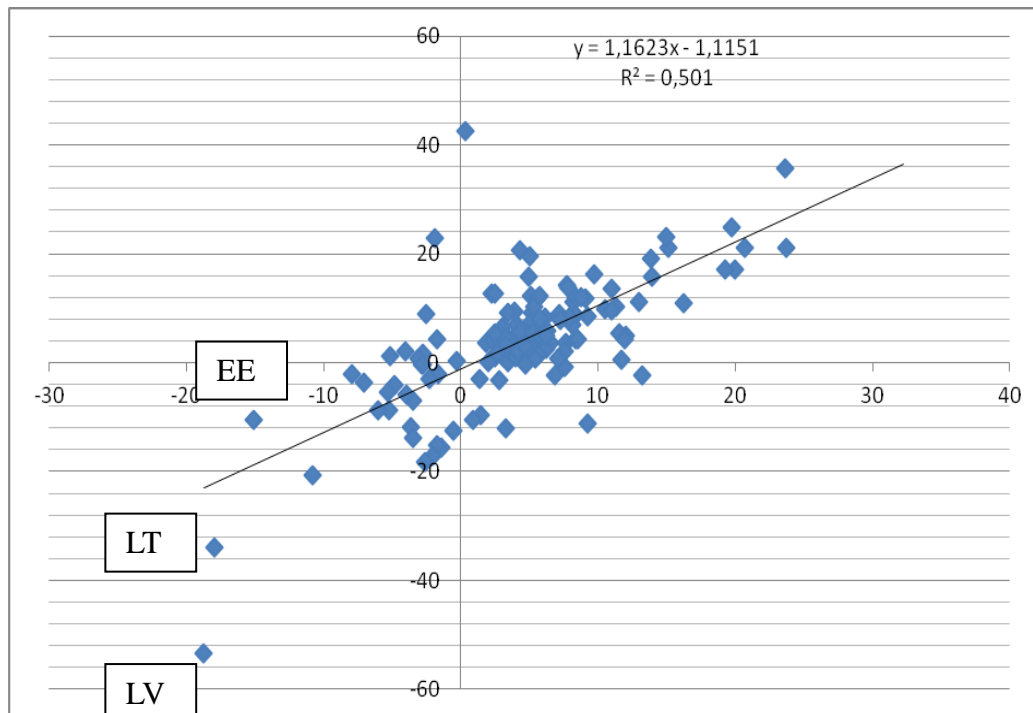
9 pav. Realus BVP (x ašis) ir PVM pajamų (y ašis) metinių pokyčių ryšys ES šalyse 2009 metais

Nurodyta procentais. Šaltinis: autoriaus skaičiavimai, remiantis Eurostat. [Žiūrėta 2012 03 14].

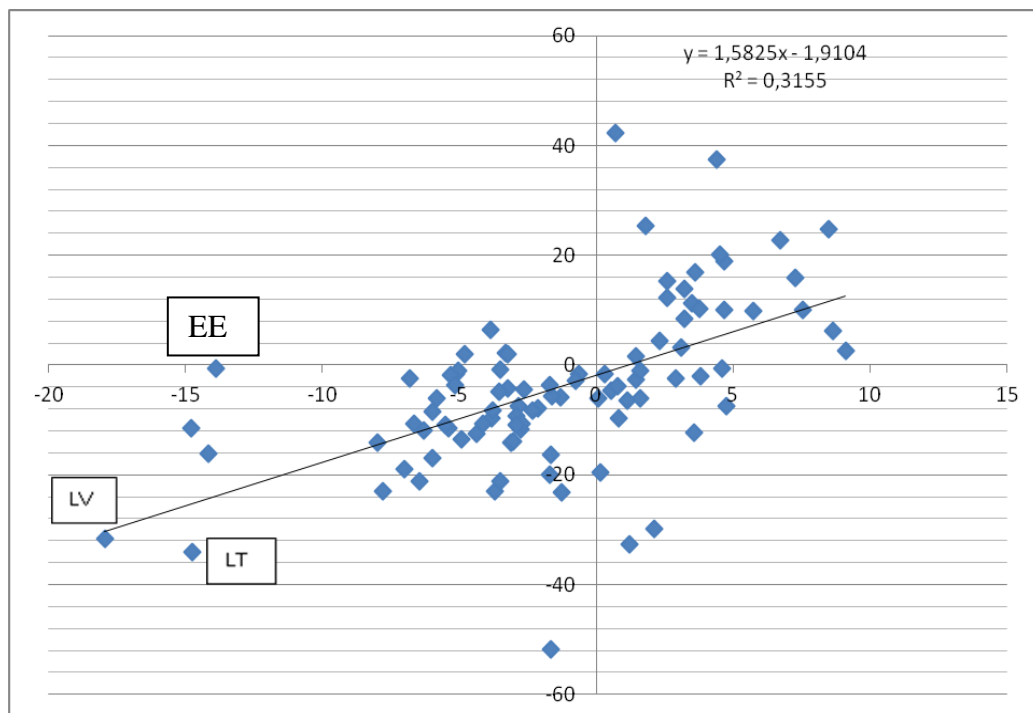
Tiesa, reikia prisiminti tai, kad skirtingos šalys vykdė nevienodą fiskalinę politiką krizės metu – vienos jų mokesčius mažino (ekspansinė fiskalinė politika), kitos didino. Visos trys Baltijos valstybės mokesčius didino, taigi „tikrasis“ pajamų pokytis (neatsižvelgus į tarifų didinimą) iš tikrųjų buvo mažesnis. Būtent panašūs Baltijos šalių mokestinės politikos veiksmai, iš esmės nukreipti į mokesčių naštos didinimą (pirmiausia vartojimo – PVM ir akcizų – mokesčių srityje) taip pat sustiprina įrodymus prieš hipotezę, kad skirtinga mokestinė politika gali paaiškinti geresnius Estijos rezultatus. Toliau esančiame paveikslėlyje (10 pav.) matyti, kad, atsižvelgus į diskretinės politikos veiksmus, visos trys Baltijos šalys „nukrenta“ žemyn (10 paveikslėlyje taip pat praplėstas laikotarpis – įtraukiami metai nuo 2006 iki 2010 metų imtinai).

10 pav. Realus BVP (x ašis) ir mokestinių pajamų (y ašis) metinių pokyčių ryšys ES valstybėse narėse 2006–2010 metais

Nurodyta procentais. „EE“, „LV“ ir „LT“ žymi atitinkamai Estijos, Latvijos ir Lietuvos mokestinių pajamų pokyčius 2009 metais, palyginti su praėjusiais. Šaltinis: autoriaus skaičiavimai, remiantis Eurostat. [Žiūrėta 2012 03 14].

11 pav. Realus BVP (x ašis) ir mokestinių pajamų (y ašis) metinių pokyčių ryšys pasaulyje 2009 metais.

Įtrauktos 93 šalys, nurodyta procentais. Šaltiniai: autoriaus skaičiavimai, remiantis Eurostat (realus BVP); Pasaulio banko duomenų baze (mokestinės pajamos). [Žiūrėta 2012 03 14].

Galiausiai 11-ame paveikslėlyje pateiktas bendras ryšys tarp mokestinių pajamų ir ekonomikos augimo kriziniais 2009 metais pasaulyje. Pagrindinė išvada išlieka ta pati, išskyrus tai, kad Latvija atsiduria „ant“ regresijos linijos. Tiesa, reikia prisiminti, kad šiame paveikslėlyje nėra atsižvelgiama į diskretinę mokesstinę politiką. Be to, į mokesčines pajamas Pasaulio banko duomenų bazėje neįtraukiama reikšminga dalis mokesčių (socialinio draudimo įmokos).

Šiame poskyryje išsiaiškinta, kad nei bendros ekonominės tendencijos¹⁹¹, nei mokesstinė politika negali paaiškinti Baltijos valstybių mokestinių pajamų skirtumo 2009 metais, o kartu ir skirtingo vidinio prisitaikymo sėkmės laipsnio.

¹⁹¹ Vietoje BVP įtraukus vartojimo duomenis, išvados nesikeičia.

4.4. Vyraujančios teorijos ir Baltijos šalių galvosūkliai

Aptarus tris vidinio prisitaikymo sėkmės sąlygas – norą išsaugoti fiksuotą valiutos kursą, įgyvendintas fiskalinės konsolidacijos priemonės ir fiskalinės konsolidacijos rezultatus – galima apibendrinti ir tai, kaip konvencinės teorijos geba atsakyti į iškeltus pagrindinius disertacijos klausimus. Pirmas klausimas susijęs su Baltijos valstybių gebėjimu įgyvendinti vidinio prisitaikymo strategiją. Žvelgiant iš konvencinių teorijų perspektyvų, visų trijų Baltijos šalių atvejai yra išskirtiniai ir nukrypstantys nuo įprastų tendencijų (deviantiniai): atsižvelgiant į ypač didelius ekonominius sunkumus, būtų buvę galima tikėtis, kad politikai nenorės ginti fiksuoto valiutos kurso, o atvirkščiai – sieks skatinti ekonomiką, taip tikėdamiesi paskatinti eksportą, visuminę paklausą ir sumažinti ciklinį nedarbą. Net jei politinis elitas būtų norėjęs išsaugoti valiutos kursą, konvencinės teorijos būtų prognozavusios labai didelius sunkumus, siekiant įgyvendinti taupymo programą. Pagrindinė priežastis ta, kad siekiant apginti fiksuotą valiutos kursą ir išlaikyti fiskalinį tvarumą, reikėjo įgyvendinti ypač didelio masto taupymo priemones. Vis dėlto Baltijos šalys sugebėjo tai padaryti, nors ir valdomos palyginti netvirtų, koalicinių bei tam tikrais laikotarpiais mažumos vyriausybių. Viena pagrindinių priežasčių, leidusių įgyvendinti fiskalinę konsolidaciją, buvo labai menkas visuomenės priešinimasis protestų arba rinkimine forma – tačiau toks menkas pasipriešinimas taip pat nesuderinamas su konvencine logika, kuri, atsižvelgiant į ekonominę situaciją ir išlaidų mažinimu paremtą taupymo politiką, būtų prognozavusi didelį politinį nestabilumą. Galiausiai Estijos didesnė sėkmė, palyginti su Latvija ir Lietuva, taip pat negali būti paaiškinta konvenciniais veiksniais – ekonomine situacija ir taupymo priemonių mastu. Atsižvelgiant į minėtus veiksnius, Estija turėjo surinkti mažiau mokestinių pajamų nei įvyko iš tikrųjų, Latvija ir Lietuva – daugiau. Kadangi dominuojančios teorijos ir jų siūlomi kintamieji negali patenkinamai atsakyti į keliamus klausimus – būtent todėl Baltijos

valstybių patirtis kelia galvosūkius, – tenka atsižvelgti į papildomus veiksnius, minėtus papildytame teoriniame modelyje.

5. Papildomi veiksniai, aiškinantys norą ginti fiksuotą valiutos kursą

5.1. Ekonominė struktūra: balanso poveikis

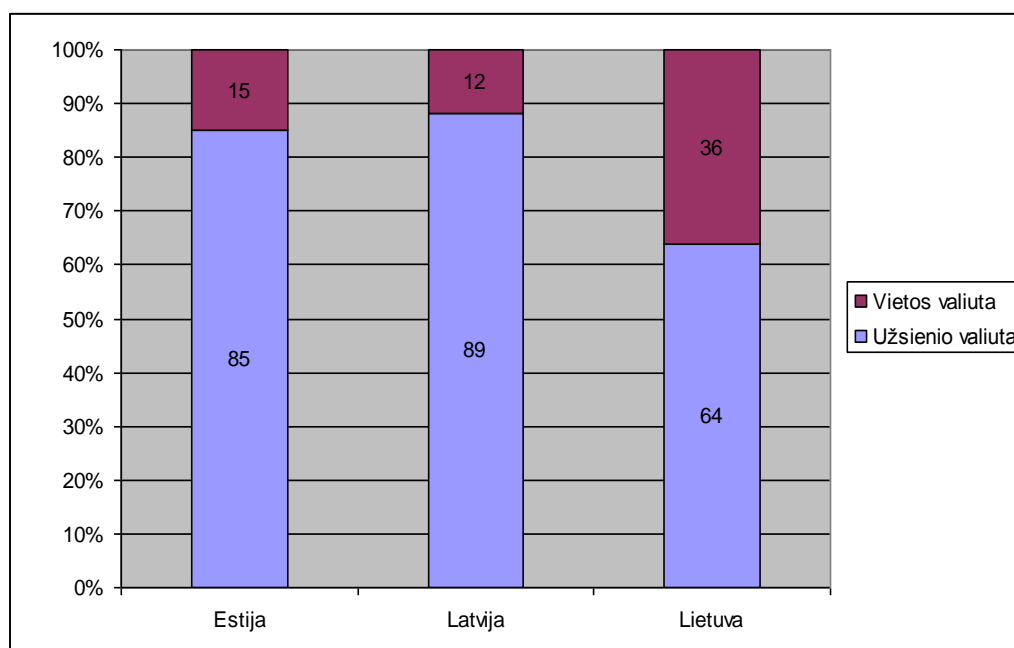
Teoriniame modelyje buvo kelta hipotezė, kad įsiskolinimo ir užsienio prekybos struktūra (balanso poveikis) gali būti svarbus veiksnys, į kurį politikos formuotojai atsižvelgia, formuodami savo poziciją valiutos kurso atžvilgiu. Buvo minėti du galimai svarbūs aspektai – tai įsiskolinimo užsienio valiuta dydis ir ekonomikos priklausomybė nuo importuojamų žaliavų, pirmiausia nuo energetinių išteklių importo. Kadangi tiek didesnis įsiskolinimo užsienio valiuta dydis, tiek didesnė priklausomybė nuo žaliavų importo didina valiutos devalvacijos nuostolius (galimai neutralizuoja ar netgi nusveria jos skatinamąjį poveikį), tikėtina, kad tokiu atveju politikos formuotojai bus labiau linkę išlaikyti fiksuotą valiutos kursą.

Iš tikrųjų Baltijos valstybėse šie abu aspektai vaidino svarbų vaidmenį. Baltijos šalyse ikikriziniais metais vyko paskolų bumas, paskatintas stabilios makroekonominės aplinkos, optimistinių lūkesčių, komercinių bankų agresyvios konkurencijos ir mažėjusių palūkanų normų¹⁹². Lietuva kiek atsiliko nuo tendencijų Latvijoje ir Estijoje, todėl joje privataus sektoriaus įsiskolinimas buvo kiek mažesnis¹⁹³. Tiesa, Lietuva ir Latvija turėjo didesnę valdžios skolą (žr. 4-ą priedą). Valiutos kurso stabilumo išsaugojimo kontekste svarbu tai, kad didžioji dalis skolos buvo denominuota užsienio valiuta (daugiausia eurais) (žr. 12-ą pav.).

¹⁹² Deroose et al., „The Tale of the Baltics: Experiences, Challenges Ahead and Main Lessons.“ Taip pat žr. 4 priedą.

¹⁹³ Purfield and Rosenberg, „Adjustment Under a Currency Peg: Estonia, Latvia and Lithuania During the Global Financial Crisis 2008–09“, 6.

12 pav. Privataus sektoriaus paskolų struktūra Baltijos šalyse pagal valiutos denominaciją 2008 metais, procentais

Šaltinis: Rūta Medaiskytė ir Violeta Klyvienė, „The Effectiveness of Internal Devaluation in Lithuania and Latvia.“ *EKONOMIKA*, 91 (1), 2012, 59–78, 66.

Baltijos valstybės taip pat yra priklausomos nuo energetikos žaliavų importo. Kaip atskleidžiama 5-oje lentelėje, ypač didelė priklausomybė buvo Latvijoje ir Lietuvoje, mažesnė Estijoje. Lietuvoje ši priklausomybė stipriai išaugo, uždarius Ignalinos atominę elektrinę. Šildymo kainos yra ekonomiškai ir politiškai jautrus klausimas Baltijos šalyse – jos sudaro palyginti didelę dalį vartotojų kainų krepšelio; be to, gyventojai tiesiogiai jaučia kylančių šildymo kainų įtaką, o tai skaudžiai atsiliepia politikų populiarumui.

6 lentelė. Energetinė priklausomybė, procentais

	Estija	Latvija	Lietuva
2008	24	58	58
2009	21	59	50
2010	13	42	82

Energetinės priklausomybės rodiklis parodo, kiek ekonomikai reikia importo, siekiant patenkinti jos energijos poreikius. Šis rodiklis skaičiuojamas, grynąjį importą dalijant iš bruto energijos suvartojimo šalyje. Šaltinis: Eurostat. [Žiūrėta 2012 10 10].

Tiek įsiskolinimas eurais, tiek importuojamų žaliavų svarba buvo ne kartą nurodyta tiek vietos ekonomikos analitikų, tiek valstybės pareigūnų ir politikų kaip vienas svarbesnių veiksnių, kodėl Baltijos šalys siekė išlaikyti fiksuotą valiutos kursą¹⁹⁴. Neigiamus įsiskolinimo ir prekybos struktūros (balanso situacijos) padarinius pabrėžė net ir valiutos devalvacijos šalininkai. Tiesa, jie pažymėjo, kad dėl atlyginimų mažėjimo reali skolos našta vis tiek būtų išaugusi (kitais tariant, tiek nominali, tiek reali devalvacija veda prie aukštesnės realios skolų vertės)¹⁹⁵. Tačiau bet koku atveju tenka pripažinti, kad įsiskolinimo ir užsienio prekybos struktūra Baltijos valstybėse buvo nepalanki valiutos kurso devalvacijai; be to, staigus nominalios skolų vertės išaugimas dėl pakitusio valiutos kurso būtų buvęs labiau matomas, akivaizdesnis ir politiškai skausmingesnis nei lėtesnis realios skolų naštos didėjimas. Buvo baiminamasi, kad toks žingsnis „lemtų staigų ir didelį blogų paskolų bei bankrotų didėjimą, o tai turėtų neigiamą atsakomąjį poveikį finansinei sistemai bei visai

¹⁹⁴ Purfield ir Rosenberg; Rosenberg, „Why the IMF Supports the Latvian Currency Peg.“

¹⁹⁵ Paul Krugman, „Debt And Devaluation.“ *Paul Krugman Blog*, 2011 m. spalio 24 d.

<<http://krugman.blogs.nytimes.com/2011/10/24/debt-and-devaluation/>>. [Žiūrėta 2012 05 09].

ekonomikai¹⁹⁶.

Teorinėje dalyje buvo minėtas dar vienas papildomas kanalas, dėl kurio didesnė užsienio valiuta denominuotų paskolų dalis gali lemti didesnę politikų norą išlaikyti fiksuotą valiutos kursą. Visose trijose valstybėse dėl susiklosčiusios įtampos finansų rinkose, taip pat galimos valiutos kurso devalvacijos rizikos, o Latvijoje – ir dėl kilusio spekuliacinio spaudimo – reikšmingai išaugo palūkanų normos vietos valiuta. Ekonomikoje, kurioje didelė dalis paskolų išduota vietos valiuta, tai būtų sudavę skaudų smūgį įsiskolinusiems gyventojams ir įmonėms. Pavyzdžiui, 1992 metais, kai Didžioji Britanija patyrė spekuliacinį spaudimą, staiga išaugusios palūkanų normos stipriai ap sunkino namų ūkių, turinčių būsto paskolas, situaciją¹⁹⁷. Tai buvo viena iš priežasčių, kodėl Didžiosios Britanijos valdžia pasidavė spekuliaciniam spaudimui ir devalvavo nacionalinę valiutą svarą sterlingą. Tačiau Baltijos valstybėse skolos našta dėl padidėjusių palūkanų normų išaugo tik tiems ekonomikos veikėjams, kurie turėjo paskolas vietos valiuta – o tai buvo mažoji skolininkų dalis (žr. 12-ą pav. ir 4-ą priedą). Be to, atsiradus nemažam palūkanų skirtumui vietos valiuta ir eurais, daugelis skolininkų konvertavo kreditus atitinkamai iš kronų, latų ir litų į eurus (pavyzdžiui, užsienio valiuta išduotų paskolų dalis Latvijoje 2006 metų pradžioje siekė apie 60 procentų, o 2008 metų pabaigoje jau daugiau nei 90 procentų¹⁹⁸). Sykiu tai padidino ekonomikos veikėjų, suinteresuotų valiutos kurso išlaikymu, skaičių.

5.2. Ekonominė struktūra: lankstumas

Antras teorinėje dalyje minėtas aspektas, turintis įtakos valiutos devalvacijos santykiniam patrauklumui, yra ekonomikos lankstumas. Kuo

¹⁹⁶ Purfield ir Rosenberg, 12.

¹⁹⁷ Walter ir Willett.

¹⁹⁸ Latvijos centrinio banko duomenys: <<http://www.bank.lv/en/statistics/activities/>> [Žiūrėta 2012 10 20].

lankstesnė ekonomika¹⁹⁹, tuo greitesnio atlyginimų ir kainų koregavimosi galima tikėtis– taigi sumažėja alternatyvūs defliacijos (vidinės devalvacijos) nuostoliai. Galima tikėtis, kad lankstesnėse ekonomikos politikai bus labiau linkę išsaugoti fiksuotą nacionalinės valiutos kursą.

Baltijos valstybių ekonomikos yra lanksčios. Purfield ir Rosenbergas nurodė, kad „neįprastas“ Baltijos šalių lankstumas atsiskleidė per Rusijos krizę²⁰⁰. Ekonomikos lankstumas taip pat buvo dažnai nurodomas argumentas debatuose dėl vidinio prisitaikymo ir išorinės devalvacijos santykinės naudos ir trūkumų²⁰¹. Baltijos šalių ekonomikų lankstumą galima aiškinti keliais veiksniais: prastu darbo rinkos reguliavimo įstatymų įgyvendinimu, silpnomis profesinėmis sąjungomis bei įmonių struktūros ypatumais.

Visų pirma reikia pripažinti, kad darbo rinkos Baltijos šalyse yra lanksčios. Viena to priežasčių yra jau aptartas silpnas ir ribotas profesinių sąjungų vaidmuo, menkas kolektyvinių sutarčių paplitimas. Kitas svarbus aspektas yra susijęs su darbo rinkos reguliavimo įgyvendinimu. Remiantis oficialia agreguota statistika ir Pasaulio banko „Doing business“ vertinimais, darbo rinka Baltijos valstybėse reguliuojama palyginti griežtai, tačiau tai vienas tų atvejų, kai reali situacija stipriai prasilenkia su formalia²⁰². Atidesnė Baltijos valstybių analizė atskleidžia, kad Baltijos šalyse darbo rinka yra lanksti: darbdaviai gali palyginti lengvai samdyti ir atleisti darbuotojus bei mažinti atlyginimus. Nagrinėdami Baltijos šalių situaciją, Masso ir Eametsas teigia, kad „net griežti darbo įstatymai gali turėti mažai įtakos, jei ekonomikos veikėjai juos pažeidžia, jei teisėtvarkos

¹⁹⁹ Remiantis neoklasikine ekonomikos paradigma, kuo mažesnės rinkos ydos.

²⁰⁰ Purfield ir Rosenberg, 12.

²⁰¹ Rosenberg, „Why the IMF Supports the Latvian Currency Peg.“; Morten Hansen, „Latvia: No Victory yet, No Defeat Either.“ *A Fistful of Euros*, 2010 m. kovo 4 d. <<http://fistfulofeuros.net/afoc/economics-country-briefings/latvia-no-victory-yet-no-defeat-either/>>. [Žiūrėta 2012 02 04].

²⁰² Jaan Masso ir Kerly Krillo, „Labour Markets in the Baltic States During the Crisis 2008-2009: The Effect on Different Labour Market Groups.“ *SSRN Working Papers*, 2011 m. sausio 3 d. <http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1734378> [Žiūrėta 2012 07 08]; Ramūnas Vilpišauskas, „Country Report Lithuania: Economic and Political Challenges of Acceding to the Euro Area in the post-Lehman Brothers' World.“ *Open Society Institute*, 2009.

institucijos silpnos arba jei šie įstatymai galioja tik nedidelei daliai visos darbo jėgos²⁰³.

Skirtumai tarp Baltijos valstybių – sutarimo dėl fiksuoto valiutos kurso susilpnėjimas Latvijoje – taip pat gali būti aiškinami per darbo rinkos lankstumo prizmę. Duomenys atskleidžia, kad krizės metu Latvijoje atlyginimai privačiame sektoriuje mažėjo lėčiausiai iš visų trijų Baltijos šalių (viešajame sektoriuje Latvijoje algos buvo kerpamos radikaliai)²⁰⁴. Darbo jėgos apklausa taip pat parodė, kad Latvijoje darbdaviai buvo labiau linkę atleisti darbuotojus, o Estijoje ir Lietuvoje – išsaugoti darbo vietas, bet mažinti atlyginimus²⁰⁵. Taigi įmonėms Latvijoje buvo sunkiau mažinti atlyginimus, o tai savo ruožtu galėjo lemti didesnį skaičių įmonių, suinteresuotų silpnesne valiuta.

Galiausiai dar vienas aspektas, kuris galėjo prisidėti prie didesnio Baltijos valstybių lankstumo, buvo ypatinga įmonių struktūra. Estijoje, Latvijoje ir Lietuvoje palyginti didelę dalį įmonių sudaro smulkios ir vidutinės įmonės. Tiesą sakant, pagal smulkių ir vidutinių įmonių dalį ekonomikoje – žiūrint į juose dirbančios darbo jėgos skaičių bei sukuriama pridėtinę vertę – Baltijos valstybės yra pirmaujančios Europos Sąjungoje²⁰⁶. Tyrėjai randa, kad mažesnės įmonės geba greičiau ir lanksčiau reaguoti į aplinkos pokyčius²⁰⁷. Be to, smulkesnėse įmonėse sunkiau sekti, kaip įgyvendinami darbo rinkos reguliavimai, juose mažiau tikėtinas profesinių sąjungų kūrimasis ir įtaka. Kitaip tariant, smulkių ir vidutinių įmonių paplitimas ekonomikoje taip pat prisidėjo prie Baltijos valstybių ekonomikų lankstumo.

²⁰³ Raul Eamets ir Jaan Masso, „The Paradox of the Baltic States: Labour Market Flexibility but Protected Workers?“ *European Journal of Industrial Relations*, 11(1), 2005, 71–90, 76.

²⁰⁴ Purfield ir Rosenberg, 24–25.

²⁰⁵ Ten pat, 24.

²⁰⁶ Mangred Schmiemann, „Enterprises by Size Class – Overview of SMEs in the EU.“ *Statistics in Focus, Eurostat*, 2008. <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-SF-08-031/EN/KS-SF-08-031-EN.PDF> [Žiūrėta 2011 08 05].

²⁰⁷ Avi Fiegenbaum ir Aneel Karnani, „Output Flexibility—a Competitive Advantage for Small Firms.“ *Strategic Management Journal*, 12(2), 2006, 101–114.

5.3. Interesų grupių (eksportuotojų) preferencijos

Minėti du ekonominės struktūros aspektai – stiprus neigiamas balanso poveikis dėl susilpnėjusios valiutos ir ekonomikos lankstumas – veikė ir interesų grupių preferencijas. Daugelis Baltijos šalyse veikusių eksportuojančių įmonių, kurios *ceteris paribus* turėtų būti suinteresuotos spausti silpninti valiutą, nenorėjo to daryti, kadangi turėjo įsiskolinimų užsienio valiuta ir (arba) importavo daug žaliavų. Galima pateikti „Achemos“ – vienos didžiausių Lietuvos įmonių, kurios vadovas Bronislovas Lubys buvo ir ilgametis Lietuvos pramonininkų konfederacijos vadovas – pavyzdį. Tai trąšas gaminanti įmonė, kuri didelę dalį savo produkcijos eksportuoja²⁰⁸. Žiūrint į šį aspektą, paprastas interesų grupių preferencijų valiutos kurso atžvilgiu modelis prognozuotų, kad „Achema“ turėtų būti suinteresuota silpnesniu valiutos kursu. Tačiau atidžiau panagrinėjus įmonės situaciją, matyti, kad „Achema“ yra stipriai priklausoma nuo iš Rusijos importuojamų dujų²⁰⁹ – taigi silpnesnis valiutos kursas būtų stipriai padidinęs įmonės produkcijos savikainą. Kitą kanalą, kaip įsiskolinimo ir užsienio prekybos struktūra (balanso situacija) gali turėti įtakos verslo įmonių interesams, iliustruoja vienos stambiausių Estijos įmonių „AS Tallink“ ir didžiausios 2010 metų Estijos eksportuotojos²¹⁰, užsiimančios paslaugų eksportu (logistika), situacija. Įmonė „AS Tallink“ teoriškai taip pat turėjo būti suinteresuota silpnesne nacionaline valiuta – tačiau tokios išvados keičiasi, žinant faktą, jog „AS Tallink“ turėjo nemažą paskolą eurai²¹¹.

²⁰⁸ Lina Mustafinaitė, „Eksportuotojai giriasi rekordiniais pelnais, bet optimizmas blėsta.“ *IQ.lt*, 2012 m. sausio 3 d. <<http://iq.lt/ekonomika-ir-verslas/eksportuotojai-giriasi-rekordiniais-pelnais-bet-optimizmas-blesta/>> [Žiūrėta 2012 10 08].

²⁰⁹ Ten pat.

²¹⁰ Ott Ummelas, „Tallink Was Estonia’s Biggest Exporter in 2010, Aeripaeev Says.“ *Bloomberg*, 2011 m. gruodžio 16 d. <<http://www.bloomberg.com/news/2011-12-16/tallink-was-estonia-s-biggest-exporter-in-2010-aeripaeev-says.html>>. [Žiūrėta 2012 10 08].

²¹¹ AS „Tallink Group“, „AS Tallink Group Annual Report 2008/2009.“ 2009 m. gruodžio 18 d.,

Šioje vietoje taip pat naudinga prisiminti Woodruffo pastebėjimą, kad nagrinėjant valiutos pervertinimo situaciją ir ieškant jai alternatyvų reikia žiūrėti ne tik į valiutos kurso klausimus, bet ir į kitus galimus kanalus, kuriais gali būti sprendžiamos konkurencingumo problemos²¹². Susidūrusios su konkurencingumo problemomis, eksportuojančios įmonės gali spausti silpninti valiutą – tačiau jos gali pasiekti tą patį rezultatą ir mažindamos atlyginimus (arba siekdamos didinti darbo santykių lankstumą, kuris savo ruožtu leidžia sparčiau mažinti atlyginimus). Taigi darbo santykių lankstumo didinimą galima vertinti kaip valiutos kurso devalvavimo pakaitalą – abu keliai veda prie greitesnio darbo sąnaudų mažėjimo ir pingančios vietos gamintojų produkcijos užsienio konkurentų atžvilgiu. Didinti darbo santykių lankstumą verslas siekė visose trijose Baltijos šalyse²¹³. Kitaip tariant, specifinės ekonominės sąlygos bei institucinė sąranga Baltijos valstybėse lėmė, kad verslo įmonės – net ir tos, kurios teoriškai turėtų būti suinteresuotos silpnesne valiuta – pasirinko to nesiekti arba net palaikyti fiksuotą valiutos kursą.

5.4. Valiutos kurso politikos testinumas

Konvencinės teorijos dažnai pernelyg paprastai žvelgia į sprendimą išlaikyti arba ginti fiksuotą valiutos kursą. Remiantis antrosios kartos valiutos krizių modeliais, vyriausybė suskaičiuoja fiksuoto kurso išlaikymo naudą ir įvertina, ar ši nauda viršija nuostolius. Tačiau reikia prisiminti, kad sprendimas atsisakyti fiksuoto valiutos kurso gali įnešti daug netikrumo – ypač jeigu fiksuoto valiutos kurso režimas veikia ilgą laiką ir jeigu jo veikimas yra davęs svarbios ekonominės naudos. Būtent

9. <http://ext.tallink.com/ee/pdf/StockExchange/2009_ar_en_uni.pdf> [Žiūrėta 2012 10 08].

²¹² Woodruff.

²¹³ Purfield ir Rosenberg, 25; pokalbis su Baldzėnu; pokalbis su Järvanu.

tokia buvo Baltijos valstybių situacija.

Baltijos šalyse fiksuoti valiutos kursai buvo įtvirtinti 1992 metais Estijoje, 1994 metais Lietuvoje ir Latvijoje²¹⁴. Taigi jie visose trijose šalyse veikė apie dvidešimt metų. Tai apskritai palyginti ilgas laikotarpis, atsižvelgiant į vidutinę fiksuotų valiutos kursų galiojimo trukmę. Rogoffo žodžiais, „patirtis rodo, kad fiksuotą valiutos kursą išlaikyti ilgesnį laiką – penkerius ar dešimt metų – yra stebėtinai sunku“²¹⁵. Be to, „akivaizdu, jog išlaikyto fiksuoto valiutos kurso režimai yra greičiau išimtis nei taisyklė.“²¹⁶. Tačiau Baltijos šalių atveju reikia prisiminti dar ir tai, kad fiksuoti valiutos kursai veikė beveik visą atkurtos nepriklausomybės laikotarpį – tik pačioje perėjimo pradžioje Baltijos šalys turėjo kitokį valiutos kurso režimą. Politikos formuotojai praktiškai neturėjo patirties bei pakankamai kompetencijos, kurios būtų reikėję norint įgyvendinti kitokią valiutos kurso (taigi ir monetarinę) politiką – valiutos valdybos modelis reiškė monetarinės politikos automatizaciją ir nereikalavo diskretinių veiksmų iš politikos formuotojų. Åslundo ir Dombrovskio žodžiais, „sprendimas devaluoti arba ne buvo esminis, o kiekybinio bet kurios alternatyvos poveikio nebuvo įmanoma bent kiek tiksliau prognozuoti“²¹⁷.

Pažymėtina, kad Baltijos šalyse valiutos reforma iš tikrųjų buvo sėkminga – įvesti valiutų valdybos modeliai pažabojo hiperinfliaciją, sukūrė pagrindą makroekonominiam stabilumui²¹⁸. Tiesą sakant, ypač Latvijoje ir Lietuvoje, šalyse, kuriose ekonominės ir apskritai bet kokios reformos (pavyzdžiui, privatizavimo procesai) dažnai visuomenės bei skirtingų partijų yra vertinamos kontraversiškai, valiutos kurso reforma išsiskiria tuo, kad ji bene vienbalsiai laikoma vienareikšmiškai sėkmingu

²¹⁴ Formaliai Latvijos valiutos modelis nėra valiutų valdyba, tačiau iš esmės jis atitinka visus pagrindinius valiutų valdybos modelio reikalavimus.

²¹⁵ Rogoff, „The Risks of Unilateral Exchange Rate Pegs.“ 158.

²¹⁶ Ten pat, 159.

²¹⁷ Åslund ir Dombrovskis, *How Latvia Came Through the Financial Crisis*, 59.

²¹⁸ Ikka Korhonen, „Currency Boards in the Baltic Countries: What Have We Learned?“ *Post-Communist Economies*, 12(1), 2000. 25–46.

žingsniu. Taigi natūralu, kad pirminis Baltijos šalių politikos formuotojų instinktas susidūrus su krize buvo dėti visas pastangas, kad fiksuotas valiutos kursas būtų išsaugotas. Galima prisiminti ir tai, kad tokios politikos buvo laikomasi ir per ankstesnę didelę – Rusijos – krizę. Tada net įvyko spekuliacinė ataka prieš Estijos kroną, kuri galiausiai buvo suvaldyta²¹⁹.

Atsižvelgiant į minėtus aspektus, valiutos kursas Baltijos valstybėse vaidino gerokai svarbesnį vaidmenį nei konvencinės literatūros priskiriama pagrindinė ekonominė funkcija – t. y. reguliuoti balansą tarp konkurencingumo ir lankstumo. Baltijos valstybėse fiksuoti valiutos kursai ir valiutų valdybos sistema buvo tapusi svarbiu makroekonominio bei apskritai bendro institucinio stabilumo „inkaru“ bei garantu. Galima spėti, kad įvykus valiutos devalvacijai, būtų smarkiai susvyravęs bendras pasitikėjimas Baltijos valstybių ekonomine politika bei institucine aplinka. Šie aspektai veikė ir verslo atstovų nuomonę. Latvių ekonomisto Uldžio Osio žodžiais, „daugelis verslo atstovų, ypač mažiau eksportuojančių, bijojo ir manė, kad geriau valiutos kursas nesikeistų“²²⁰. Bendroje nestabilumo aplinkoje „bent jau latas būtų buvęs stabilus“²²¹. Baltijos valstybių situaciją taikliai apibūdino Purfield ir Rosenbergas:

*Valiutos kursai buvo makroekonominio stabilumo inkaras daugiau nei 20 metų. Jų keitimas – o juo labiau perėjimas prie lankstesnio valiutos kurso režimo – buvo suvokiamas kaip stiprus neigiamas smūgis pasitikėjimui ir makroekonominiam stabilumui. Toks žingsnis taip pat būtų buvęs įvertintas kaip valstybės nesėkmė (...)*²²².

²¹⁹ Julijus Grigaliūnas ir Adomas Navickas, „Spekuliacinės atakos prieš valiutų valdybos modelius. 1997–1998 m. Estijos Patirtis.“ *Pinigų studijos*, 2(1), 1999, 5–16.

²²⁰ Pokalbis su Osiu.

²²¹ Ten pat.

²²² Purfield ir Rosenberg, 12.

5.5. Idėjos apie priežastinius ryšius

Ekonominėje politikoje – ypač kalbant apie tokius sudėtingus klausimus kaip valiutos kurso pasirinkimas ar jo keitimas – svarbios gali būti ir idėjos apie priežastinius ekonomikoje veikiančius mechanizmus. Valiutos devalvacijos poveikis bendrai ekonominei situacijai bei atskiroms visuomenės ar interesų grupėms dažnai nėra akivaizdus. Todėl svarbūs gali būti įsitikinimai apie tinkamas ekonominės politikos priemones.

Baltijos valstybėse iš tikrųjų egzistavo aiškus ir stiprus įsitikinimas apie priežastinius ryšius, paplitęs tarp politikų bei ekspertų bendruomenėje ir palaikantis sutarimą dėl būtinybės išlaikyti fiksuotą valiutos kursą. Šį įsitikinimą galima būtų suformuluoti taip: išlaikyti fiksuotą valiutos kursą ir valiutų valdybos modelį yra teisinga strategija, o Baltijos šalių atveju bet kokios alternatyvos būtų buvusios vienareikšmiškai blogesnės ir galimai katastrofiškos. Andersas Åslundas ir Valdis Dombrovskis taip apibūdina Latvijos situaciją vidinio prisitaikymo strategijos įgyvendinimo pradžioje: „Latvijos startinė situacija buvo ta, kad devalvacija buvo neįsivaizduojama (angl. *unthinkable*)“²²³. Tai pabrėžė ir valiutos devalvacijos priešininkai – Vjačeslavo Dombrovskio (nepainioti su Latvijos premjeru Valdžiu Dombrovskiu) įsitikinimu, Latvijoje fiksuotas valiutos kursas yra tapęs savotiška „šventa karve“²²⁴. Iškalbingas ir Kęstučio Glavecko – tuometinio Lietuvos Respublikos Seimo ekonomikos komiteto pirmininko – pavyzdys. Glaveckas užsiminė apie devalvacijos galimybę ir iš karto buvo itin griežtai sukritikuotas kitų valdžios pareigūnų, analitikų bei viešai išjuoktas žiniasklaidoje²²⁵. Pats Glaveckas iš karto atsiprašė ir atsiėmė savo žodžius.

²²³ Åslund ir Dombrovskis, *How Latvia Came Through the Financial Crisis*, 40.

²²⁴ Vjačeslavs Dombrovskis, „Our Sacred Cow.“ *Ekonomista Skatiens: Vjačeslava Dombrovskā Bļogs*, 2010 m. rugpjūčio 1 d. <<http://www.politika.lv/blogi/index.php?id=61895>> [Žiūrėta 2012 06 09].

²²⁵ Kaunodiena.lt, „Už kalbas apie lito devalvaciją K. Glaveckas gavo pylos.“ 2009 m. kovo 9 d. <<http://kauno.diena.lt/naujienos/ekonomika/uz-kalbas-apie-lito-devalvacija-k-glaveckas-gavo-pylos-205667>> [Žiūrėta 2012 06 05]; Klaipėda, „K. Glavecką skandina liežuvis.“ 2009 m. kovo 10 d. <<http://klaipeda.diena.lt/naujienos/lietuva/k-glavecka-skandina-liezuvis-205806>> [Žiūrėta 2012 06 05].

Toks savitas idėjinis laukas Baltijos valstybėse buvo užtikrinamas net ir grasinant panaudoti jėgos struktūras. Šiuo atžvilgiu labiausiai išgarsėjo Latvija, kurioje buvo sulaukytas universiteto dėstytojas, išsakęs abejones dėl valiutos kurso išlaikymo. Pastarąjį įvykį aprašė tarptautinė žiniasklaida²²⁶.

Įdomu tai, kad skirtingi įsitikinimai apie priežastinius ryšius atsispindėjo ir konkrečiose ekonominėse analizėse. Baltijos šalių centrinių bankų skaičiavimais, valiutos kurso devalvacija būtų turėjusi mažą teigiamą poveikį, tačiau sukėlusi daug neigiamų pasekmių²²⁷. Tokią poziciją galime palyginti su BNP Paribas²²⁸ ir net TVF skaičiavimais²²⁹; anot šių, valiutos devalvacija Latvijoje būtų lėmusi didesnę BVP kritimą pradžioje, bet vėliau greitesnę ekonomikos atsigavimą. Tiesa, TVF kartu pabrėžė, kad valiutos devalvacija turėtų nemažai kitų neigiamų padarinių. Galutinė oficiali TVF išvada buvo neutrali: „nors valiutos kurso keitimas gali turėti privalumų (konkrečiai kalbant, leistų greitai koreguotis realiam Latvijos valiutos kurso pervertinimui), jis taip pat būtų sukėlęs svarbių rizikų“²³⁰.

Idėjinis aspektas taip pat gali padėti aiškinant, kodėl Latvijoje politinio elito konsensusas dėl fiksuoto kurso išlaikymo susilpnėjo. Krizės piko metu Latvija tapo dažnu tarptautinės žiniasklaidos diskusijų objektu – daugelis užsienio analitikų ir ekonomistų, vadovaudamiesi kitokiu priežastinių ryšių suvokimu, ėmė atidžiau nagrinėti Latvijos atvejį. TVF įsitraukimas taip pat galėjo lemti didesnę dėmesį valiutos kurso devalvavimo scenarijui, kadangi pasirodė pranešimai, jog TVF skeptiškai

²²⁶ Andrew Higgins, „How to Combat a Banking Crisis: First, Round Up the Pessimists.“ *Wall Street Journal*, 2008 m. gruodžio 1 d. <<http://online.wsj.com/article/SB122809308553167889.html>> [Žiūrėta 2012 06 05].

²²⁷ Pokalbis su Rutkaste.

²²⁸ BNP Paribas, „Latvia: Assessing the Effects of a Devaluation.“ 2009 m. lapkričio 6 d. <<http://cib.bnpparibas.com/file?q=MS&i=090128b3800c3c26&download>>. [Žiūrėta 2010 12 20].

²²⁹ International Monetary Fund, „Republic of Latvia: Request for Stand-By Arrangement—Staff Report; Staff Supplement; Press Release on the Executive Board Discussion; and Statement by the Executive Director for the Republic of Latvia.“ *IMF Staff Country Reports*, No. 3, 2009 m. sausio mėn., 26.

²³⁰ Ten pat, 10.

nusiteikęs dėl sprendimo išsaugoti fiksuotą valiutos kursą. Galiausiai galima atkreipti dėmesį į tai, kad Latvijoje veikia ekonomikos mokslo ir tyrimų institucijos – Stokholmo aukštoji ekonomikos mokykla Rygoje ir Baltijos tarptautinis ekonominės politikos tyrimų centras (BICEPS), – kuriose palyginti didesnė makroekonominės keinsistinės idėjinės stovyklos įtaka (šioms institucijoms priklausantys ekonomistai, tokie kaip Vjačeslavas Dombrovskis²³¹ ir Alfas Vanagas²³², buvo linkę labiau palaikyti valiutos kurso devalvavimo alternatyvą).

5.6. Papildomos funkcijos

Baltijos šalyse fiksuoti valiutos kursai atliko ir svarbias papildomas funkcijas. Pirma, jie buvo glaudžiai siejami su valstybingumo idėjomis. Antra, jie gerai atitiko integracijos į Europos Sąjungą procesą – konkrečiai leido tenkinti prisijungimo prie eurozonos sąlygas.

Baltijos valstybių valiutos kurso politiką nagrinėję mokslininkai pabrėžė jos glaudžius saitus su valstybingumu. Greskovitso žodžiais, „stabilumo kultūra ir pasitikėjimas jos sergėtojais, valiutų valdyba, subalansuotu biudžetu ir centrinio banko pareigūnais galėjo tapti nacionalinės tapatybės šerdimi, ypač atsižvelgiant į tai, kad priemonės kurti nepriklausomybę ir transformaciją buvo įgyvendinamos kaip to paties paketo esminės dalys“²³³. Remiantis tokia interpretacija, centrinio banko pareigūnus galima netgi laikyti „*tautos kūrėjais*“ [kursyvu išskirta originale – V. K.]²³⁴. Tokį aiškinimą taip pat sustiprina faktas, kad Baltijos valstybių gyventojai iš visų naujų ES valstybių narių labiausiai bijo, jog

²³¹ Vjačeslavs Dombrovskis, „A ‘Success Story’.“ *Ekonomista Skatiens: Vjačeslava Dombrovka Blogs*, 2009 m. birželio 1 d. <<http://politika.lv/article/a-success-story>> [Žiūrėta 2012 02 04].

²³² Damien McGuinness, „Latvia Economy Reels in Recession.“ *BBC*, 2010 m. vasario 4 d. <<http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/8496925.stm>. [Žiūrėta 2012 06 02].

²³³ Béla Greskovits, „Estonia, Hungary, and Slovenia: Banking on Identity.“ Kn. Kenneth H. F. Dyson ir Martin Marcussen (sud.), *Central Banks in the Age of the Euro: Europeanization, Convergence, and Power*. Oxford: Oxford University Press, 2009, 203–220, 211.

²³⁴ Ten pat, 211.

euro įvedimas pakenks šalies suverenumui²³⁵. Ypač tai pasakytina apie Latviją. Apskritai Estijoje ir Lietuvoje euro įvedimą teigiamai ir neigiamai vertinančių gyventojų dalis 2004–2010 metais buvo apylygė, o Latvijoje skeptikų buvo netgi daugiau²³⁶. Paskutinių apklausų, atliktų 2012 metų antroje pusėje, duomenimis net 59 procentai latvių nepalaikė euro įvedimo²³⁷. Beje, dalis Estijos verslininkų, pasisakę už valiutos devalvaciją, taip pat atkreipė dėmesį į glaudžius valiutos kurso bei valstybės simbolių ryšius. Pasak vieno verslininko, „Estijos kroną derėtų atsieti nuo nacionalinės vėliavos, nacionalinio himno ir herbo – į ją reikėtų žiūrėti kaip į finansinį instrumentą (...)“²³⁸.

Antroji funkcija, kurią atliko fiksuoti valiutos kursai – tai jų teikiama galimybė gilinti integracijos į Europą procesą. Jeigu pirmoji funkcija yra svarbesnė Baltijos šalių visuomenėms (kaip minėta, į euro įvedimą Baltijos šalių visuomenės žiūrėjo ne itin entuziastingai), tai antroji labiau susijusi su politinio elito siekiais. Fiksuoto kurso išsaugojimas atitiko integracijos procesą todėl, kad dalyvavimas Valiutų kurso mechanizme (II) yra euro įvedimo sąlyga. Dėl šios priežasties valiutos devalvavimas būtų galimai sutrukdęs planams kaip įmanoma greičiau įsivesti vieningą valiutą. Nors teoriškai tai būtų buvę įmanoma – devaluojant ne daugiau nei 15 procentų ir taip nepažeidžiant Maastrichto kriterijų, – akivaizdu, kad toks žingsnis būtų buvęs daug rizikingesnis, atsižvelgiant į siekį prisijungti prie eurozonos. Prisijungimas prie eurozonos gali būti laikomas svarbiu žingsniu eurointegracijos projekte, kuris ilgą laiką buvo Baltijos šalių ne tik ekonominės, bet ir užsienio politikos ašis. Kiti tyrėjai ir apžvalgininkai taip pat pažymėjo eurozonos

²³⁵ European Commission, „Introduction of the Euro in the New Member States.“ *Flash Eurobarometer*, 2010 m. gruodžio mėn., 65. <http://ec.europa.eu/public_opinion/flash/fl_307_en.pdf>.

²³⁶ Ten pat, 39.

²³⁷ Baltic Times, „Majority of Latvian Residents Do Not Support Euro Introduction.“ 2012 m. rugsėjo 5 d. <<http://www.baltictimes.com/news/articles/31796/>> [Žiūrėta 2012 02 04].

²³⁸ Juhan Tere, „Estonian Exporters Support Kroon Devaluation.“ *The Baltic Course*, 2009 m. vasario 25 d. <http://www.baltic-course.com/eng/markets_and_companies/?doc=10315> [Žiūrėta 2012 06 05].

kaip „išėjimo iš krizės strategijos“ (angl. *exit strategy*) svarbą²³⁹.

²³⁹ Raudla ir Kattel, „Why Did Estonia Choose Fiscal Retrenchment After the 2008 Crisis?“, Purfield ir Rosenberg.

6. Papildomi veiksniai, aiškinantys fiskalinę konsolidaciją

6.1. Noras išlaikyti fiksuotą valiutos kursą

Pirmoji priežastis, kodėl Baltijos valstybės gebėjo ir norėjo įgyvendinti tokio masto fiskalinę konsolidaciją, yra 6-ame skyriuje nagrinėtas stiprus konsensusas dėl fiksuoto valiutos kurso išsaugojimo. Politinio elito atstovai Baltijos valstybėse buvo įsitikinę, kad fiskalinė konsolidacija yra būtina, siekiant išsaugoti fiksuotą valiutos kursą (kaip minėta teorinėje diskusijoje apie ekonominius veiksnius, fiskalinė konsolidacija nėra teoriškai būtina fiksuoto kurso išlaikymui, tačiau praktiškai tarp šių reiškinių egzistuoja stiprus ryšys). Viešumoje politikai ne kartą pabrėžė fiskalinės konsolidacijos reikšmę, siekiant išsaugoti fiksuotą valiutos kursą: naujai išrinkta Lietuvos prezidentė Dalia Grybauskaitė per interviu iškalbingai pareiškė: „Pasirinkimas galimas iš dviejų variantų. Tai išlaidų mažinimas arba devalvacija“²⁴⁰. Premjeras Andrius Kubilius taip pat ne kartą gąsdino lito devalvacija, naudodamas tai kaip taktiką paskatinti priimti griežtą taupymo biudžetą. Tokią pačią retoriką, siekdamas paskatinti fiskalinę konsolidaciją, naudojo Latvijos premjeras Ivaras Godmanis²⁴¹. Analogiška situacija susiklostė ir Estijoje: „politiniai veikėjai pabrėžė, kad pagrindinė valstybės užduotis per krizę yra išlaikyti valiutos vertę ir taip stabilizuoti ekonomiką“²⁴².

²⁴⁰ Laura Gabrilavičiūtė, „D. Grybauskaitė: atominės elektrinės uždarymas Lietuvai nebaisus, euras mūsų neišgelbės.“ *15min.lt*, 2009 m. balandžio 21 d. <<http://www.15min.lt/naujiena/pinigai/lietuvos-naujienos/d.grybauskaite-atominės-elektrinės-uzdarymas-lietuvai-nebaisus-euras-musu-neisgelbes-194-37538>> [Žiūrėta 2012 05 04].

²⁴¹ Delfi.lt, „Latvijos premjeras perspėjo apie galimą lato devalvaciją.“ 2008 m. rugsėjo 10 d. <<http://verslas.delfi.lt/business/article.php?id=18489839>> [Žiūrėta 2012 05 04].

²⁴² Kattel ir Raudla, „Why Did Estonia Choose Fiscal Retrenchment After the 2008 Crisis?“ 174.

6.2. Fiskalinės politikos tęstinumas

Kaip ir kalbant apie valiutos kurso politiką, fiskalinėje srityje taip pat galima tikėtis, jog politikai bus linkę įgyvendinti tas ekonominės politikos priemones, kurios buvo taikomos ir praeityje. Be to, šis poveikis turėtų būti tuo stipresnis, kuo dažniau praeityje buvo taikomos šios priemonės ir kuo geresnių rezultatų jos atnešdavo.

Baltijos šalyse fiskalinė konsolidacija yra tapusi standartiniu atsaku į ekonominius sunkumus. Būtent tokia strategija buvo įgyvendinama per paskutinį didelį ekonomikos nuosmukį – Rusijos krizę. Be to, įgyvendinus fiskalinę konsolidaciją, Baltijos šalyse ją sekdamo ekonominis augimas – tai suteikė pagrindą manyti, jog fiskalinis prisitaikymas yra teisingas receptas reaguojant į krizę (taip pat skaityti toliau apie priežastines idėjas). Kattelis ir Raudla, nagrinėdami Estijos situaciją, teigia: „tiek per 1993–1994 m., tiek ir 1999 m. dideles krizes vyriausybės atsakas buvo mažinti išlaidas, siekiant sumažinti biudžeto deficitą. Kadangi tokie žingsniai visada „atsipirkdavo“ – fiskalinio prisitaikymo epizodus sekdamo didelis ekonomikos augimas – politikos veikėjai pradėjo tai laikyti „natūraliu atsaku“ į fiskalinį šoką. Kitais žodžiais tariant, galima sakyti, kad priimti taupymo paketai 2009 metais atspindėjo kelio priklausomybės paveiktus politikos pasirinkimus, kai politikos veikėjai reagavo į fiskalinį šoką taip, kaip ir per ankstesnes krizes“²⁴³. Panašias išvadas galima daryti ir apie Lietuvą bei Latviją. Alternatyviai – ekonomikos skatinimo – politikai įgyvendinti nebuvo reikiamos patirties ir kompetencijos. Pažymėtina, kad fiskalinės politikos tęstinumo svarba galėjo būti svarbesnė Estijoje, kadangi būtent šioje šalyje, kaip buvo rašyta anksčiau, struktūrinė situacija (fiskaliniai rezervai) lėmė tai, kad vyriausybė turėjo daugiau teorinės pasirinkimo laisvės.

²⁴³ Kattel ir Raudla, „Why Did Estonia Choose Fiscal Retrenchment After the 2008 Crisis?“ 177.

6.3. Priežastinės idėjos

Su fiskalinės politikos tęstinumu glaudžiai susijęs ir kitas svarbus aspektas – tai idėjos apie priežastinius ryšius ekonomikoje. Galima tikėtis, kad kuo didesnis sutarimas dėl fiskalinės konsolidacijos kaip „gero“, „legitimaus“ ir „tinkamo“ atsako į ekonominę krizę, tuo didesnė fiskalinio taupymo įgyvendinimo tikimybė. Ypač svarbus gali būti alternatyvų (ne)egzistavimas – jeigu nėra suformuluota alternatyvi ekonominė politika, taupymą vykdančioms vyriausybėms lengviau išvengti pasipriešinimo politiniu arba visuomenės lygiu.

Estijos ir Lietuvos politinis elitas bei ekonomistų bendruomenė iš esmės laikėsi nuomonės, kad fiskalinė konsolidacija yra teisinga strategija. Kattelis ir Raudla apžvelgia argumentus, kurie buvo naudojami Estijoje siekiant paremti fiskalinės konsolidacijos politiką²⁴⁴. Jų teigimu, „dominuojanti argumentų linija, kilusi diskusijose 2009 metais, buvo ta, kad išlaidų karpymas yra būtinas, norint susitvarkyti su krize“²⁴⁵. Be to, „buvo dažnai teigiama, kad fiskalinė disciplina yra pagrindinis įrankis siekiant atkurti pasitikėjimą Estijos ekonomika: buvo tikimasi, kad fiskalinis taupymas pasiųs teigiamą signalą apie Estijos valdžios patikimumą“²⁴⁶. Kattelio ir Raudlos žodžiais, „kai daugelyje pasaulio šalių 2009 metais kaip fiskalinės politikos leitmotyvas grįžo keinsizmas, Estijos vyriausybė buvo labiau įsitikinusi nekeinsistiniu fiskalinės konsolidacijos poveikiu ir tikėjosi, kad karpymas turės ekspansinį poveikį“²⁴⁷. Lietuvoje

²⁴⁴ Kaip ir fiskalinės politikos tęstinumo klausimu, šis aspektas turėjo didesnę įtaką Estijoje, kadangi struktūrinės sąlygos suteikė daugiau potencialios erdvės vyriausybės atsakui į krizę.

²⁴⁵ Kattel ir Raudla, „Why Did Estonia Choose Fiscal Retrenchment After the 2008 Crisis?“ 174, cituoja iš Urmas Seaver, „Valitsusliit votab keskkonnatasude jarsult tousult hoogu maha“ [„Valdančioji koalicija stabdo didelių aplinkos apsaugos mokesčių didinimą“], *Postimees*, 2009 m. birželio 15 d.; taip pat iš Kajar Kase, „Lisaeelarve laks riigikogus labi“ [„Parlamentas patvirtino papildomą biudžetą“], *Postimees*, 2009 m. vasario 20 d.

²⁴⁶ Kattel ir Raudla, „Why Did Estonia Choose Fiscal Retrenchment After the 2008 Crisis?“ 174.

²⁴⁷ Kattel ir Raudla, „Why Did Estonia Choose Fiscal Retrenchment After the 2008 Crisis?“ 176.

egzistavo iš esmės panaši situacija – nors politikai ir analitikai dažnai kritikuodavo vyriausybių veiksmus dėl vienu ar kitu fiskalinės konsolidacijos priemonių, tačiau iš esmės viešosiose diskusijose nebuvo matyti pateiktų realių alternatyvų taupymo politikai.

Panaši situacija egzistavo ir Latvijoje vidinio prisitaikymo strategijos įgyvendinimo pradžioje. Tačiau Latvijos atvejis įdomus tuo, kad įsibėgėjusi krizė paskatino idėjinės inovacijos (taip pat ir organizacinės konsolidacijos) procesus politinės kairės stovykloje. Latvijos etninių rusų partijos susijungė į jau minėtą naują politinį judėjimą Santarvės centras ir pasiūlė kokybiškai kitokią ekonominę programą nei tą, kuri buvo įgyvendinama premjerų Ivaro Godmanio ir Valdžio Dombrovskio ir rėmėsi ypač didele fiskaline konsolidacija ir tarptautinių išipareigojimų, pasirašytų su TVF ir ES, vykdymu. Šis politinis judėjimas įkūrė „idėjų institutą“ (angl. *Think tank*) „Reform Task Force Latvia“, kuris parengė naują ekonominę programą. Instituto tinklapyje teigiama, kad jame „tiriamos socialdemokratinės ir postkeinsistinės alternatyvos esamai tvarkai“²⁴⁸. Santarvės centras taip pat pateikė alternatyvius biudžeto projektus 2010 ir 2011 metams. Tarp gausių pasiūlymų buvo išsami mokesčių reforma (perkeliant mokestinę naštą nuo pajamų ir vartojimo ant nekilnojamo turto ir žemės savininkų) bei dideli pramoninės politikos pakeitimai (pavyzdžiui, nacionalinio banko įkūrimas, siekiant teikti paskolas prioritetinėms verslo sritims). Kalbant apie trumpąjį laikotarpį, šis politinis judėjimas protestavo prieš radikalią taupymo programą, argumentuodamas, kad ji ne tik pasižymi ypač dideliais socialiniais nuostoliais, bet kartu yra politiškai neteisinga ir ekonomiškai netvari. Būtent dėl šios priežasties minėto judėjimo lyderis Urbanovičius pradėjo kalbėti apie galimybes atsisakyti fiksuoto valiutos kurso teigdamas, kad jam išlaikyti reikalinga pernelyg didelė fiskalinė konsolidacija. Tačiau galiausiai, nors Santarvės centras ir gavo daugiausia balsų per 2010 metų rinkimus, ši partija nebuvo pakviesta

²⁴⁸ Reform Task Force Latvia (RTFL), „RTFL Mission.“ *Rtfl.lv*, 2009 m. rugsėjo 22 d. <<http://www.rtfl.lv/mission>> [Žiūrėta 2011 09 03].

į koaliciją ir negalėjo pasipriešinti vykdytai fiskalinės konsolidacijos politikai.

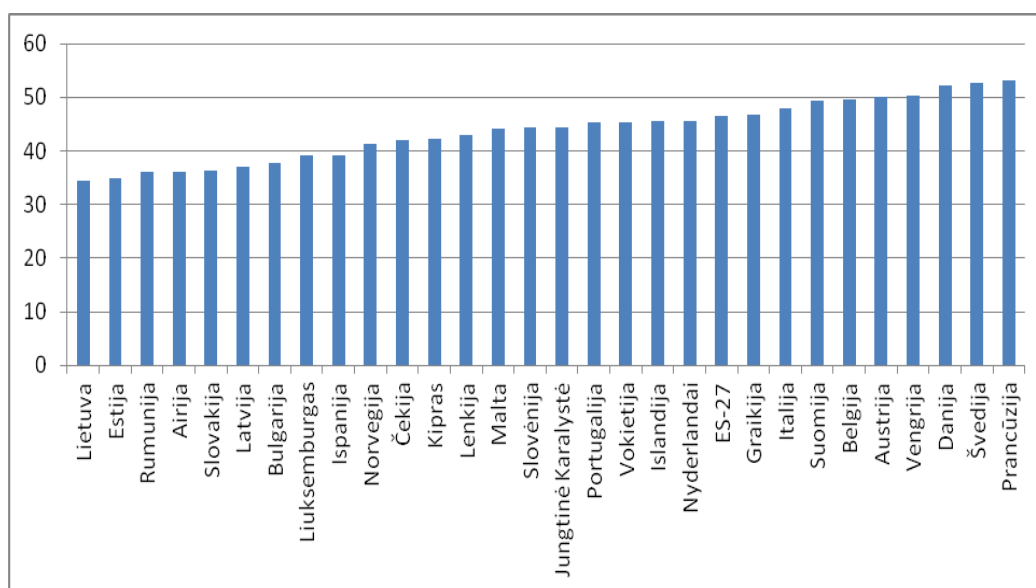
6.4. Gerovės valstybės (socialinių programų) įsitvirtinimas

Šalyje, kurioje gerovės valstybė yra labiau įsitvirtinusi, mažinti ar naikinti socialines išmokas yra sunkiau. Kaip minėta teorinėje dalyje, laikui bėgant socialinės programos sukuria sąlygas susiformuoti koncentruotoms interesų grupėms ir tinklams, ginantiems tam tikras valdžios išlaidas. Pasak Piersono, „dabartinės gerovės valstybės rėmėjų analizė turi atsižvelgti ne tik į organizuotą darbo judėjimą ir kairiąsias partijas, bet taip pat į įvairesnius atskirų programų rėmėjus“²⁴⁹.

Baltijos šalys išsiskiria ne tik Europos Sąjungos, bet ir naujų ES valstybių kontekste dėl palyginti nedidelio persikirstymo ir valdžios išlaidų dalies ekonomikoje. 13-ame paveikslėlyje atskleidžiama, kad 2004–2008 metais pagal valdžios išlaidų dalį nuo BVP Estija ir Lietuva buvo ES valstybių sąrašo gale, o Latvija pralenkė tik Rumuniją, Airiją ir Slovakiją. Be to, svarbus ir socialinių programų egzistavimo laikotarpis – kuo ilgiau jos veikia, tuo didesnės galimybės rinkėjams prie jų „priprasti“ bei susiformuoti jas ginti galinčioms interesų grupėms. Šiuo atžvilgiu svarbu tai, kad visose trijose Baltijos šalyse socialinės išlaidos ikikriziniais metais itin sparčiai augo (žr. 14-ą pav.) – kitaip tariant, palyginti didelė dalis socialinių programų ir išmokų egzistavo neilgai.

²⁴⁹ Pierson, „The New Politics of the Welfare State.“ 150–151.

13 pav. Valdžios išlaidos ES valstybėse, procentais nuo BVP

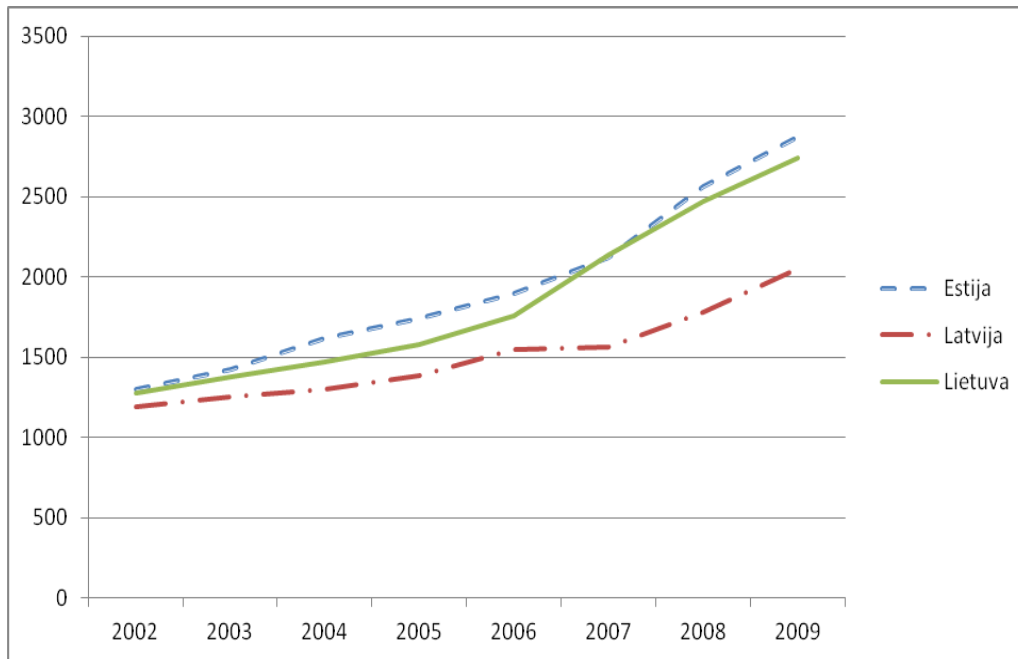

Pateiktas 2004–2008 metų vidurkis. Šaltinis: autoriaus skaičiavimai, remiantis Eurostat. [Žiūrėta 2012 10 20].

Taigi nepriklausomojo kintamojo vertė (menkas gerovės valstybės išsivystymas, taip pat palyginti trumpas dalies socialinių išmokų egzistavimas) atitinka priklausomojo kintamojo vertę – gebėjimą įgyvendinti plataus masto fiskalinę konsolidaciją. Tačiau galima rasti ir daugiau įrodymų, liudijančių ne tik apie koreliaciją, bet ir apie teorinio mechanizmo veikimą. Šis nepriklausomas kintamasis grindžiamas prielaida, jog nedidelis perskirstymo ir socialinių išlaidų lygis bus susijęs su palyginti negausiomis ir nestipriomis organizuotomis interesų grupėmis, ginančiomis socialines išmokas. Iš tikrųjų Baltijos valstybėse tokių grupių negausu, jos palyginti nestiprios – profesinių sąjungų silpnumas, analizuotas prie konvencinių kintamųjų, yra vienas šio reiškinių atspindžių. Tačiau tą patį galima pasakyti ir apie kitas grupes, tokias kaip pensininkai, valstybės tarnautojai ir viešųjų paslaugų teikėjai, neįgalieji ir pan. Būtent pastarosios grupės sugebėjo stipriai priešintis biudžeto išlaidų mažinimui

JAV ir Vakarų Europos valstybėse²⁵⁰.

14 pav. Socialinei apsaugai išleidžiamos lėšos vienam gyventojui Baltijos šalyse, eurai

Apskaičiuota pagal perkamosios galios paritetą. Šaltinis: Eurostat. [Žiūrėta 2012 10 20].

6.5. Visuomenės reakcija

Minėta, kad Baltijos šalyse krizės metu, atsižvelgiant tiek į ekonominį nuosmukį, tiek į taupymo priemones, vyko palyginti labai menki visuomenės protestai. Be to, rinkimuose politikai taip pat iš esmės nebuvo „nubausti“. Kaip mes galėtume aiškinti tokią visuomenės reakciją? Vienas iš galimų aiškinimų remiasi pasitikėjimu politinėmis institucijomis. Galima spėti, kad Baltijos šalyse visuomenės iš esmės pasitikėjo valdžios institucijomis ir todėl suteikė valdžiai „mandatą“ įgyvendinti ekonominio prisitaikymo politiką. 7-oje lentelėje atskleidžiama, kad šis paaiškinimas

²⁵⁰ Pierson, „The New Politics of the Welfare State.“ 150–151.

neatitinka empirinės realybės²⁵¹. Matyti, kad Estijoje visuomenė iš esmės palaikė valdžią, o Latvijos ir Lietuvos situaciją itin sunku būtų apibūdinti kaip „legitimaus prisitaikymo“ variantą. Apskritai tyrėjai Latvijoje ir Lietuvoje pastebi didelį atotrūkį ir susvetimėjimą tarp valdžios ir visuomenės²⁵². Tačiau nepaisant skirtingos nepriklausomojo kintamojo vertės (pasitikėjimo lygio) trijose Baltijos šalyse priklausomas kintamasis – visuomenės pasipriešinimas – iš esmės buvo panašus (nedidelis). Tiesa, tam tikra priklausomojo kintamojo variacija yra suderinama su skirtingu pasitikėjimo lygiu. Nors Latvijoje ir Lietuvoje protesto mastas buvo palyginti nedidelis, lyginant su tikėtina jo verte dėl fiskalinės konsolidacijos, vis dėlto šiose valstybėse įvyko didžiausi protestai nuo pat nepriklausomybės atgavimo. Kita vertus, Estijoje protesto apraiškos buvo menkesnės.

²⁵¹ Šias išvadas patvirtina ir Europos vertybių studijų rezultatai.

²⁵² Liutauras Gudžinskas, „Pokomunistinės valstybės raida Europos Sąjungoje: užtikrinta ateitis ar spąstai?“ *Politologija*, 4(56), 2009.

7 lentelė. Pasitikėjimas nacionalinėmis institucijomis Baltijos šalyse

	2007 m. ruduo	2008m. pavas.	2008 m. ruduo	2009 m. pavas.	2009 m. ruduo	2010 m. pavas.	2010 m. ruduo
<i>Teisine sistema</i>							
<i>Estijoje</i>	57	58	59	53	52	52	55
<i>Latvijoje</i>	28	27	33	30	26	26	36
<i>Lietuvoje</i>	31	28	25	24	15	15	22
<i>Vyriausybė</i>							
<i>Estijoje</i>	62	48	44	38	47	53	55
<i>Latvijoje</i>	19	16	7	10	9	13	20
<i>Lietuvoje</i>	24	26	15	19	15	13	15
<i>Parlamentu</i>							
<i>Estijoje</i>	46	37	34	31	38	39	39
<i>Latvijoje</i>	16	9	4	6	6	6	15
<i>Lietuvoje</i>	13	11	9	10	7	7	6
<i>Politinėmis partijomis</i>							
<i>Estijoje</i>	22	15	19	16	17	20	18
<i>Latvijoje</i>	7	5	10	5	2	4	6
<i>Lietuvoje</i>	7	7	5	8	5	6	7

Procentas respondentų, linkusių pasitikėti atitinkama šalies politine institucija. Šaltinis: Standartinio Eurobarometro duomenys.

Kiti duomenys, dar glaudžiau susiję su ekonomine krize ir antikrizine politika, taip pat patvirtina skirtingą Baltijos šalių visuomenių požiūrį į valdžios veiksmus. 8 lentelėje matyti, kad Estijoje didžioji dalis visuomenės, paklausta apie tinkamą ekonominį atsaką į krizę, palaikė taupymo priemones (pasirinko variantą „mažinti valdžios išlaidas“), o Latvijoje ir ypač Lietuvoje laikėsi pozicijos, kad pirmiausia derėtų skatinti ekonomikos augimą. Kitos apklausos apie ekonominės politikos pobūdį taip pat patvirtina didesnę lietuvių polinkį į ekonominės politikos „kairę“ nei latvių ir ypač estų. Pavyzdžiui, 2010 metų rudenį paklausti apie tai, ar Europos parlamentas turėtų teikti prioritetą kovai su skurdu ir socialine atskirtimi, teigiamai atsakė 48 procentai estų, 54 procentai latvių ir net 62

procentai lietuvių (lietuviai buvo trečioje vietoje visoje Europos Sąjungoje, juos lenkė tik graikai (68 procentai) ir portugalai (64 procentai))²⁵³.

8 lentelė. Požiūris į antikrizinę ekonominę politiką Baltijos šalyse 2010 metais

	Pirmiausi a derėtų mažinti valdžios išlaidas	Pirmiausia derėtų investuoti į ekonomiko s skatinimą	Reikėtų vienodai siekti abiejų tikslų	Nežino
ES vidurkis	35	38	19	8
Estija	42	37	13	8
Latvija	41	48	8	3
Lietuva	23	65	4	8

Klausimas: Jūsų nuomone, siekiant greitai įveikti krizę, ar ES valstybės narės turėtų pirmiausia mažinti valdžios išlaidas, ar investuoti į ekonomikos skatinimą? Paryškinti populiariausi atsakymai. Šaltinis: Eurobarometer, Europeans and the Crisis, 54.

Taigi Estijos visuomenė pasitikėjo valdžios institucijomis ir palaikė vykdomą antikrizinę politiką, o Latvijos ir Lietuvos situaciją sunkiai galima būtų apibūdinti kaip „leigitimus“ prisitaikymo. Turint omenyje neigiamą latvių ir lietuvių požiūrį, kyla klausimas, kodėl jie nesipriešino atvirų protestų ar rinkimine forma, kaip būtų buvę galima tikėtis, remiantis konvencinėmis teorijomis bei kitų valstybių patirtimi?

Papildytame teoriniame modelyje nurodyta, kad nepasitenkinimas esama padėtimi gali būti reiškiamas „balso“ forma. Tačiau priešinimasis valdžios įgyvendinamai politikai reikalauja pakankamų visuomenės mobilizavimosi gebėjimų. Be to, galima tikėtis, kad protestai bus dažnesni

²⁵³ European Commission, „Eurobarometer: Europeans and the Crisis.“ 2010 m. lapkritis, 12. <http://ec.europa.eu/public_opinion/topics/eb741parl_en.pdf>.

tose šalyse, kuriose egzistuoja stipri „protesto kultūros“ tradicija. Galiausiai kalbant apie protestą rinkimine forma, svarbios yra pasirinkimo galimybės – jeigu nėra suformuluota akivaizdžių ir realių alternatyvų įgyvendinamai politikai, mažiau galima tikėtis protesto prieš jos įgyvendinimą.

Šių sąlygų nebuvimas (silpnumas) lėmė, kad Baltijos šalių visuomenės (pirmiausia Latvijoje ir Lietuvoje, kuriose buvo nepasitikima valdžios institucijomis ir nepritariama įgyvendinamai ekonominei politikai) nepasirinko reikšti savo nepasitenkinimo „balso“ forma. Pirma, Baltijos šalys išsiskiria menkais visuomenės mobilizavimosi gebėjimais. Rozenvaldo ir Ijabso žodžiais, Latvijos visuomenę galima apibūdinti kaip „mažai besidominčią politiką, menkai joje dalyvaujančią, turinčią mažus organizavimosi gebėjimus, susvetimėjusią valdžios atžvilgiu“²⁵⁴. Diana Kalačinska taip pat nurodo menkus mobilizavimosi gebėjimus kaip vieną iš menkų protesto apraiškų priežastį per ekonominę krizę Latvijoje²⁵⁵. Panaši situacija buvo susiklosčiusi ir Lietuvoje. Prie menkų mobilizavimosi gebėjimų prisidėjo jau aptartas profesinių sąjungų bei kitų interesų grupių, norinčių ir galinčių priešintis taupymo politikai, silpnumas. Stebinančiai silpną Rytų Europos valstybių visuomenių priešinimąsi vykdomoms reformoms tyrėjai nustatė dar perėjimo pradžioje²⁵⁶. Analizuodamas šį laikotarpį, Greskovitsas teigia, kad Baltijos (kaip ir likusios Rytų Europos) visuomenės pasižymėjo „kantrybės kultūra“ (priešingai protesto kultūrai). Greskovitso teigimu, „komunizmo palikimas – tai visuomenės, kurios neturi struktūrinių, institucinių ir

²⁵⁴ Juris Rozenvalds ir Ivars Ijabs, „Latvija. Parskats par Tautas attistibu, 2008/2009. Atbildigums.“ [Latvija. Tautos vystimosi ataskaita, 2008/2009.“] LU sociālo un politisko patijumu institūts, 2009, 79. <<http://szf.lu.lv/lat/fakultate/aktualitates/parskats-par-tautas-attistibu-20082009-atbildigums/>> [Žiūrėta 2012 09 03].

²⁵⁵ Diana Kalačinska, „Social Protest in Latvia 2006-2009: Political Disenchantment and Identity Formation.“ Magistro darbas, Central European University, 2010. <http://www.etd.ceu.hu/2010/kalacinska_diana.pdf> [Žiūrėta 2012 09 03].

²⁵⁶ Greskovits, *The Political Economy of Protest and Patience*; Pieter Vanhuysse, „East European Protest Politics in the Early 1990s: Comparative Trends and Preliminary Theories.“ *Europe-Asia Studies*, 56(3), 2004, 421–438.

kultūrinių ypatybių, siejamų su smurtiniu kolektyviniu veiksmu²⁵⁷. 9-oje lentelėje atskleidžiama, kad streikai – vienas iš „protesto kultūros“ ir kartu visuomenės mobilizavimosi rodiklių – Baltijos šalyse buvo mažiau populiarūs nei kitose naujose ES valstybėse narėse – Vyšegrado šalyse ir Slovėnijoje. Pokalbių metu profesinių sąjungų atstovai taip pat teigė, kad buvo labai sunku mobilizuoti žmones imtis veiksmų ir protestuoti²⁵⁸.

9 lentelė. Dėl streikų prarastos dienos, tenkančios 1000-iii darbuotojų 2005–2009 metais

	2005	2006	2007
Estija	0	0	0,1
Vengrija	0,4	5,5	11,6
Latvija	0	0	0
Lietuva	0,3	0	7,7
Lenkija	0	2,9	14,4
Slovakija	0	9,5	0,3
Slovėnija	45,6	5,2	0

Šaltinis: Gonser, 9, cituojama iš Mark Carley, „Developments in Industrial Action 2005–2009“, *European Industrial Relations Observatory On-line*, 2010.
<www.eurofound.europa.eu/eiro/studies/tn1004049s/tn1004049s.htm>.

Pažymėtina ir tai, kad tiek Estijoje, tiek Lietuvoje nebuvo pasiūlyta realių ekonominės politikos alternatyvų – tai taip pat apribojo galimybes „bausti“ valdžią per rinkimus. Tiesa, minėta tai, kad Latvijoje buvo suformuluota alternatyvi ekonominės politikos programa. Tačiau ją pasiūlė Santarvės centras, kuriam vadovavo iš esmės Latvijos rusakalbiai, nors ir buvo deklaruotas tikslas suvienyti etnines grupes Latvijoje. Santarvės centro lyderiai gana dviprasmiškai pasisakė tokiais jautriais klausimais kaip Baltijos valstybių okupacija. Prieš pat rinkimus pasklido gandai, kad

²⁵⁷ Greskovits, *The Political Economy of Protest and Patience*, 85.

²⁵⁸ Pokalbis su Baldžėnu.

Santarvės centrą finansiškai remia Rusija. Latvijos politinėje sistemoje pagrindinė skirtis kyla būtent dėl etninių aspektų²⁵⁹. Todėl neturėtų stebinti tai, jog etniniai latviai nebalsavo už Santarvės centrą – kitaip tariant, etninė skirtis nustelbė socioekonominę dimensiją, ir etniniai latviai parėmė tuometinio premjero Valdžio Dombrovskio Vienybės partiją²⁶⁰.

Tai, kad latviai ir lietuviai pasirinko „išėjimą“ („pasitraukimą“), o ne „balsą“, patvirtina dar du svarbūs empiriniai pastebėjimai. Papildytame teoriniame modelyje nurodytos dvi strategijos, kurios žymi „išėjimą“ arba „pasitraukimą“. Pirmoji – tai emigracija. Krizės metais ypač sustiprėjo emigracija iš Latvijos ir ypač Lietuvos. Nors oficialius duomenis apie emigraciją derėtų traktuoti ypač atsargiai (žr. 10-ą lent.), vis dėlto galima daryti išvadą, kad emigracijos sustiprėjimas buvo reikšmingai didesnis Latvijoje ir Lietuvoje negu Estijoje.

10 lentelė. Grynoji emigracija Baltijos šalyse 2007–2011 metais

	2007	2008	2009	2010	2011
Estija	0,1	0,1	0	0	0
Latvija	-0,3	-1,1	-2,1	-3,5	-11
Lietuva	-1,6	-2,3	-4,6	-23,7	-11,8

Šis rodiklis yra apibrėžiamas kaip (koreguota) grynoji metinė migracija, padalyta iš viso gyventojų skaičius, ir išreikšta tūkstančiui gyventojų. Koreguota grynoji migracija – tai skirtumas tarp viso gyventojų skaičiaus pokyčio ir natūralaus gyventojų skaičiaus pokyčio. Šaltinis: Eurostat. [Žiūrėta 2012 09 20].

Verta paminėti, kad išaugusi emigracija taip pat savotiškai

²⁵⁹ Artis Pabriks ir Aiga Štokenberga, „Political Parties and the Party System in Latvia.“ Kn. Susanne Jungerstam-Mulders (sud.), *Post-Communist EU Member States: Parties And Party Systems*. Hamshire, England: Ashgate Publishing, Ltd., 2006, 51–67.

²⁶⁰ Šiuo atžvilgiu Lietuvos situacija yra sunkiau suprantama – kodėl, esant dideliems ekonominiams iššūkiams, augant nelygybei bei nedarbui, o visuomenei iš esmės esant labiau „kairiųjų“ pažiūrų nei kitose Baltijos valstybėse, politinėje arenoje neatsirado realesnė alternatyva liberaliai taupymo politikai? Tai galėtų būti vertinga tema ateities tyrimams.

palengvino vidinio prisitaikymo procesą. Pirma, ji leido sumažėti nedarbiui (tiksliau tariant, leido jam neaugti taip sparčiai). Antra, emigrantų siunčiamos perlaidos iš dalies palaikė vidaus vartojimą. Dėl didesnių ekonominių galimybių emigracija taip pat greičiausiai sumažino socialinę bei politinę įtampą Latvijoje ir Lietuvoje. Šiuo atžvilgiu migracija, kaip ir atlyginimų sumažinimas, yra darbo rinkos lankstumo požymis. Tiesa, vidutiniu ir ypač ilguoju laikotarpiu emigracijos poveikis Latvijos ir Lietuvos ekonominei bei socialinei situacijai turi daug galimų neigiamų pasekmių.

Vis dėlto kita „pasitraukimo“ strategija net ir trumpuoju laikotarpiu buvo skausminga Latvijai ir Lietuvai ir reikšmingai neigiamai paveikė vidinio prisitaikymo sėkmę. Ši strategija – tai „pasitraukimas“ į šešėlinę ekonomiką. Būtent šis veiksnys buvo bene pagrindinis veiksnys, lėmęs skirtingą Baltijos valstybių (Estijos iš vienos pusės ir Latvijos bei Lietuvos iš kitos) sėkmę tvarkantis su krize. Šis teiginys įrodinėjamas kitame – aštuntame – disertacijos skyriuje.

6.6. Argentinos ir Latvijos palyginimas

Siekiant suvokti, kodėl tam tikri procesai vyko (ar nevyko) konkrečiuose atvejuose, verta juos palyginti su kitais atvejais, kuriuose buvo susiklosčiusi panaši situacija. Pageidautina, kad tokie atvejai būtų kiek įmanoma labiau panašūs į pirmąjį, bet skirtųsi galutiniu rezultatu. Jei pavyksta surasti tokių pavyzdžių, lyginimas vadovaujantis panašiausių atvejų sistemos logika gali identifikuoti veiksnį (ar veiksnius), kurie lėmė galutinio rezultato skirtumą; kartu galima pamatyti, ar pasitvirtina atvejo tyrimo metu padarytos išvados.

Todėl buvo pasirinkta lyginti Latviją ir Argentiną. Latvija iš Baltijos valstybių pasirinkta todėl, kad ji susidūrė su didžiausiais

ekonominiams sunkumams ir vidinio prisitaikymo sėkmė joje buvo mažiausiai tikėtina – šia prasme tai „didžiausio nuokrypio“ atvejis iš trijų šalių. Argentinos krizės atvejis įtrauktas dėl dviejų priežasčių. Svarbiausia tai, kad Argentinos ekonominiai iššūkiai 1998–2001 metais buvo panašūs į Latvijos 2008–2010 metais. Abi valstybės buvo įgyvendinusios sėkmingas valiutos kursu paremtas makroekonominės stabilizavimo programas – Argentinoje buvo sukurta valiutų valdyba, Latvijoje *de facto* taip pat taikomas analogiškas modelis. Valiutos kurso ir kitos reformos paskatino našumo augimą ir bendrą ekonomikos kilimą, augančias užsienio investicijas, taip pat vidaus paklausos plėtrą bei atlyginimų didėjimą. Galiausiai šie procesai lėmė mažėjančią konkurencingumą ir realaus valiutos kurso pervertinimą. Kilus ekonominiams sunkumams, iškilio ekonomikos prisitaikymo reikmė. Abi valstybės nusprendė ją spręsti vidinio prisitaikymo keliu – t. y. išsaugoti fiksuotą valiutos kursą ir įgyvendinti fiskalinę konsolidaciją; abi šalys taip pat kreipėsi į TVF finansinės paramos. Tačiau nepaisant panašių iššūkių bei pasirinktos panašios antikrizinės strategijos, Latvijoje ją įgyvendinti pavyko, o Argentinoje ne: pastarojoje šalyje galiausiai buvo devaluotas nacionalinės valiutos kursas ir paskelbtas šalies skolos įsipareigojimų nevykdymas.

Kas galėtų paaiškinti skirtingą vidinio prisitaikymo baigtį? Žvelgiant į disertacijoje suformuluotą teorinį modelį, galima būtų pradėti nuo ekonomikos „pagrindų“. Jau minėta, kad Argentinoje ir Latvijoje iš esmės vyko panašūs ekonominiai procesai, šalys susidūrė su panašiais iššūkiais. 15-ame paveikslėlyje apžvelgiama Argentinos ir Latvijos ekonominė situacija prieš ir per krizę. Matyti, kad apskritai Latvijoje ekonominiai „pagrindai“ nebuvo palankesni. Tiesą sakant, daugeliu atžvilgiu Latvijos situacija buvo prastesnė – kai kurių rodiklių vertės būtų prognozavusios mažesnę sėkmingo vidinio prisitaikymo tikimybę negu Argentinoje. Latvijos BVP smuko reikšmingai daugiau nei Argentinos, nedarbo lygis augo sparčiau (nors absoliutus jo dydis išliko kiek mažesnis), eksporto tendencijos buvo mažiau palankios, Latvija taip pat turėjo

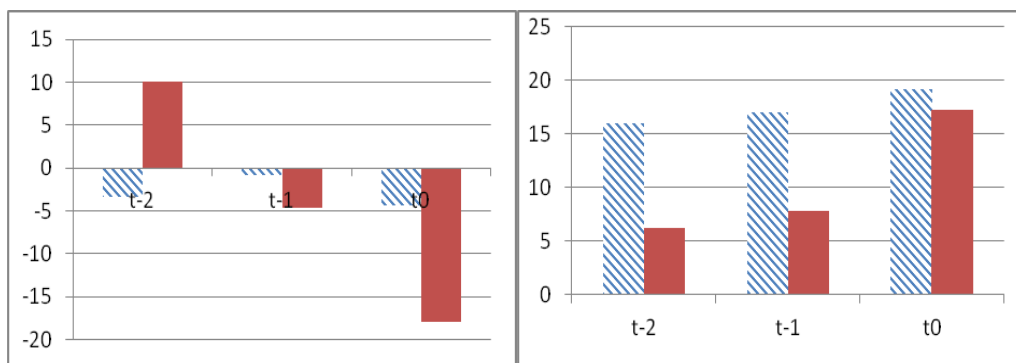
reikšmingai didesnį einamosios sąskaitos deficitą prieš krizę. Vienintelis reikšmingas Latvijos pranašumas buvo valdžios sektoriaus skolos dydis – Argentinoje prieš krizę valdžios skola buvo gerokai didesnė. Kita vertus, reikia pastebėti, kad Latvijos skolos didėjimo tempai buvo taip pat didesni – net ir atsižvelgiant į ypač stiprias fiskalinio konsolidavimo priemones 2009 metais. Latvija nuo Argentinos reikšmingai nesiskyrė ir pagal finansinio sektoriaus stiprumą. Po 1995 metų Tekilos krizės Argentinoje buvo reikšmingai sustiprinta bankų sistema – tai pripažino ir TVF. De la Torre ir kitų teigimu, „1990-ųjų pabaigoje atspari bankų sistema buvo valiutos (angl. *convertibility*) reformos karūnos brangakmenis. Valiutos reforma nesukūrė stiprių fiskalinių institucijų, tačiau mažai buvo abejojančių, kad ji lėmė šokams atsparų bankų sektorių“²⁶¹. Be to, gerą reputaciją turintys užsienio bankai buvo dominuojantys žaidėjai Argentinos rinkoje – jų turimo turto dalis sudarė 70 procentų bankų sektoriaus 2000 metais²⁶²; Latvijoje analogiškas santykis buvo 66 procentai²⁶³.

²⁶¹ Augusto de la Torre, Eduardo L. Yeyati ir Sergio L. Schmukler, „Argentina’s Financial Crisis: Floating Money, Sinking Banking.“ Pasaulio bankas, nepublikuotas tekstas, 2002, 4. <<http://www.econ.umn.edu/~tkehoe/classes/Schmukler.pdf>>. [Žiūrėta 2012 05 05].

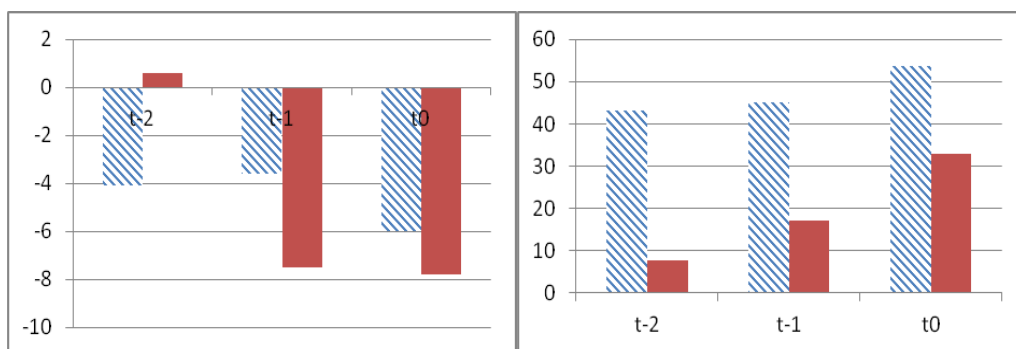
²⁶² Ten pat, 5.

²⁶³ EBRD, Economic Statistics and Forecasts. <<http://www.ebrd.com/pages/research/analysis/forecasts.shtml>> [Žiūrėta 2010 10 05].

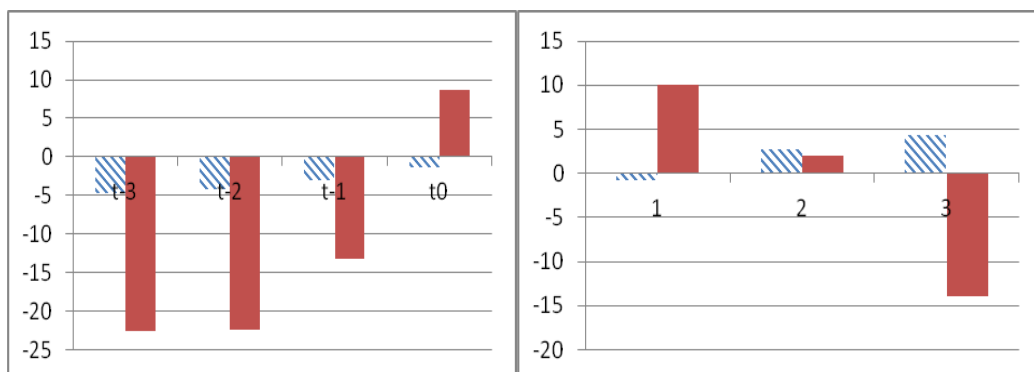
15 pav. Palyginamieji Argentinos (brūkšniuota) ir Latvijos (tamsi spalva) ekonominiai rodikliai

Metiniai realaus BVP pokyčiai, proc. (kairėje) Nedarbo lygis, proc. jėgos (dešinėje)

Valdžios skolinimasis, proc. nuo BVP (kairėje) Bendroji valdžios skola, proc. nuo BVP (dešinėje)

Einamosios sąskaitos deficitas, proc. nuo BVP (kairėje) Eksporto metiniai pokyčiai, proc. (dešinėje)

T-3, t-2, t-1 ir t0 žymimi atitinkamai treji, du, vieneri metai prieš krizę ir kriziniai metai. Latvijoje tai 2009 metai, Argentinoje – 2001 metai. Šaltinis: Tarptautinio valiutos fondo Pasaulio apžvalgos (World Economic Outlook) duomenų bazė. [Žiūrėta 2012 10 20].

Palyginti su kitomis Baltijos šalimis, viena pagrindinių priežasčių, lėmusių didesnę krizės poveikį Latvijoje, kaip tik buvo ta, kad vietinio kapitalo „Parex“ bankas turėjo būti nacionalizuotas. Tuo tarp kai Argentina kreipėsi dėl TVF finansinės pagalbos paketo, jos finansų sektorius atrodė sveikesnis – tuo metu nebuvo įvykę „bankų apgulčių“ (angl. *bank runs*), o indėlių vertė buvo istoriškai aukšta²⁶⁴. Taip pat įdomu tai, kad tiek Latvija, tiek Argentina jau buvo patyrusios spaudimą fiksuotam valiutos kursui, taiga buvo tam tikra prasme „patikrintos“ finansų rinkų: tai nutiko Argentinoje 1995 metais per Tekilos krizę ir Latvijoje per Rusijos krizę 1998 metais. Tais epizodais abiem šalims pavyko atlaikyti spaudimą valiutos kursui, prisitaikyti ir atkurti ekonomikos augimą²⁶⁵.

Galiausiai nors Argentina bandė įgyvendinti vidinio prisitaikymo politiką esant nepalankiai išorinei aplinkai – pasaulį vis dar krėtė ekonominiai neramumai, prasidėję Azijos šalyse 1997 metais – Latvijai tai padaryti teko vieno didžiausių pastarojo meto pasaulinių ekonomikos šokų kontekste. Ne veltui 2007–2010 metų pasaulio ekonomikos problemos vis dažniau imamos vadinti Didžiąja recesija. 2000 ir 2001 metais pasaulio ekonomikos augimas siekė atitinkamai 4,7 ir 2,3 procentus, o 2008 ir 2009 metais jis buvo atitinkamai 3 ir -0,6 procento (Rytų ir Vidurio Europoje 2009 metais ekonomika susitraukė 3,7 procento, o eurozonoje 4,1 procentu)²⁶⁶. Argentinos konkurencingumas nukentėjo dėl JAV dolerio stiprėjimo (Argentinos pesas buvo susietas būtent su JAV doleriu) bei svarbaus prekybos partnerio Brazilijos valiutos realo devalvacijos, tačiau Latvijos eksportuotojai bei su importu konkuruojantys sektoriai taip pat susidūrė su panašiomis problemomis – buvo devalvuotas Rusijos rublis, Švedijos krona ir Lenkijos zlotas.

Todėl nenuostabu, kad 2007–2010 metų krizės įkarščio metu tapo

²⁶⁴ Michael Mussa, *Argentina and the Fund: from Triumph to Tragedy*. Washington, D.C.: Peterson Institute for International Economics, 2002, 33.

²⁶⁵ Ten pat, 1.

²⁶⁶ Tarptautinio valiutos fondo Pasaulio ekonominės apžvalgos (*World Economic Outlook*) duomenų bazė.

populiariu lyginti šias dvi valstybes. Argentina buvo plačiai žinomas ankstesnės krizės atvejis, o Latvija 2009 metais iškilo kaip vienas populiariausių apžvalgininkų ir analitikų diskusijų objektų. Apžvalgininkai bei garsūs ekonomistai rėmėsi istorine Argentinos analogija ir teigė, kad devalvaciją Latvijoje reikia vykdyti kiek galima greičiau, nes ji bet kuriuo atveju yra neišvengiama. Paulas Krugmanas rašė, kad „Latvija yra naujoji Argentina“²⁶⁷. Jo žodžius iš esmės atkartojė Nourielis Roubinis: „Latvijos valiutos krizė yra Argentinos atvejo atkartojimas“²⁶⁸. Vyravusią užsienio ekonomistų nuomonę 2009 metais gerai atspindi Eduardo Yeyati įrašas, kuriame šis argentiniečių ekonomistas mini „neišvengiamą“ lato kurso žlugimą ir svarsto Latvijos pasirinkimus, remdamasis Argentinos patirtimi²⁶⁹.

Vis dėlto nepaisant panašių, o kai kuriais atžvilgiais ir didesnių ekonominių iššūkių nei Argentinoje, Latvija sugebėjo įgyvendinti vidinio prisitaikymo strategiją. Disertacijoje suformuluotas teorinis modelis siūlo žiūrėti į du vidinio prisitaikymo politikos elementus, kurie gali aiškinti šios strategijos baigtį – tai a) noras išsaugoti fiksuotą valiutos kursą ir b) gebėjimas įgyvendinti reikalingą ekonominio taupymo politiką (fiskalinę konsolidaciją).

Pirmasis elementas nepadaeda paaiškinti skirtingos vidinio prisitaikymo baigties dviejose šalyse – Argentinoje noras išsaugoti fiksuotą valiutos kursą, kaip ir Latvijoje, buvo stiprus. Dauguma apžvalgininkų ir tyrėjų, aptardami Argentinos situaciją, pabrėžė, kad valiutos valdybos modelis šalyje buvo labai populiarus. Reikia prisiminti, kad valiutos kurso reforma iš pradžių davė daug teigiamų rezultatų – buvo suvaldyta infliacija, atkurtas makroekonominis stabilumas, kuris leido šaliai patirti

²⁶⁷ Paul Krugman, „Latvia Is the New Argentina (slightly Wonkish).“ *The Conscience of a Liberal*, 2008 m. gruodžio 23 d. <<http://krugman.blogs.nytimes.com/2008/12/23/latvia-is-the-new-argentina-slightly-wonkish/>> [Žiūrėta 2012 05 08].

²⁶⁸ Nouriel Roubini, „Latvia’s Currency Crisis Is a Rerun of Argentina’s.“ *FT.com*, 2009 m. birželio 10 d. <<http://www.ft.com/cms/s/0/95df08fe-55f3-11de-ab7e-00144feabdc0.html#axzz16uuaG9Jc>> [Žiūrėta 2012 05 08].

²⁶⁹ Eduardo L. Yeyati, „Is Latvia the New Argentina?“ *VOX*, 2009 m. birželio 22 d. <<http://www.voxeu.org/article/how-should-latvia-exit-its-currency-peg>> [Žiūrėta 2012 05 08].

ekonominės plėtros, kylančio gyvenimo lygio bei demokratinio stabilumo laikotarpį. Mussos teigimu, „Argentinos vyriausybė buvo pasiryžusi išsaugoti planą (ar net svarstyti visišką doliarizaciją²⁷⁰), o planas neabejotinai susilaukė didelės ir plačios paramos Argentinoje. Iškentę dešimtmečius finansinio nestabilumo, kuriuos retkarčiais sukrėsdavo finansų krizės, daugelis argentiniečių ypač vertino stabilumą, kurį sukūrė planas“²⁷¹. Taip pat vertinga pastebėti, kad daugelis priežasčių, lėmusių stiprų konsensusą Latvijoje dėl fiksuoto valiutos kurso išsaugojimo, egzistavo ir Argentinoje. Pirma, Argentinoje buvo didelis įsiskolinimas užsienio valiuta. Antra, fiksuotas kursas žymėjo valiutos kurso politikos tęstinumą bei padėjo išvengti netikrumo. Kaip ir Latvijoje, įvestas fiksuotas valiutos kursas Argentinoje buvo padėjęs suvaldyti (hiper)infliaciją ir sukurti makroekonominį stabilumą bei investuotojų pasitikėjimą – jo atsisakymas būtų reiškęs stipriai susvyravusį pasitikėjimą šalies makroekonominė aplinka ir apskritai ekonominės politikos patikimumu. Argentinos politikai ir ekspertų bendruomenė buvo vienbalsiai įsitikinę, kad fiksuoto kurso išlaikymas yra geriausia politika kriziniais metais. Nemaža dalis valiutų valdybos modelio rėmėjų manė, kad toks režimas gali priversti Argentinos visuomenę ir ekonomiką patirti reikalingus pokyčius, ypač kalbant apie efektyvumo auginimą ir darbo rinkos reformas (lankstumo didinimą)²⁷².

Antrasis elementas, kuris galėtų paaiškinti vidinio prisitaikymo skirtumus, yra gebėjimas įgyvendinti fiskalinę konsolidaciją. Iš tikrųjų šiuo atžvilgiu išsiskyrė Argentinos ir Latvijos situacija. Latvija sugebėjo priimti ypač didelio masto fiskalinės konsolidacijos priemones ir galiausiai pasiekė fiskalinį tvarumą bei išlaikė fiksuotą valiutos kursą. Priešingai, Argentinoje nepavyko įgyvendinti pakankamo masto fiskalinės konsolidacijos priemonių. 16 paveikslėlis atskleidžia, kad valdžios išlaidos

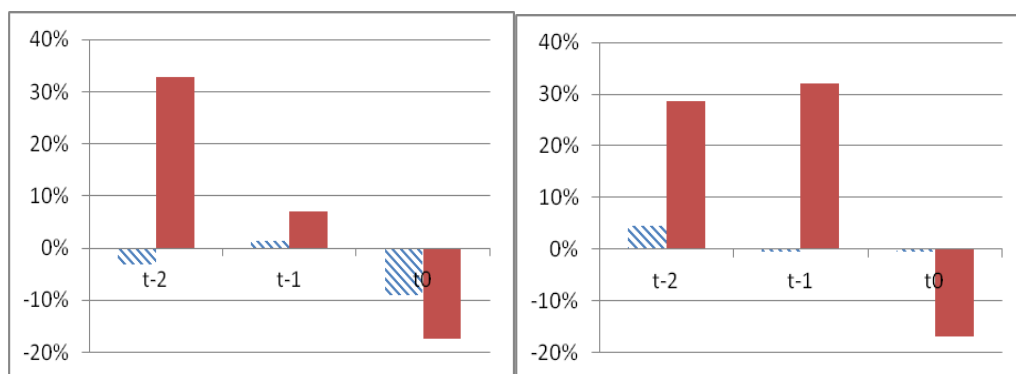
²⁷⁰ Užsienio valiutos įvedimas vietoje savos – Argentinos atveju JAV dolerio įvedimas.

²⁷¹ Mussa, 22–23.

²⁷² Mussa, 23.

Argentinoje per krizę iš esmės nesikeitė. Priešingai, Latvijoje 2009 metais valdžios išlaidos buvo sumažintos 17 procentų, o 2010 metais sekė naujas karpymo etapas (daugiau nei keturiais procentais). Be to, Latvijoje valdžios pajamos per krizę krito reikšmingai daugiau nei Argentinoje (16 pav.): Argentinoje 2001 metais valdžios pajamos smuko 9 procentais, o Latvijoje 2009 metais net 17 procentų (2010 metais jos dar susitraukė beveik 3 procentais) – tai galima daugiausia paaiškinti jau minėtu didesniu ekonomikos nuosmukiu ir atitinkamai nedarbo lygio išaugimu Latvijoje.

16 pav. Valdžios pajamų (kairėje) ir išlaidų (dešinėje) pokyčiai Argentinoje (brūkšniuota) ir Latvijoje (tamsi spalva)

T-3, t-2, t-1 ir t0 žymi atitinkamai trejus, dvejus, vienerius metus prieš krizę ir krizės metus. Latvijoje krizės metais laikomi 2009 metai, Argentinoje – 2001 metai. Šaltinis: Tarptautinio valiutos fondo Pasaulio apžvalgos (World Economic Outlook) duomenų bazė. [Žiūrėta 2012 10 20].

Nagrinėjant Baltijos valstybių (ir konkrečiai Latvijos) gebėjimą įgyvendinti itin plataus masto fiskalinę konsolidaciją, buvo išskirtos šios priežastys: dešiniųjų partijų dominavimas politikoje; profesinių sąjungų silpnumas ir menka įtaka; palyginti didelis valstybės valdymo centralizacijos laipsnis, mažinantis veto žaidėjų skaičių; fiskalinės politikos tęstinumas ir priežastinės idėjos, palaikančios taupymo politiką;

menkas gerovės valstybės programų įsitvirtinimas; menki visuomenės mobilizavimosi gebėjimai ir silpna „protesto kultūra“. Ar šie veiksniai pasitvirtina ir Argentinos atveju? Iš tiesų galima matyti, kad Argentina nuo Latvijos skiriasi pagal daugelį minėtų nepriklausomų kintamųjų verčių. Be to, priežastiniai mechanizmai taip pat daugiausia veikė taip, kaip prognozuoja teorijos.

Dėl pirmojo kintamojo – valdžioje esančių partijų politinės orientacijos – sunku daryti vienareikšmes išvadas. Viena vertus, priešingai nei Latvijoje, Argentinoje didžiąją krizės dalį (nuo 1999 metų iki 2001 metų pabaigos) valdė centro-kairės politinė koalicija „Alianza“ ir jai priklausęs prezidentas. Remiantis konvencine išmintimi, kairiosios partijos turėtų būti mažiau linkusios įgyvendinti fiskalinę konsolidaciją. Todėl nepriklausomojo kintamojo vertė (valdžioje esančios partijos „kairumas“) iš pirmo žvilgsnio atrodo suderinama su baigtimi (neįgyvendinta fiskalinė konsolidacija Argentinoje ir įgyvendinta Latvijoje). Tačiau šioje vietoje derėtų pateikti kelias išlygas. Pirmą, nagrinėjant Latvijos atvejį, buvo pastebėta, kad tarp dešiniųjų ir kairiųjų politinių partijų – bent jau kol krizė nebuvo stipriai išibėgėjusi – ryškesnių ekonominės politikos skirtumų nebuvo galima išvelgti. Be to, Argentinoje pagrindinė opozicinė partija (Peronistų) galėtų būti laikoma netgi labiau „kairiaja“ – tradiciškai ši partija atstovavo darbininkų klasės interesams, turėjo glaudžius ryšius su profesinėmis sąjungomis²⁷³. Todėl negalima daryti išvados, kad Argentinoje valdant opozicinei partijai fiskalinė konsolidacija būtų buvusi įgyvendinta sėkmingiau. Kita vertus, išlieka faktas, kad Latvijos politinėje arenoje dominavo dešinėsios partijos, o Argentinoje politinis centras buvo labiau „pasislinkęs į kairę“.

Antrasis įvardintas veiksnys, padėjęs Latvijai įgyvendinti fiskalinės konsolidacijos politiką, buvo silpnos profesinės sąjungos. Iš tikrųjų pagal šį rodiklį Argentina stipriai skiriasi nuo Latvijos. Argentinoje

²⁷³ Hank Johnston ir Paul Almeida, *Latin American Social Movements: Globalization, Democratization, And Transnational Networks*. Rowman & Littlefield Publishers, 2006, 21.

tradiciskai darbo judėjimas yra stiprus ir gerai organizuotas, nors ir susilpnėjęs per dešimtame dešimtmetyje įgyvendintas liberalizacijos reformas. Pavyzdžiui, 2001 metais narystė profesinėse sąjungose siekė 42 procentus²⁷⁴. Svarbu tai, kad profesinės sąjungos turėjo glaudžius ryšius su politinėmis partijomis – ypač su viena iš pagrindinių Peronistų partija. Įgyvendinant fiskalinės konsolidacijos politiką Argentinoje, profesinės sąjungos jai stipriai priešinosi tiek priimant sprendimus, tiek organizuojant protestus. 2001 metų vasarą jos surengė visuotinį streiką prieš valdžios taupymo priemones; toks streikas buvo pakartotas ir tų pačių metų gruodžio mėnesį²⁷⁵.

Trečias aspektas, išskiriantis Latviją ir Argentiną – tai valstybės institucinės sąrangos ypatumai. Priešingai nei Latvijoje, federacinė Argentinos sistema suteikė didelę fiskalinę autonomiją provincijoms. Mussa taikliai apibūdino šią situaciją: „Argentinos sistemoje – įtvirtintoje Konstitucijoje bei daugelio dešimtmečių praktikos – provincijos turėjo didelę veiksmų laisvę nustatyti valdžios išlaidas, o atsakomybė už pajamų surinkimą ir skolos grąžinimą daugiausia buvo perleidžiama centrinei vyriausybei“²⁷⁶. Todėl per krizę kilus poreikiui vykdyti fiskalinę konsolidaciją, provincijų vyriausybės nebuvo linkusios prie jos prisidėti. Pavyzdžiui, Argentinoje „antroje 2001 metų pusėje sumažinus viešojo sektoriaus atlyginimus ir sutartis 13 procentų (...), ši priemonė negalėjo būti taikoma provincijų darbuotojams“²⁷⁷. 11-oje lentelėje atskleidžiama, kad centrinės valdžios išlaidos atlyginimams buvo reikšmingai mažinamos, o provincijų atlyginimai netgi didėjo.

²⁷⁴ Adriana Marshall, „Labor Regulations and Unionization Trends: Comparative Analysis of Latin American Countries.“ *National Research Council of Argentina, Visiting Fellow Working Papers*, 2005, 25.
<<http://digitalcommons.ilr.cornell.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1021&context=intlvf>>

[Žiūrėta 2012 08 02].

²⁷⁵ J. F. Hornbeck, „The Argentine Financial Crisis: A Chronology of Events.“ *Congressional Research Service*, 2002 m. sausio 31 d. <<http://fpc.state.gov/documents/organization/8040.pdf>>
[Žiūrėta 2012 09 02].

²⁷⁶ Mussa, 14.

²⁷⁷ Augusto de la Torre, Eduardo L. Yeyati ir Sergio L. Schmukler, „Living and Dying with Hard Pegs: The Rise and Fall of Argentina’s Currency Board.“ *Economia*, 3(2), 2003, 43–108, 74.

11 lentelė. Centrinės ir provincijų valdžios išlaidų atlyginimams metiniai pokyčiai Argentinoje, procentais.

	2000	2001
Centrinė valdžia	-1,26	-7,30
Provincijos	2,91	0,96

Šaltinis: *International Monetary Fund, Argentina: 2002 Article IV Consultation--Staff Report; Staff Supplement; Public Information Notice on the Executive Board Discussion; and Statement by the Authorities of Argentina*, 2003, 43–44.
<http://www.imf.org/external/pubs/cat/longres.aspx?sk=16755.0>.

Dar du aspektai, nurodyti kaip svarbūs Latvijos fiskalinės konsolidacijos įgyvendinimo veiksniai, buvo fiskalinės politikos tęstinumas bei priežastinės idėjos, palaikančios fiskalinę konsolidaciją. Nors Latviją pavadinti fiskalinės disciplinos pavyzdžiu būtų sunku (ypač atsižvelgiant į kaimynės Estijos fiskalinę discipliną), vis dėlto jos rezultatai atrodo daug geresni, palyginti su Argentina. Pastaroji šalis tradiciškai pasižymėjo silpna fiskaline drausme. Iškalbingas yra faktas, kad spartaus ekonominio augimo metais (nuo 1993 iki 1998 metų) Argentinoje valdžios sektoriaus skola išaugo nuo 29 iki 41 procento nuo BVP²⁷⁸. Reikia atsižvelgti ir į tai, kad šiuo laikotarpiu Argentinos biudžeto pajamoms teigiamą įtaką turėjo pagal Brady planą restruktūruotos palūkanos bei nemažos įplaukos iš privatizavimo²⁷⁹. Apskritai liberalioji ekonominė mintis, kuria grindžiama taupymo politika kaip krizės sprendimo būdas, Argentinoje nebuvo taip įsitvirtinusi kaip Latvijoje ir kitose Baltijos valstybėse. Dešimtojo dešimtmečio pirmosios pusės liberalios reformos buvo išimtis, žvelgiant į visą dvidešimto amžiaus Argentinos ekonominę istoriją. Argentinoje istoriškai buvo populiarios marksistinės, keinsistinės ir kitos idėjos (taip pat ir jomis grįsta politika, tokia kaip importo pakeitimo

²⁷⁸ Mussa, 14.

²⁷⁹ Mussa, 15.

programos)²⁸⁰, kurios yra daug sunkiau suderinamos su fiskalinio taupymo politika – ypač radikalia. Idėjinės įvairovės ir ekonominės politikos nenuoseklumo pavyzdžiu gali būti ir Argentinos finansų ministro Domingo Cavallo elgesys. Ekonominei situacijai prastėjant ir nepavykstant įgyvendinti reikiamos fiskalinės konsolidacijos, Cavallo ėmėsi nestandartinės ekonominės programos. Jis įvedė finansinių sandorių mokesčius, „fiskalinę devalvaciją“ (mokestis importui ir subsidijos eksportui). Be to, Cavallo net pakeitė valiutos įstatymą (pesas buvo perrištas, prilyginant jį eurui ir doleriui pagal 50–50 proporciją), atleido centrinio banko vadovą ir vykdė vyriausybės skolos apsikaitimo sandorį, daugelio šių veiksmų nesuderinęs su TVF. Tiesa, Cavallo strategija „ne tik nesukūrė ekonomikos augimo, bet ir padidino netikrumą (...) dėl skolos refinansavimo ir valiutos kurso režimo“²⁸¹.

Nagrinėjant Baltijos valstybių situaciją, buvo pažymėta, kad socialinių išmokų programas naikinti ar mažinti leido palyginti nestiprios interesų grupės, kurios galėtų jas ginti. Viena iš tokių grupių buvo profesinės sąjungos, tačiau buvo ir kitų veikėjų, tokių kaip neformaliojo sektoriaus darbuotojai arba bedarbiai. Šioje vietoje derėtų atkreipti dėmesį į tai, koku būdu valdžios siekdavo Argentinos politinės partijos. Kai buvo valdžioje, Peronistų partija „transformavosi į masinę patronažo partiją ir pradėjo per klientelistinius tinklus selektyviai dalyti išmokas neturtingiesiems bei bedarbiams iš neformaliojo sektoriaus“²⁸². Nuolaidos įvairioms interesų grupėms leido peronistams įgyvendinti liberalizacijos reformas, kompensuojant tiems, kurie dėl reformų patyrė nuostolių. Be to, socialinės išmokos Argentinoje buvo tiesiogiai naudojamos kaip rinkiminis „ginklas“. Pavyzdžiui, baigiantis antrosios kadencijos periodui, prezidentas Menemas nusprendė siekti būti perrinktas trečią kartą, nors tam prieštaravo

²⁸⁰ Gerardo della Paolera ir Alan M. Taylor, *A New Economic History of Argentina*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.

²⁸¹ Guillermo Perry, Luis Servén, „The Anatomy of a Multiple Crisis: Why Was Argentina Special and What Can We Learn from It?“ *World Bank Policy Research Working Papers*, No. 3081, 2003.

²⁸² Candelaria Garay, „Social Policy and Collective Action: Unemployed Workers, Community Associations, and Protest in Argentina.“ *Politics & Society*, 35(2), 2007, 301–328, 304.

šalies Konstitucija. Norėdamas gauti savo partijos ir Konstitucinio teismo paramą, Menemas pradėjo vykdyti populistinę ekonominę politiką – sustabdė reformas ir didino išlaidas²⁸³. Į tokią Menemo taktiką atsakė jo paties partijai priklausę provincijų gubernatoriai, kurie taip pat pradėjo labiau išlaidauti; be to, prisijungė ir opozicinių partijų atstovai, tokie kaip Buenos Airių provincijos gubernatorius – šios provincijos deficitas išaugo nuo 7 procentų 1996 metais iki 25 procentų 1999 metais²⁸⁴. Apskritai, nors valdžios išlaidų dalis ekonomikoje Argentinoje buvo mažesnė nei Latvijoje, galima būtų pasakyti, kad Lotynų Amerikos šalyje socialinės išmokos buvo labiau politizuotos ir intensyviau naudojamos politiniams tikslams – todėl vyriausybės bei parlamento atstovai buvo mažiau linkę jas karpyti, atsiradus fiskalinės konsolidacijos reikmei. Pavyzdžiui, atitinkamų interesų grupių nepasitenkinimas ypač išaugo, kai valdanti politinė partija „Alianza“ ėmėsi karpyti socialines išmokas, integruotas į Peronistų partijos klientelistinius tinklus²⁸⁵.

Minėta, kad nors Latvijos visuomenė stipriai nepasitikėjo valdžia, vis dėlto ji iš esmės nesirinko „balso“ formos ir tokiu būdu nesustabdė vykdytos fiskalinės konsolidacijos politikos nei rinkimine, nei protestų forma. Priešinga situacija susiklostė Argentinoje. Palyginti su 1999 metais, 2001 metų spalio mėnesį vykusiuose rinkimuose valdantysis „Alianza“ gavo reikšmingai mažiau balsų – laimėjo Peronistų opozicija. Be to, net penktadalis visų rinkėjų (22 procentai) sugadino biuletenius (Argentinoje balsuoti privaloma)²⁸⁶. Ekonominei situacijai prastėjant ir valdžiai bandant įgyvendinti taupymo programos priemones, Argentinoje sparčiai pradėjo plisti protestai – pirmieji platesnio masto protestai įvyko dar 1997 metais²⁸⁷. Po jau minėtų visuotinio profesinių sąjungų streiko 2001 metų

²⁸³ Javier Corrales, „The Politics of Argentina’s Meltdown.“ *World Policy Journal*, 19(3), 2002, 29–42, 32.

²⁸⁴ Ten pat, 33.

²⁸⁵ Garay, 311.

²⁸⁶ Steven Levitsky ir Maria V. Murillo, „Argentina Weathers the Storm.“ *Journal of Democracy*, 14(4), 2003, 152–166, 154.

²⁸⁷ Pamina Firchow, „Social Protest in Argentina: Strategies, Conflicts, and Forms of Interaction

viduryje, didelį pagreitį protestai įgijo 2001 metų gruodžio mėnesį, įvedus apribojimus atsiimti indėlius iš bankų. Galiausiai, „reaguodama į išplitusias vagystes, kelių blokavimą ir dešimtis tūkstančių protestuotojų, daužančių puodus ir keptuves Buenos Airėse, vyriausybė pradėjo taikyti brutalią policijos agresiją – žuvo mažiausiai du tuzinai žmonių“²⁸⁸. Be to, „piliečių pyktis buvo toks didelis, kad argentiniečiai pradėjo fiziškai puldinėti politikus gatvėje, restoranuose ir kitose viešose vietose“²⁸⁹. Galiausiai „politinė mobilizacija lėmė vyriausybės žlugimą“²⁹⁰.

Argentiniečių pasirinkimą reikšti nepasitenkinimą „balso“ forma galima aiškinti didesniais šios visuomenės mobilizavimosi gebėjimais ir tradiciškai stipria „protesto kultūra“. Argentinoje veikė gerai organizuotos interesų grupės, pasirengusios priešintis fiskalinės konsolidacijos politikai ir organizuoti protestus. Tai darė ne tik profesinės sąjungos, bet ir neformalaus sektoriaus darbuotojų bei bedarbių organizacijos, kurios iš dalies užėmė kiek silpnėjančių profesinių sąjungų vaidmenį²⁹¹. Įdomu tai, kad per 1998–2001 metų krizę prie protestų prisijungė ne tik darbininkų, bet ir vidurinioji klasė²⁹². Be to, Argentinos visuomenė tradiciškai yra daug labiau linkusi protestuoti ir priešintis politikai, kuriai nepritaria. Argentinoje ir anksčiau būta reikšmingų protestų prieš taupymo ir kitokią liberalizacijos politiką²⁹³. Argentina šiuo atžvilgiu buvo tipinė Lotynų Amerikos valstybė – Argentinoje protestai prieš su TVF suderėtas taupymo programas vyko kiekvienais metais nuo 1982 iki 1985 metų; protestai pasikartojė ir 1989 metais²⁹⁴.

Šiame poskyryje pateikta lyginamoji analizė atskleidė, kad pagrindinis aspektas, paaiškinantis skirtingą vidinio prisitaikymo sėkmę

with the State.“ *Journal for the Study of Peace and Conflict, 2006-2007 Annual Edition, 2007*, 37–49, 37.

²⁸⁸ Levitsky ir Murillo, 155.

²⁸⁹ Ten pat, 155.

²⁹⁰ Carlos M. Vilas, „Neoliberal Meltdown and Social Protest: Argentina 2001—2002.“ *Critical Sociology*, 32(1), 2006, 163–186, 163.

²⁹¹ Garay.

²⁹² Firchow, 37.

²⁹³ Johnston ir Almeida, 23.

²⁹⁴ Vanhuysse, 433.

(tiek fiskalinio tvarumo pasiekimą, tiek ir vidinę devalvaciją), buvo politinių sistemų gebėjimas „pakelti“ griežtas taupymo politikos priemonės. TVF, nagrinėdamas Argentinos patirtį, nurodė „politinio konsensuso“ trūkumą – „būtino politinio vieningumo nebuvimas lėmė tai, kad drąsūs sprendimai, skirti ekonominės politikos kursui pakeisti, buvo nepriimti arba neįgyvendinti“²⁹⁵. TVF nurodė ir kitas Argentinos krizės priežastis (nepalankias vidaus ir išorės ekonomines sąlygas), tačiau lyginamoji Latvijos ir Argentinos analizė atskleidė, kad būtent politinio konsensuso trūkumas buvo pagrindinis veiksnys, lėmęs Argentinos valiutos kurso režimo žlugimą – kiti veiksniai neabejotinai prie to prisidėjo (greičiausiai buvo būtinos sąlygos), tačiau Latvijos patirtis rodo, kad vykdant pakankamai drastiškas ekonominio prisitaikymo priemones galima išsaugoti valiutos kursą net ir esant dar nepalankesnei situacijai nei Argentinoje.

Žvelgiant iš platesnės perspektyvos, Argentinos ir Latvijos palyginimas iš esmės patvirtino Baltijos šalių analizės išvadas. Pirma, ekonominių pažeidžiamumų lyginimas negali adekvačiai atsakyti į Baltijos šalių galvosūkį – Argentinoje ekonominė situacija buvo ne geresnė (o daugeliu atžvilgiu net palankesnė) vidinio prisitaikymo įgyvendinimui nei Latvijoje, tačiau rezultatas buvo priešingas. Antra, atskleista, kad nepaisant prastėjančių ekonominių „pagrindų“, Argentinoje – kaip ir Baltijos šalyse – egzistavo stiprus konsensusas dėl fiksuoto valiutos kurso išlaikymo. Kaip ir Baltijos šalių atveju, Argentinoje stiprų politikų norą išlaikyti fiksuotą valiutos kursą gali paaiškinti veiksniai, į kuriuos neatsižvelgiama konvencinėse teorijose: įsiskolinimo ir užsienio prekybos struktūra (balanso situacija), valiutos kurso tęstinumas ir netikrumo vengimas, priežastinės idėjos. Galiausiai skirtumą tarp Argentinos ir Latvijos vidinio prisitaikymo sėkmės paaiškina skirtingas gebėjimas įgyvendinti taupymo

²⁹⁵ International Monetary Fund, „Argentina: 2002 Article IV Consultation-Staff Report; Staff Supplement; Public Information Notice on the Executive Board Discussion; and Statement by the Authorities of Argentina.“ *IMF Country Reports*, No. 226, 2003, 3. <<http://www.imf.org/external/pubs/ft/scr/2003/cr03226.pdf>> [Žiūrėta 2012 09 04].

politiką. Baltijos šalių tyrimo metu buvo nurodyti šie veiksniai, galintys paaiškinti gebėjimą įgyvendinti fiskalinę politiką: dešiniųjų partijų dominavimas valdžioje, silpnos profesinės sąjungos, palyginti neįsitvirtinusi socialinių išmokų politika, fiskalinės politikos tęstinumas ir priešastinės idėjos apie tinkamą fiskalinę politiką. Be to, nors tiek Latvijos, tiek Argentinos visuomenės buvo nepatenkintos vykdoma ekonominio taupymo politika, Argentinos visuomenė pasirinko „balso“ kelią – t. y. atvirų protestų bei rinkiminių „baudų“ formą.

7. Papildomi veiksniai, aiškinantys fiskalinės politikos rezultatų skirtumą

Šiame skyriuje tiriama skirtinga Baltijos valstybių fiskalinės konsolidacijos, o kartu ir vidinio prisitaikymo sėkmė. Estijos didesnės sėkmės priežasčių ieškoma, remiantis dvejopa tyrimo strategija: atliekamas lyginamasis tyrimas, lyginant tris Baltijos šalis ir siekiant nustatyti, kokie veiksniai gali paaiškinti skirtingą šių valstybių sėkmę per krizę (panašiausių atvejų sistema). Antra, šios išvados papildomos kiekybiniu tyrimu. Kiekybinis tyrimas savo ruožtu taikomas tiek Baltijos šalių atvejuose (individualaus lygio apklausų duomenys), tiek ir platesniame – ES valstybių narių – kontekste. Tokia „lizdinė analizė“, kai derinamos atvejo studijos ir kiekybinė daugelio atvejų analizė, leidžia daryti tvirtesnes tyrimo išvadas²⁹⁶. Šiame skyriuje pagrindinis dėmesys sutelkiamas į Lietuvos ir Estijos lyginimą, kadangi būtent šios valstybės buvo panašiausios ekonominėmis aplinkybėmis (tai rodo ir labai panašus BVP kritimas per krizę), Latviją išskiria ir kreipimasis į tarptautines organizacijas (TVF, ES) finansinės paramos.

7.1. Pasitikėjimo ir neformalių institucijų skirtumai Baltijos valstybėse

Septintame skyriuje jau aptarta, kad Baltijos valstybėse stipriai skiriasi pasitikėjimas politinėmis institucijomis ir susiję neformalių institucijų ištekliai (žr. 7-ą lentelę). Galima pažvelgti ir į kitą šaltinį – Pasaulinį konkurencingumo pranešimą (*Global Competitiveness Report*), kurį leidžia Pasaulio ekonomikos forumas (*World Economic Forum*). Šis pranešimas patvirtina išvadas, kurias galima padaryti žvelgiant į

²⁹⁶ Lieberman, „Nested Analysis as a Mixed-method Strategy for Comparative Research.“

Eurobarometro duomenis (žr. 12-ą lentelę). Be pasitikėjimo politinėmis institucijomis, į šį pranešimą įtraukiamos kitos kategorijos, susijusios su tuo, kaip piliečiai vertina valdžios kompetenciją ir teisingumą. Pagal visas kategorijas, susijusias su piliečių pasitikėjimu valdžia bei vyriausybės sprendimų ir viešųjų lėšų naudojimo vertinimu, galima išvelgti didelius skirtumus tarp Estijos iš vienos pusės ir Latvijos bei Lietuvos iš kitos.

Lietuva pagal „valdžios išlaidų švaistymą“ atsiduria net 117-oje vietoje iš 139-ių pranešime apžvelgtų šalių, o Latvija užima 120-ą vietą (2010 metų pranešimas). Estija pagal šią kategoriją užėmė 49-ą vietą. Pagal šį vertinimą Lietuvą lenkė tokios šalys kaip Angola, Zimbabvė, Rusijos Federacija, Azerbaidžanas ir pan. Tai leidžia teigti, kad galbūt Lietuvos ir Latvijos visuomenės pernelyg skeptiškai ir net perdėtai neigiamai vertina savo valdžios veiklą (angl. *negative bias*). Kaip bus atskleista toliau tekste, neigiamas valdžios vertinimas, nepasitikėjimas ja lemia blogesnius fiskalinės politikos rezultatus, kas savo ruožtu gali dar pabloginti objektyvius rezultatus ir subjektyvius vertinimus. Kitaip tariant, iškyla „ydingojo rato“ galimybė, kai nepasitikėjimas ir prasti rezultatai skatina vienas kitą.

12 lentelė. Institucijų kokybė pagal Pasaulinį konkurencingumo pranešimą (Global Competitiveness Report)

	Estija	Latvija	Lietuva
Nuosavybės teisės	27	52	61
Valstybės lėšų neveiksmingas naudojimas (angl. <i>Diversion of public funds</i>)	39	69	67
Visuomenės pasitikėjimas politikais	51	102	95
Valdžios pareigūnų sprendimų favoritizmas	39	97	70
Valdžios išlaidų švaistymas (angl. <i>Wastefulness of government spending</i>)	56	105	117
Valdžios politikos ir sprendimų skaidrumas (angl. <i>Transparency of government policymaking</i>)	17	78	61

Nurodytas skaičius žymi vietą, kurią šalis užima tarp 133 šalių.

Šaltinis: World Economic Forum, Global Competitiveness Report, 2009.

<<https://members.weforum.org/pdf/GCR09/GCR20092010fullreport.pdf>>.

[Žiūrėta 2010 11 04].

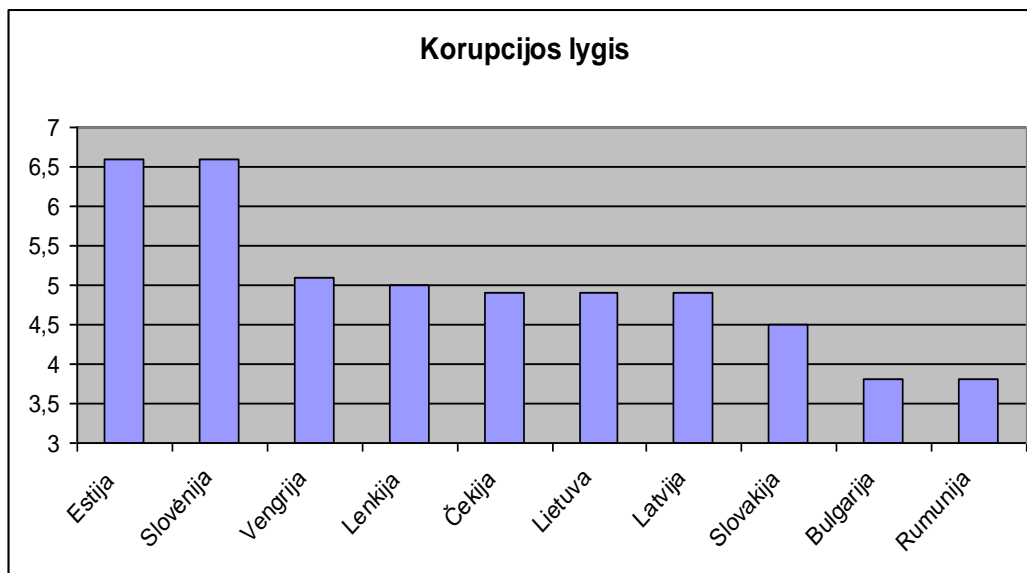
Estija reikšmingai išsiskiria iš Baltijos valstybių tarpo bendra savo neformalių institucijų kokybe²⁹⁷ – stiprias institucijas kaip Estijos stiprybę nurodė ir reitingų agentūra „Standard & Poor’s“²⁹⁸. Pavyzdžiui, pagal korupcijos lygį Estija kartu su Slovėnija yra laikomos naujų ES valstybių narių lyderėmis (žr. 17 pav.). Lietuva ir Latvija pagal šį rodiklį yra naujų ES valstybių vidutiniokės. Korupcijos lygis visuomenėje svarbus ir savaime, tačiau kartu jis yra geras bendros institucijų kokybės visuomenėje

²⁹⁷ Norkus, „Apie Baltijos Siciliją ir Lombardiją.“ 111.

²⁹⁸ Juhan Tere, „Standard & Poor’s Did Not Change Estonia’s Rating.“ *The Baltic Course*, 2009 m. balandžio 22 d. <<http://www.baltic-course.com/eng/analytics/?doc=12929>> [Žiūrėta 2010 05 04].

rodiklis.

17 pav. Korupcijos lygis naujose ES valstybėse narėse 2009 metais

Korupcijos lygis pagal Transparency International pateikiamą korupcijos suvokimo indeksą (aukštesnis vertinimas reiškia žemesnį korupcijos lygį). Šaltinis: Transparency International. <<http://www.transparency.org/cpi2010>>. [Žiūrėta 2010 05 10].

Palyginti su kitomis Baltijos valstybėmis ir pagal kitus institucijų kokybės rodiklius Estijos padėtis geresnė. Pasaulio bankas vertina valdymo (angl. *governance*) kokybę įvairiose šalyse. Valdymas šiuo atveju suprantamas kaip „šalies valdžios (angl. *authority*) įgyvendinimo tradicijos ir institucijos“²⁹⁹. Estija pirmauja tarp Baltijos valstybių pagal tokius rodiklius kaip vyriausybės efektyvumas, reguliavimo kokybė, įstatymo viršenybės principo įgyvendinimas ir korupcijos kontrolė. Pažymėtina, kad pagal vieną rodiklį Estija beveik neišsiskiria iš kitų Baltijos valstybių – tai balso ir atskaitomybės principo laikymąsi. Tačiau pagal kitokio pobūdžio

²⁹⁹ Daniel Kaufmann, Aart Kraay ir Massimo Mastruzzi, „Governance Matters VII: Aggregate and Individual Governance Indicators, 1996-2007.“ *SSRN Working Papers*, 2008 m. birželio 24 d., 7.
<http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1148386> [Žiūrėta 2010 05 04].

institucijų kokybės rodiklius Estija aiškiai pirmauja: galima būtų sakyti, kad Estijoje valdžia renkama taip pat sąžiningai bei laisvai kaip ir kitose Baltijos šalyse (laikantis pagrindinių demokratijos kaip valdžios rinkimo procedūros principų), tačiau praktinis „valdymas“ įgyvendinamas kokybiškiau.

Žvelgiant į „bendrajį“, arba tarpasmeninį, pasitikėjimą, sunku vienareikšmiškai teigti, ar skirtumai tarp Baltijos valstybių yra ryškūs. Remiantis 1999 metų Europos vertybių apklausų duomenimis, galima teigti, kad skirtumų nėra: Estijoje procentas respondentų, teigiančių, kad „dauguma žmonių galima pasitikėti“, buvo 23,5 procentai, Lietuvoje šis rodiklis buvo net didesnis ir siekė 25,9 procento. Tačiau vėlesnės apklausos rodo atsirandančius skirtumus. Pavyzdžiui, pagal Europos vertybių 2008 metų apklausą 32,6 procentai estų atsakė, kad „dauguma žmonių galima pasitikėti“, ir 67,4 procentai teigė, kad „negalima būti pernelyg atsargiam“ turint reikalų su kitais žmonėmis. Lietuvoje šie skaičiai atitinkamai siekė 29,9 ir 70,1 procentą. Tiesa, šie skirtumai statistiškai nėra reikšmingi.

Kita vertus, estai pasitiki kitais labiau pagal kitas klausimų kategorijas. Į klausimą, ar žmonės dažniausiai siekia pasinaudoti kitais žmonėmis, 9,9 procentai lietuvių ir tik 3,6 procentai estų atsakė teigiamai. Be to, net 19,4 procentai lietuvių atsakė, kad žmonės pirmiausia linkę rūpintis savimi (o ne padėti kitiems) – atitinkamas procentas Estijoje siekė 8,4 procentus.

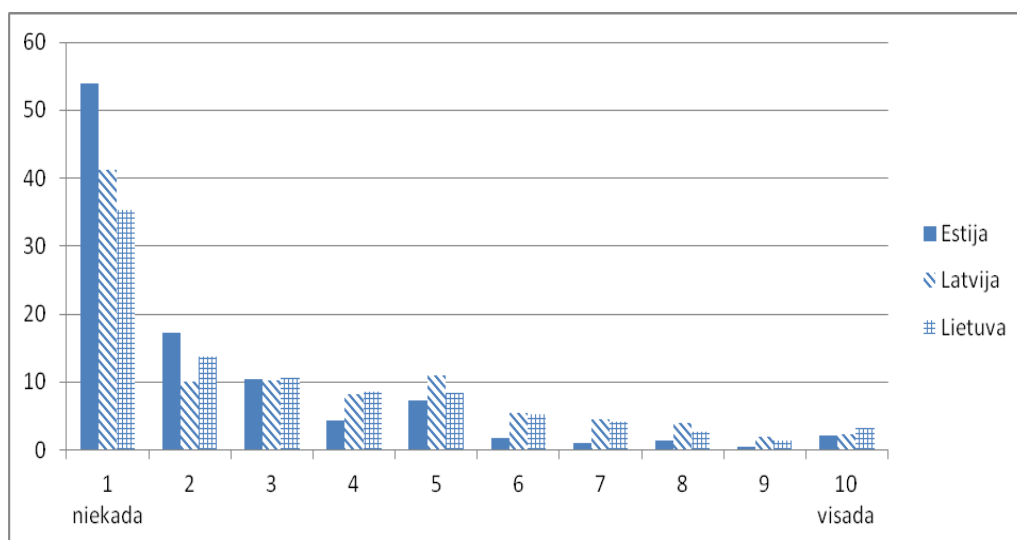
Europos plėtros ir rekonstrukcijos bankas (EBRD)³⁰⁰ taip pat pateikia pasitikėjimo kitais asmenimis duomenis – galima įžvelgti tendenciją, kad Estijoje pastaraisiais metais pasitikėjimas kitais asmenimis auga, o Lietuvoje ir Latvijoje mažėja. Vis dėlto apskritai galima daryti išvadą, kad „politinio“ pasitikėjimo skirtumai tarp Baltijos šalių yra ryškesni nei „bendrojo“ pasitikėjimo.

³⁰⁰ EBRD, *Transition Report 2011. Crisis in Transition: The People's Perspective*. 2011. <<http://www.ebrd.com/downloads/research/transition/tr11.pdf>> [Žiūrėta 2012 07 01].

7.2. Pasitikėjimo ir mokestinės moralės ryšys

Lyginant Baltijos valstybes buvo nustatyta, kad egzistuoja reikšmingi institucinių išteklių apskritai ir pasitikėjimo valdžios institucijomis konkrečiai skirtumai. Atsižvelgiant į literatūroje nustatytą pasitikėjimo ir mokestinių pajamų ryšį ir vadovaujantis grynąja lyginamojo metodo logika, galima būtų daryti išvadą, kad būtent tai ir yra Estiją išskiriantis veiksnys. Tačiau žinant lyginamojo metodo trūkumus, pageidautina tokius spėjimus sustiprinti. Europos vertybių studija (EVS) suteikia galimybes patikrinti teorinius spėjimus individualiu lygmeniu. Visų pirma EVS įtraukia klausimą, atspindintį mokesčių moralę (polinkį mokėti ar vengti mokesčių). Klausimas yra toks: „ar jūs pateisinate mokesčių slėpimą“ (angl. „do you justify cheating on tax?“). Remiantis 2008 metų duomenimis, estai mažiausiai iš trijų Baltijos šalių toleravo mokesčių slėpimą (žr. 18-ą pav.). Kitaip tariant, Estijoje egzistuoja aukščiausia mokesčių moralė. Respondentų dalis, kurie atsakydami į šį klausimą pasirinko variantą „niekada“, Estijoje siekė 53 procentus, Latvijoje buvo kiek didesnė nei 40 procentų, Lietuvoje – 35 procentai. Šie skirtumai ir statistiškai yra reikšmingi. Mann-Whitney testas 0,01 reikšmingumo lygmeniu atmeta hipotezę, kad nėra reikšmingų skirtumų tarp Estijos ir Lietuvos gyventojų mokesčių moralės požiūriu.

18 pav. Mokestinės moralės skirtumai Baltijos šalyse

Suskirstyta pagal tai, kokia dalis (procentais) respondentų pasirinko atitinkamą variantą, atsakydami į klausimą: „ar jūs pateisinate mokesčių slėpimą?“ Šaltinis: *European Values Survey 2008*.
<<http://zacat.gesis.org/webview/index.jsp>>. [Žiūrėta 2011 10 02].

Galima prisiminti, kad disertacijoje keliamą hipotezę teigia, kad mokesčių moralės skirtumus gali – bent reikšminga dalimi – paaiškinti pasitikėjimo („bendrojo“ ir (ar) ypač „politinio“) skirtumai tarp Baltijos valstybių. Viena iš stebimų tokios hipotezės pasekmių (angl. *observable implications*) yra ta, kad asmenys, linkę labiau pasitikėti valdžia ir (ar) kitais žmonėmis, turės ir aukštesnę mokestinę moralę. 13-oje lentelėje pateikti koreliacijos koeficientai ir jų statistinis reikšmingumas tarp mokesčių moralės ir įvairių politinį pasitikėjimą atspindinčių kintamųjų (naudojamų kintamųjų tikslūs šaltiniai ir aprašomoji statistika pateikta 8-ame priede).

13 lentelė. Ryšys tarp pasitikėjimo dimensijų ir mokesčių moralės
Baltijos šalyse

	Spearmano koreliacijos koeficientas su mokesčių morale	Kendall tau koreliacijos koeficientas su mokesčių morale
„Politinis“ pasitikėjimas		
Pasitikėjimas policija	0,176***	0,151***
Pasitikėjimas parlamentu	0,098***	0,084***
Pasitikėjimas valstybės tarnyba	0,138***	0,120***
Pasitikėjimas socialinės apsaugos sistema	0,129***	0,112***
Pasitikėjimas teisine sistema	0,117***	0,100***
Pasitikėjimas politinėmis partijomis	-0,041**	-0,035**
Pasitikėjimas vyriausybe	0,125***	0,106***
Pasitenkinimas demokratija	0,106***	0,090***
Didžiavimasis savo šalimi	0,228***	0,195***
„Bendrasis“ pasitikėjimas		
Kitais žmonėmis galima pasitikėti	0,003	0,002
Dauguma žmonių stengiasi būti sąžiningi	-0,113***	-0,009**
Dauguma žmonių stengiasi padėti	-0,136***	-0,108***

Šaltinis: autoriaus skaičiavimai, remiantis *European Values Survey, 2008*; *** žymi statistinį reikšmingumą 0,01 lygiu, ** – 0,05 lygiu, * – 0,1 lygiu.

Žvelgiant į „politinio“ pasitikėjimo dimensiją, koreliacijų

rezultatai iš esmės sutampa su teoriniais spėjimais. Visi koreliacijos koeficientai, nors palyginti nedideli, yra prognozuoto ženklo (teigiami) ir visi – išskyrus pasitikėjimą politinėmis partijomis – statistiškai reikšmingi. Pastaruoju faktu nereikėtų pernelyg stebėtis – galima tikėtis, kad pasitikėjimą politinėmis partijomis reikšmingai veikia daugelis veiksnių, tokių kaip politinė ideologija, kurie neturėtų koreliuoti su viešųjų gėrybių užtikrinimo kokybės vertinimu.

Kalbant apie „bendrąjį“ pasitikėjimą, rezultatai nevienareikšmiai. Viena vertus, pagrindinis ir tiesioginis „bendrojo“ pasitikėjimo rodiklis – nuomonė apie tai, ar kitais žmonėmis galima pasitikėti – iš esmės nekoreliuoja su mokesčių morale. Kita vertus, kiti „bendrojo“ pasitikėjimo įtraukti rodikliai reikšmingai teigiamai koreliuoja su mokesčių morale (neigiamas koreliacijos ženklas atitinka teigiamą ryšį tarp šių bendrojo pasitikėjimo rodiklių ir mokesstinės moralės dėl matavimo skalės ypatumų – žr. 8-ą priedą).

Kadangi buvo nustatyta, kad, pirma, Estija turi didesnę „politinio“ ir greičiausiai „bendrojo“ pasitikėjimo kapitalą (statistiniai testai taip pat patvirtina šią išvadą), ir, antra, „politinio“ ir su tam tikromis išlygomis „bendrojo“ pasitikėjimo rodikliai reikšmingai koreliuoja su mokesčių morale, galima daryti išvadą, kad bent dalį mokesčių moralės atotrūkio tarp Estijos ir Lietuvos paaiškina būtent pasitikėjimo išteklių skirtumai. Tačiau tvirtesnes išvadas galima daryti atlikus regresinę analizę.

Kadangi priklausomas kintamasis yra ranginis ir nedichotominis, reikia atlikti ranginį regresinį (angl. *ordered probit*) arba ranginį logistinį (angl. *ordered logit*) statistinį testą (paprasto MKM taikyti negalima, kadangi pažeidžiamos šio metodo prielaidos). Vadovaujantis mokslinė praktika³⁰¹, priklausomas kintamasis (kuris remiasi Europos vertybių studijos klausimu apie mokesčių vengimo pateisinimą) buvo perkoduotas taip, kad įgautų keturias galimas vertes (1, 2, 3, 4), kai 1 reiškia aukščiausią mokesstinę moralę (atsakymas, kad mokesčių slėpimas

³⁰¹ Frey ir Torgler.

„niekada“ nepateisinamas), o 4 įtraukia visas reikšmes nuo 10 iki 4 (pastarosios vertės pasirenkamos palyginti retai).

Prieš atliekant statistinius testus, spėjimai yra tokie:

1) Jei asmuo yra iš Estijos, galima tikėtis teigiamos ir statistiškai reikšmingos įtakos mokestinei moralei;

2) Tiek „politinio“, tiek „bendrojo“ pasitikėjimo rodikliai turėtų teigiamai ir statistiškai reikšmingai veikti mokestinę moralę (išskyrus kintamuosius, sudarytus pagal klausimus „žmonės dažniausiai stengiasi pasinaudoti“ ir „žmonės žiūri savų interesų“, kurie dėl jų kodavimo ypatumų turėtų turėti neigiamą ženklą);

3) Įtraukus į regresinį modelį „politinio“ ir (arba) „bendrojo“ pasitikėjimo rodiklius, turėtų sumažėti arba net tapti statistiškai nereikšmingas pseudo (angl. *dummy*) kintamasis, žymintis šalis. Jei pasitvirtintų šis spėjimas, tai reikštų, kad estų ir lietuvių mokesčių moralės skirtumus galima iš dalies arba visiškai paaiškinti egzistuojančio pasitikėjimo kapitalo tarp šalių skirtumais.

14-oje lentelėje pirmasis pateikiamas modelis įtraukia tik šalies pseudo kintamąjį. Kaip ir tikėtasi, šio kintamojo koeficientas neigiamas ir statistiškai reikšmingas: jeigu respondentė iš Lietuvos, labiau tikėtina, kad jos mokestinė moralė „prastesnė“. Įtraukus „pasitikėjimo“ kintamuosius matyti, kad šalies pseudo kintamojo koeficientas sumažėja – vadinasi, dalį mokestinės moralės skirtumų tarp Estijos ir Lietuvos paaiškina politinio pasitikėjimo skirtumai. Kalbant apie pačius pasitikėjimo kintamuosius, daugelis jų yra prognozuoto teigiamo ženklo, tačiau tik „pasitikėjimas policija“ ir „didžiavimasis savo šalimi“ yra statistiškai reikšmingi (regresijos įverčiai pateikti 8-ame priede). Tai galima būtų paaiškinti multikolinearumo reiškiniu – skirtingos politinio pasitikėjimo dimensijos stipriai koreliuoja tarpusavyje. Iš tikrųjų įtraukiant kintamuosius po vieną, visi (išskyrus pasitikėjimą politinėmis partijomis) turi teigiamus ir statistiškai reikšmingus koeficientus (žr. 8-ą priedą). Dėl šios priežasties tikslinga suformuoti bendrą „politinio pasitikėjimo“ kintamąjį: jis

skaičiuojamas, imant aritmetinį skirtingų pasitikėjimo dimensijų vidurkį. 14-oje lentelėje 2-ame modelyje įtraukiamas būtent toks bendras rodiklis: sudėtinis politinio pasitikėjimo kintamasis yra teigiamas ir statistiškai reikšmingas.

Žvelgiant į bendrojo pasitikėjimo rodiklius, matyti, kad pagrindinis tarpasmeninio pasitikėjimo kintamasis nėra statistiškai reikšmingas, tačiau kaip ir prognozuota, kiti du kintamieji („kiti žmonės stengiasi būti sąžiningi“ ir „kiti žmonės stengiasi padėti“) yra statistiškai reikšmingi ir turi prognozuotą neigiamą ženklą (skaičiavimai pateikti 8-ame priede). Be to, šalies pseudo kintamasis taip pat sumažėja, nors ir ne tiek, kiek politinio pasitikėjimo atveju – vadinasi, bendrojo pasitikėjimo skirtumai padeda paaiškinti dalį mokestinės moralės skirtumo tarp Estijos ir Lietuvos (nors ir mažesnę nei politinio pasitikėjimo skirtumai). Kaip ir politinio pasitikėjimo atveju, bendrojo pasitikėjimo dimensijos stipriai koreliuoja tarpusavyje – todėl iš dviejų statistiškai pasitvirtinusių kintamųjų buvo išvestas sudėtinis bendrojo pasitikėjimo kintamasis. 14-oje lentelėje 3-iaame modelyje, aiškinant mokestinę moralę, šalia šalies pseudo kintamojo įtraukiamas sudėtinis bendrojo pasitikėjimo kintamasis. Jis yra statistiškai reikšmingas ir – kaip ir prognozuota – neigiamas. Galiausiai 4-ame modelyje įtrauktas tiek bendrasis, tiek politinis pasitikėjimas – abu jie lieka statistiškai reikšmingi. Apskritai koeficientų dydžiai ir bendri rezultatai yra panašūs į tuos, kuriuos nustatė kitas valstybes tyrę mokslininkai³⁰². Taip pat matyti, kad šalies pseudo kintamojo reikšmė yra mažesnė. Tai reiškia, kad – kaip ir buvo spėta – reikšmingą mokesčių moralės atotrūkio tarp Estijos ir Lietuvos dalį paaiškina pasitikėjimo išteklių skirtumai. Tiesa, vis dar išlieka dalis mokestinės moralės skirtumų, kurių modelis (pasitikėjimo ištekliai) nepaaiškina. Taip gali būti dėl kelių priežasčių. Pirma, taip gali atsitikti dėl kintamųjų matavimo netobulumų. Antra, galima būtų kelti hipotezę, kad estai yra kažkoku būdu kultūriškai labiau linkę mokėti mokesčius, „švaresni“ (kultūrinis aiškinimas). Tačiau tokia hipotezė

³⁰² Pavyzdžiui, Frey ir Torgler.

susidurtų su sunkumais: jei ji teisinga, kadangi kultūra kinta lėtai, galima būtų buvę tikėtis reikšmingų skirtumų jau perėjimo iš komunistinio režimo pradžioje, tačiau 1990-ųjų pirmosios pusės duomenys atskleidžia, kad ryškesnių pasitikėjimo ar mokestinės moralės skirtumų tarp Estijos ir Lietuvos nebuvo³⁰³.

³⁰³ European Values Survey, 1998/1999. Kaip plačiau aptariama „Išvadose ir rekomendacijose“, būtų vertina giliau tirti Baltijos valstybių pasitikėjimo skirtumus.

14 lentelė. Ranginės probit regresijos modeliai, kai priklausomas kintamasis yra mokesčių moralė

	1 modelis	2 modelis	3 modelis	4 modelis
Šalis (LT=0; EE=1)	-0,461***	-0,409***	-0,406***	-0,377***
Politinis pasitikėjimas (sudėtinis kintamasis)		0,322***		0,297***
Bendrasis pasitikėjimas (sudėtinis kintamasis)			-0,052***	-0,034***
N	2896	2872	2872	2872
Chi- kvadratas	117,028***	170,372***	137,633***	201,485***
Pseudo R ² (Nagelker- ke vertė) ³⁰⁴	0,043	0,062	0,051	0,117

Šaltiniai: autoriaus skaičiavimai, remiantis individualaus lygio apklausomis pagal 2008 metų Europos vertybių studiją (European Values Survey 2008). Politinio pasitikėjimo sudėtinis kintamasis ir bendrojo pasitikėjimo sudėtinis kintamasis sudaryti, išvedant atitinkamų politinio pasitikėjimo ir bendrojo pasitikėjimo (išskyrus tarpasmeninį) dimensijų vidurkius. *** žymi statistinį reikšmingumą 0,01 lygiu, ** – 0,05 lygiu, * – 0,1 lygiu.

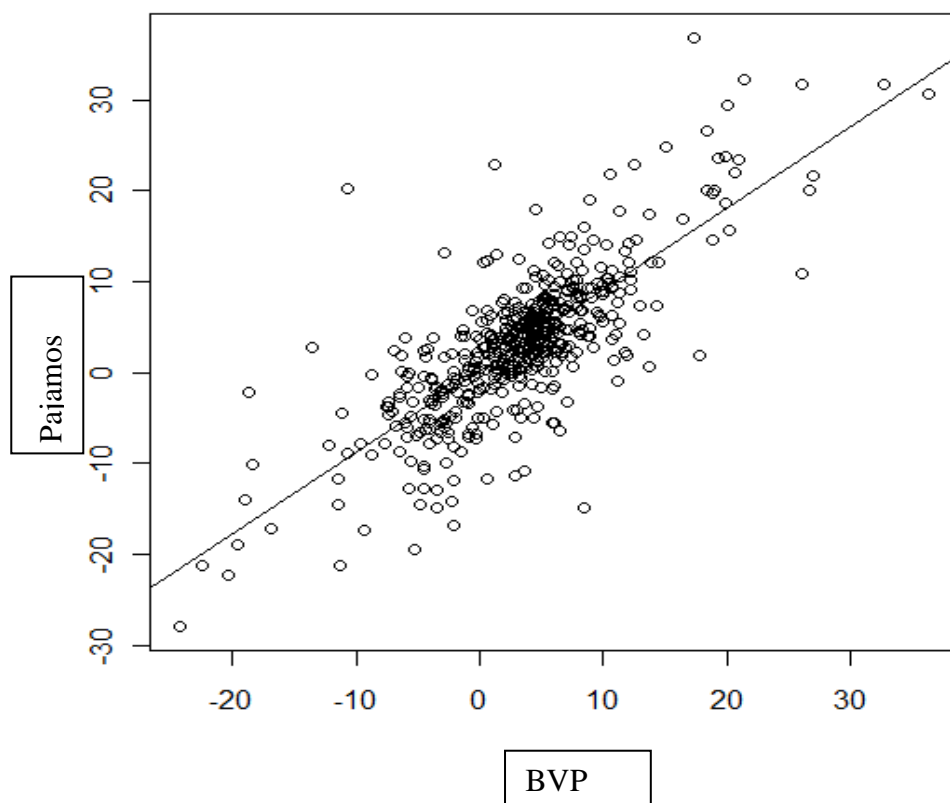
³⁰⁴ Kadangi tai nėra mažiausių kvadratų metodo (MKM) regresija, o probit regresija, negalima pateikti standartinio R-kvadrato arba pataisyto R-kvadrato vertės. Kaip alternatyva yra naudojamas pseudo R-kvadratas, tačiau jį aiškinti derėtų atsargiau nei standartinę įvertį. Nors paprastai pageidautina, kad pseudo R-kvadratas būtų didesnis už 0,2, probit regresijos atveju tai nėra toks svarbus kriterijus.

7.3. Hipotezės tikrinimas bendroje ES valstybių imtyje

Dar kitas būdas patikrinti šio darbo spėjimus yra atsigręžti ne į individualaus lygmens, bet valstybių lygio duomenis. Čia galima prisiminti 8–11-ą paveikslėlius, kuriuose pavaizduota, kad visos trys Baltijos šalys „nukrypsta“ nuo bendros tiesinės regresijos linijos, siejančios BVP pokyčius ir mokestinių pajamų smukimą: estai surinko daugiau mokesčių nei galima buvo tikėtis, lietuviai ir latviai – mažiau. Vadinasi, egzistuoja kažkokios kitos priežastys (kiti potencialūs aiškinantys, arba nepriklausomi, kintamieji), kurie galėtų sumažinti Baltijos valstybių „atotrūkį“ (nuokrypį) nuo bendro modelio. Statistine terminologija kalbant, galima tikėtis, kad įtraukus pasitikėjimo veiksnių kaip papildomą kintamąjį sumažės Baltijos valstybių nuokrypiai (angl. *residuals*). Egzistuoja ir kita priežastis, kodėl verta atlikti tokį statistinį tyrimą – jei būtų nustatyta, kad pasitikėjimo įtraukimas reikšmingai pagerina modelio rezultatus, tai reikštų, kad mes galime geriau paaiškinti ne tik Baltijos valstybių atvejį, bet ir bendrą priežastinį ryšį Europos Sąjungos valstybėse narėse (generalizacija).

Pirmiausia galima pažiūrėti, kaip susiję nominalus BVP ir valdžios pajamos – 19-ame paveikslėlyje pateikiami ketvirtiniai BVP ir valdžios pajamų pokyčiai 2007–2011 metais (ketvirtiniai duomenys leidžia išplėsti stebinių skaičių ir padidinti statistinių testų patikimumą).

19 pav. Nominalaus BVP ir valdžios sektoriaus pajamų ketvirtiniai pokyčiai (procentais) ES valstybėse narėse, 2007 metų antras ketvirtis – 2011 metų ketvirtas ketvirtis, procentais

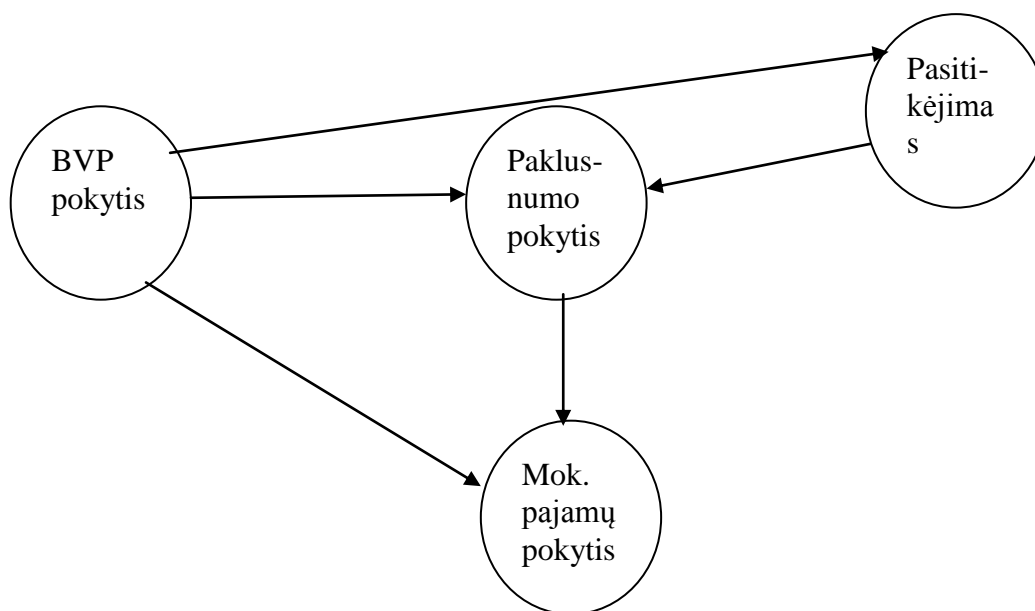

Šaltinis: autoriaus skaičiavimai, remiantis Eurostat [Žiūrėta 2012 02 04].

Kyla klausimas, kaip į modelį derėtų įtraukti pasitikėjimo veiksnį. Tam reikia gerai išsiaiškinti spėjamus teorinius ryšius. Disertacijos teorinėje dalyje buvo aptarta gana plati teorinė literatūra, siejant pasitikėjimą ir mokestinę moralę, o kartu ir mokestines pajamas bei fiskalinius rezultatus (žr. 1.4.3 poskyrį). Nors šis ryšys tyrinėtas plačiai, vis dėlto kol kas nebuvo atsižvelgta į galimybę, kad jis gali būti sąlyginis: disertacijoje formuluojama hipotezė teigia, kad pasitikėjimo lygis veikia kaip tam tikras „barjeras“ piliečių pasitraukimui į šešėlinę ekonomiką, kai

ekonominė situacija prastėja. Kitaip tariant, pasitikėjimo svarba gali priklausyti nuo ekonominio konteksto: spėjama, kad pasitikėjimo reikšmė auga, kuo labiau ekonomika krenta. Statistiškai tokią hipotezę galima būtų išreikšti sąveikos kintamuoju tarp BVP pokyčių ir pasitikėjimo. Tai reiškia, kad pasitikėjimas neveikia mokestinių pajamų pokyčių nepriklausomai nuo BVP, o, kaip jau minėta, jo poveikis priklauso nuo ekonominių aplinkybių. Toliau esantis paveikslėlis (žr. 20-ą pav.) grafiškai atskleidžia teorinio modelio priežastinius ryšius.

20 pav. Teoriniai priežastiniai ryšiai, siejantys BVP pokyčius, pasitikėjimą, paklusnumą (angl. compliance) ir mokestinių pajamų pokyčius

Šaltinis: sudaryta autoriaus.

Norime tikrinti tokį linijinį modelį, įtraukę kontekstinę (sąlyginę) poveikį atspindintį sąveikos kintamąjį tarp nominalaus BVP pokyčių ir pasitikėjimo teisine sistema³⁰⁵:

³⁰⁵ Pasitikėjimas teisine sistema buvo pasirinktas darant prielaidą, kad jis yra glaudžiai susijęs su tuo, kaip vertinamos valdžios institucijos ir bendra institucinė aplinka. Ateityje derėtų ištirti, ar ir kiek rezultatai išlieka tokie patys, vertinant kitas pasitikėjimo dimensijas

$$Y = \beta_0 + \beta_1 * BVP + \beta_3 * IBVP * PAS I + \epsilon$$

kai Y yra procentinis valdžios pajamų pokytis per ketvirtį, palyginti su praėjusių metų tuo pačiu ketvirčiu, BVP yra nominalaus BVP ketvirtinis pokytis, palyginti su tuo pačiu praėjusių metų ketvirčiu, PAS yra linkusių pasitikėti teisine sistema valstybėje procentas, β_0 yra konstanta, o β_1 ir β_3 dviejų nepriklausomų kintamųjų koeficientai.

Pagrindinė mus dominanti hipotezė teigia, kad $\beta_3 > 0$ (nulinė hipotezė teigia, kad $\beta_3 = 0$).

Reikia atkreipti dėmesį, kad sąveikos kintamasis yra modulyje – taip yra padaryta, atsižvelgiant į tai, jog BVP pokytis imtyje turi tiek teigiamas, tiek neigiamas reikšmes. Jeigu modulio nebūtų, pasitikėjimo poveikis būtų skirtingas BVP augimo ir smukimo situacijose. Modulis užtikrina, kad (jei modelis teisingas) pasitikėjimo poveikis valdžios pajamų pokyčiui yra visada teigiamas.

Toliau esančioje lentelėje (žr. 15-ą lent.) pateikiami skirtingi modeliai, siejantys BVP pokyčius, pasitikėjimą ir valdžios pajamų pokyčius. Bendros valdžios pajamos, o ne mokestinės pajamos buvo pasirinktos todėl, kad pastarosioms įvertinti nėra ketvirtinių duomenų. Dėl tų pačių priežasčių čia nėra atsižvelgiama į diskretinę valstybių politiką (pavyzdžiui, ar mokestiniai tarifai buvo didinami, ar mažinami). Kaip pasitikėjimo rodiklis yra įtrauktas procentas žmonių, kurie linkę pasitikėti teisine sistema³⁰⁶. Pirmame modelyje yra įtrauktas tik BVP pokytis (neįtraukiamas pasitikėjimo sąveikos kintamasis). Tai yra paprastas tiesinis MKM modelis, siejantis BVP ketvirtinius pokyčius su valdžios sektoriaus pajamų ketvirtiniais pokyčiais. Kaip ir buvo galima tikėtis, BVP statistiškai ir ekonomiškai reikšmingai paaiškina pajamų pokyčius. Koeficientas lygus 0,894 – vadinasi, BVP didėjant (mažėjant) vienu procentiniu punktu, valdžios pajamos didėja (mažėja) 0,894 procentinio punkto.

³⁰⁶ Standartinio Eurobarometro duomenys.

15 lentelė. Statistiniai modeliai, kai priklausomas kintamasis yra valdžios pajamų pokyčiai

	1 modelis (MKM regresija)	2 modelis (MKM regresija)	3 modelis („atsitiktinių pasekmių“)	4 modelis („fiksotų pasekmių“)
Konstanta	0,186	-1,662***	-1,663***	
BVP	0,894***	0,923***	0,939***	0,962***
Pasitikėjimas X BVP		0,0055***	0,0054***	0,0050***
Laisvės laipsniai	509	266	266	240
Pataisytas R ²	0,604	0,706	0,710	0,651

Šaltiniai: autoriaus skaičiavimai, remiantis Eurostat, Standard Eurobarometer [Žiūrėta 2012 02 04]. *** žymi statistinį reikšmingumą 0,01 lygiu, ** - 0,05 lygiu, * - 0,1 lygiu.

Tačiau svarbiausias klausimas yra tai, kokią įtaką turi sąveikos kintamasis tarp BVP ir pasitikėjimo teisine sistema. Antrajame modelyje įtraukiamas būtent šis nepriklausomas kintamasis. Matyti, kad jis yra statistiškai reikšmingas. Nors koeficiento reikšmė atrodo maža, reikia atsižvelgti į tai, kad tai „sąveikos“ kintamasis – jo svarba išauga, esant dideliems BVP pokyčiams (ekonomikai stipriai augant arba smunkant). Pavyzdžiui, jeigu lygintume dvi valstybes, turinčias 10 procentų pasitikėjimą ir 50 procentų pasitikėjimą, ir tartume, kad jų BVP mažėja (didėja) 10 procentų, pagal šį modelį galėtume tikėtis $(0,0055 \cdot (50 - 10) \cdot 10) = 2,2$ procentinio punkto pajamų skirtumo. Baltijos valstybėse 2009 metais pasitikėjimo skirtumas tarp Estijos ir Lietuvos bei Latvijos siekė apie 20 procentinių punktų. Taigi 15 procentų BVP kritimas (toks jis maždaug buvo 2009 metais) galėtų paaiškinti $0,0055 \cdot 20 \cdot 15 = 1,65$ proc. punkto skirtumą.

Tiesa, reikia prisiminti, kad čia susiduriame su paneliniais duomenimis – todėl lentelėje pateikiami ir atsitiktinių pasekmių (angl.

random effects) bei fiksuotų pasekmių (angl. *fixed effects*) modeliai³⁰⁷. Tačiau matyti, kad modelio performulavimas pagrindinių koeficientų verčių bei reikšmingumo – taigi ir prieš tai minėtų išvadų – nepakeičia.

Buvo spėjama, kad pasitikėjimo svarba gali sustiprėti esant ekonominiams sunkumams. Kitaip tariant, galėtume tikėtis, kad nagrinėjant ekonominių sunkumų laikotarpį pasitikėjimo ir BVP sąveikos kintamasis turės dar didesnę vertę. Todėl 16-oje lentelėje matome rezultatus modelių, kurie buvo tikrinami, įtraukiant tik tuos ketvirčius, kai BVP augimas buvo neigiamas. Taip pat paveikslėlyje matome bendrą nominalaus BVP ir valdžios sektoriaus pajamų vaizdą.

16 lentelė. Statistiniai modeliai, kur priklausomas kintamasis yra valdžios pajamų pokyčiai

	1 regresija	2 modelis (paprasčiausia MKM regresija)	3 modelis („atsitiktinių pasekmių“)	4 modelis („fiksuotų pasekmių“)
Konstanta	-1,114	-2,817***	-2,253**	
BVP	0,697***	1,118***	1,099***	0,983***
Pasitikėjimas X BVP		0,0137***	0,0106**	0,0023
Laisvės laipsniai	139	107	107	82
Pataisytas-R ²	0,247	0,348	0,302	0,211

Šaltiniai: autoriaus skaičiavimai, remiantis Eurostat ir Standard Eurobarometer duomenimis. [Žiūrėta 2012 02 04]. *** žymi statistinį reikšmingumą 0,01 lygiu, ** - 0,05 lygiu, * - 0,1 lygiu.

Visų pirma galima pastebėti, kad, palyginti su ankstesne modelių grupe, BVP ir pajamų ryšys yra silpnesnis. 16-os lentelės pirmame modelyje tiek BVP koeficientas, tiek ir R-kvadratas yra mažesni nei 15-oje lentelėje. BVP kitimas paaiškina tik ketvirtį pajamų variacijos (R kvadratas

³⁰⁷ Hausmanno testas rodo, kad atsitiktinių pasekmių modelis yra tinkamiausias.

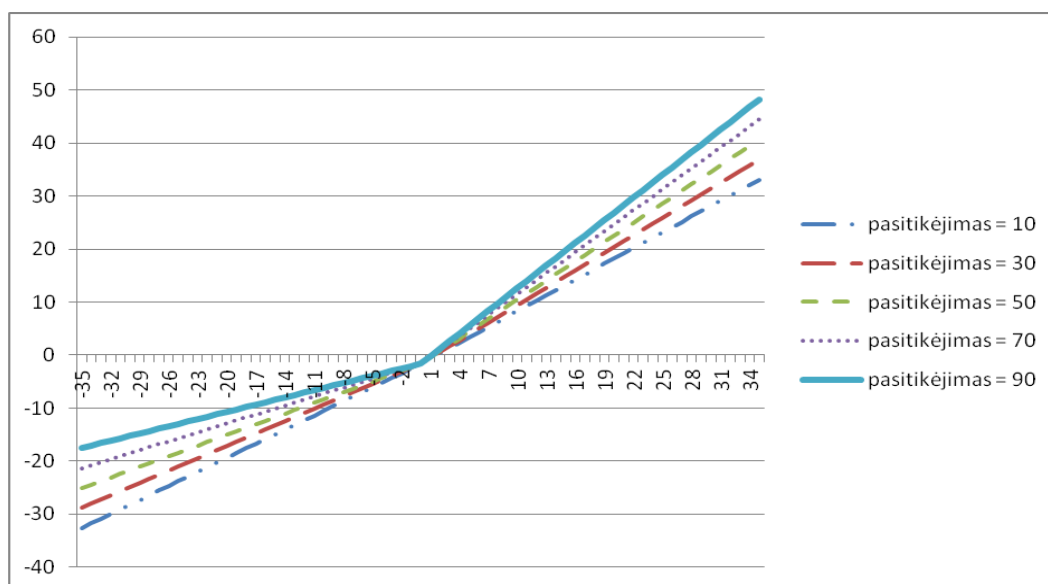
lygus 0,247). Kitaip tariant, kriziniu laikotarpiu BVP pokyčiai blogiau paaikškina valdžios pajamų pokyčius nei „normaliais laikais“. Taip gali būti dėl bent dviejų priežasčių. Pirma, kaip jau minėta, čia nėra atsižvelgta į valstybių diskretinius žingsnius fiskalinėje srityje – daugelis valstybių kriziniu laikotarpiu keitė mokestinius tarifus. Antra, galima spėti, kad būtent kriziniu laikotarpiu išryškėja kitų veiksnių – pirmiausia politinių ir institucinių – svarba. Įtraukus mus labiausiai dominantį kintamąjį – sąveiką tarp BVP ir pasitikėjimo – matome, kad pataisytas R-kvadratas padidėja beveik iki 35 procentų. Pats sąveikos kintamojo koeficientas yra reikšmingas ir didesnis nei ankstesnėje lentelėje (kitai tariant, pasitvirtina spėjimas, kad pasitikėjimo svarba išauga esant ekonominiams sunkumams). Neigiamo BVP augimo laikotarpiu jo koeficientas siekia 0,014. Grįžtant prie jau minėto pavyzdžio, jei pasitikėjimo skirtumas tarp dviejų valstybių siekia 40 procentinių punktų, tai esant 10 procentų BVP kritimui, šis modelis prognozuotų $0,014 \cdot 40 \cdot 10 = 5,6$ procentinių punktų pajamų skirtumą. Baltijos valstybių atveju galėtume tarti, kad jis galėtų paaikškinti $0,014 \cdot 20 \cdot 15 = 4,2$ procentinių punktų valdžios pajamų skirtumą.

Atsitiktinių pasekmių modelis iš esmės patvirtina šias išvadas, tačiau fiksuotų pasekmių modelyje rezultatai keičiasi – sąveikos kintamasis tampa nereikšmingas. Hausmano testas rodo, kad negalime atmesti hipotezės, jog egzistuoja reikšmingi individualūs efektai – kitaip tariant, turėtume taikyti būtent fiksuotų pasekmių modelį. Kita vertus, atsižvelgiant į tai, kad pasitikėjimo veiksnys metams bėgant valstybėse kinta gana nežymiai, fiksuotų pasekmių naudojimas yra nerekomenduojamas.

Apibendrinant preliminarus statistinis tyrimas patvirtino teorinius spėjimus ir kokybinio tyrimo rezultatus tiek Baltijos šalių atveju, tiek bendroje ES valstybių narių imtyje. Buvo nustatyta, kad pasitikėjimas yra reikšmingas veiksnys, lemiantis tai, kaip BVP paveikia valdžios sektoriaus pajamas. Be to, jo reikšmė didėja, ekonomikai labiau krentant, ir dar labiau išauga, esant kriziniam laikotarpiui. Toliau esančiuose paveikslėliuose (žr.

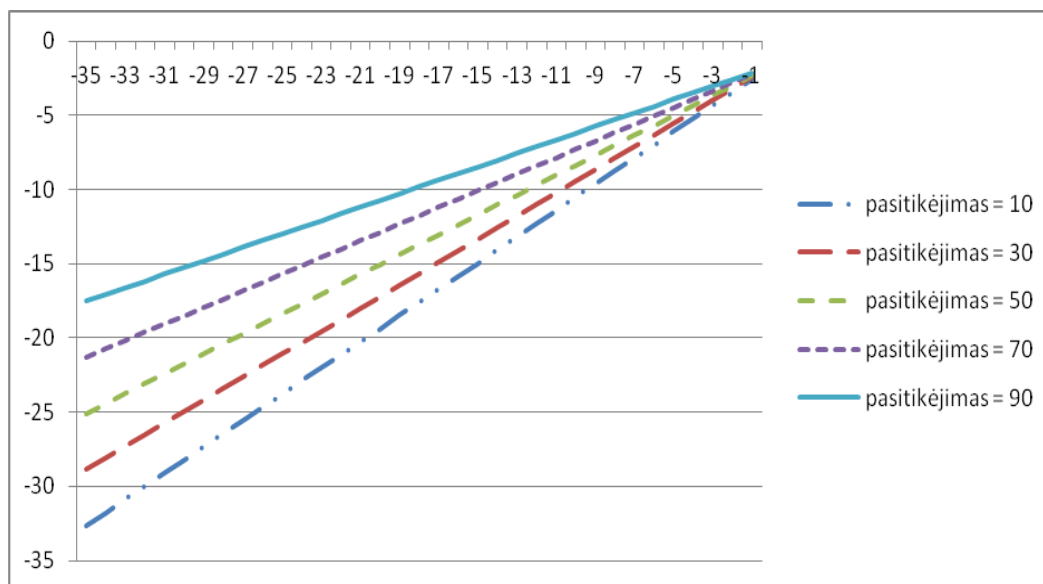
21-ą ir 22-ą pav.) vaizduojamas pagal statistinio tyrimo rezultatus sudarytas BVP pokyčių ir valdžios pajamų pokyčių ryšys. Matyti, kad kuo labiau krenta (auga) BVP, tuo labiau mažėja (didėja) valdžios pajamos. Tačiau šis ryšys priklauso nuo pasitikėjimo: jei pasitikėjimas didelis, ekonomikai krentant jis „apsaugo“ tam tikrą dalį valdžios pajamų. Kitaip tariant, jei ekonomika krenta palyginti nedaug, pasitikėjimas nėra toks svarbus valdžios pajamoms, tačiau jei ekonomikos kritimas didelis (kaip buvo Baltijos valstybi atveju), pasitikėjimas įgauna didesnę reikšmę.

21 pav. Prognozuojamas valdžios sektoriaus pajamų pokytis, esant skirtingam pasitikėjimo lygiui

X ašyje parodyti nominalaus BVP ketvirtiniai pokyčiai, Y ašyje – pajamų pokyčiai. Šaltinis: autoriaus skaičiavimai pagal 15-os lentelės 2-ą modelį.

22 pav. Prognozuojamas valdžios sektoriaus pajamų pokytis, esant skirtingam pasitikėjimo lygiui, kai ekonomika krenta

X ašyje parodyti nominalaus BVP ketvirtiniai pokyčiai, *Y* ašyje – pajamų pokyčiai. Šaltinis: autoriaus skaičiavimai pagal 16-os lentelės 2-ą modelį.

Išvados ir rekomendacijos

Konkretūs atsakymai

Disertacijoje buvo atsakyta į konkrečius klausimus, kas ir kodėl įvyko Baltijos valstybėse reaguojant į 2008–2010 metų krizę. Pagrindiniai du klausimai buvo šie:

1) Kodėl Baltijos valstybės sugebėjo įgyvendinti vidinio prisitaikymo strategiją – t. y. išlaikyti fiksuotą valiutos kursą (išvengti valiutos krizės) ir pasiekti fiskalinį tvarumą (įgyvendinti fiskalinės konsolidacijos programą)?

2) Kodėl Estija su krize susitvarkė sėkmingiausiai – t. y. anksčiau ir greičiau atkūrė investuotojų pasitikėjimą bei sėkmingiau sumažino biudžeto deficitą?

Siekiant į juos atsakyti, vidinio prisitaikymo strategija buvo išskaidyta į du elementus: 1) norą išsaugoti fiksuotą valiutos kursą ir 2) gebėjimą įgyvendinti fiskalinę konsolidaciją. Kalbant apie antrąjį aspektą, taip pat buvo atskirtas a) gebėjimas priimti reikalingas fiskalinės konsolidacijos priemones ir b) galutiniai fiskaliniai rezultatai. Trijų Baltijos šalių vidinės devalvacijos sėkmę paaiškina tiek stiprus noras išlaikyti fiksuotą valiutos kursą, tiek gebėjimas įgyvendinti ypač plataus masto fiskalinio taupymo programą. Nepaisant panašių fiskalinės politikos priemonių bei panašių ekonominių iššūkių, Estijoje galutinis fiskalinis rezultatas buvo geresnis – tai ir paaiškina šios valstybės geresnius rezultatus, palyginti su Latvija bei Lietuva.

Kalbant apie norą išlaikyti fiksuotą valiutos kursą, konvencinės valiutos krizių teorijos – pirmiausia grindžiamos antrosios kartos valiutos krizių modeliais – sunkiai geba paaiškinti Baltijos šalių situaciją. Svarbiausia tai, kad žvelgiant iš vyraujančių valiutos krizių teorijų perspektyvų, Baltijos šalių politikai turėjo būti nelinkę išsaugoti fiksuotą

valiutos kursą dėl ypač didelio ekonomikos pažeidžiamumo (pervertinto realaus valiutos kurso, augančio fiskalinio deficito, BVP nuosmukio bei sparčiai didėjančio nedarbo). Ši Baltijos šalių galvosūki galima paaiškinti, atsižvelgiant į specifinį jų kontekstą. Kalbant apie ekonominius aspektus, Baltijos valstybės išsiskyrė dideliu įsiskolinimu užsienio valiuta ir lanksčia ekonomikos struktūra – tai didino valiutos devalvacijos nuostolius ir kartu mažino jos patrauklumą. Be to, Baltijos šalyse fiksuoti valiutos kursai vaidino ypatingą vaidmenį: jie veikė beveik visą nepriklausomybės laikotarpį, užtikrino bendrą makroekonominį stabilumą. Fiksuotų nacionalinės valiutos kursų atsisakymas būtų lėmęs didelį netikrumą ir galimai atnešęs didesnę nepasitikėjimą ne tik ekonominės politikos kursu, bet ir apskritai valstybe. Visose trijose Baltijos šalyse vyravo stiprūs idėjiniai įsitikinimai dėl to, kad fiksuotų valiutos kursų išlaikymas yra esminis antikrizinės politikos ramstis. Galiausiai Baltijos šalyse fiksuoti valiutos kursai buvo glaudžiai susiję su valstybingumo idėjomis bei eurointegracijos projektu – o tai dar labiau didino galimus valiutos devalvacijos nuostolius. Verta pridurti, kad daugelis minėtų kontekstinių sąlygų – ypač įsiskolinimas užsienio valiuta bei bendro institucinio stabilumo funkcija – yra būdingi besivystančioms valstybėms, neturinčioms didelio finansų rinkų ir apskritai ekonomikos veikėjų pasitikėjimo. Disertacijoje atliktas Latvijos palyginimas su kita besivystančia šalimi – Argentina 1998–2001 metais – patvirtina, kad joje taip pat egzistavo stiprus fiksuoto valiutos kurso palaikymas.

Vis dėlto Argentinos pavyzdys atskleidžia ir tai, kad vien noro išsaugoti fiksuotą valiutos kursą neužtenka, siekiant jį išlaikyti ir apskritai įgyvendinti vidinio prisitaikymo strategiją. Paprastai tokioje situacijoje atsidūrusioms šalims tenka įgyvendinti fiskalinės konsolidacijos programą – o to, remiantis konvencine išmintimi, politikai nelinkę daryti, ypač jeigu ekonominė situacija yra prasta. Todėl žvelgiant iš konvencinių teorijų perspektyvų, Baltijos šalių gebėjimas įgyvendinti plataus masto fiskalinę konsolidaciją yra stebinantis. Be to, remiantis vyraujančia literatūra,

Baltijos šalių situaciją turėjo itin apsunkinti koalicinių bei mažumos (Estijoje ir Latvijoje) vyriausybių veikimas. Tiesa, konvencinės teorijos pateikia kelias priežastis, kurios padeda suprasti Baltijos valstybių gebėjimą įgyvendinti fiskalinę konsolidaciją: politinėje arenoje dominavo dešniosios partijos, profesinės sąjungos buvo labai silpnos, valstybės valdymo centralizacija mažino potencialių veto žaidėjų skaičių. Tačiau šie veiksniai nėra pakankami, norint adekvačiai atsakyti į keliamą klausimą – tam taip pat reikia atsižvelgti į specifinį Baltijos šalių kontekstą. Pirma, Baltijos šalyse fiskalinė konsolidacija buvo tapusi tradiciniu atsaku į ekonominę krizę – jos įgyvendinimas reiškė ekonominės politikos tęstinumą. Taupymo politikai iš esmės neegzistavo jokia rimtesnė idėjinė alternatyva (išimtimi galima būtų laikyti Latvijoje įvykusius idėjinės inovacijos procesus politinės kairės stovykloje). Be to, interesų grupės, kurios galėtų būti potencialios socialinių išlaidų programų gynėjos ir taupymo politikos priešininkės, buvo silpnai organizuotos. Galiausiai Baltijos valstybių visuomenės tradiciškai pasižymėjo menkais mobilizacijos gebėjimais ir silpna „protesto kultūra“, ypač nesant alternatyvių ekonominės politikos sprendimų. Baltijos šalių gyventojai, reaguodami į politiką, kuriai nepritarė, rinkosi ne „balso“ (rinkiminių ar atvirų protestų), o „pasitraukimo“ kelią. Latvijos palyginimas su Argentina taip pat parodo, kad pagal daugelį minėtų veiksnių šios šalys skyrėsi – Argentinos vidinio prisitaikymo nesėkmę, palyginti su Latvija, paaiškina ne ekonominiai pažeidžiamumai ar silpnas noras išlaikyti fiksuotą valiutos kursą, bet nepakankamas gebėjimas įgyvendinti fiskalinės konsolidacijos priemones.

Nors visos trys valstybės gebėjo priimti skausmingas fiskalines taupymo priemones, Estijos rezultatai buvo akivaizdžiai geriausi. To negali adekvačiai paaiškinti konvenciniai veiksniai: ekonominės situacijos, mokestinės ar išlaidų politikos skirtumai. Disertacijoje keliama ir pagrindžiama hipotezė, kad Estijos didesnę sėkmę lėmė aukštesnis pasitikėjimo valdžios institucijomis lygis, kuris mažino šešėlinės

ekonomikos mastus, taigi kartu didino ir mokestines pajamas. Estijoje visuomenė iš esmės palaikė valdžią ir jos vykdomą politiką, o Latvijoje ir Lietuvoje, nors neprotestavo, bet „pasitraukė“ į emigraciją ir šešėlinę ekonomiką.

Pasiūlymai politinės ekonomijos teorijoms

Kadangi Baltijos valstybių patirtis nukrypsta nuo kelių teorijų (valiutos krizių, fiskalinės konsolidacijos ir fiskalinės politikos rezultatų), jų analizė leidžia pateikti pasiūlymų, siekiant tobulinti minėtas teorijas ir geriau paaiškinti kitus atvejus. Pradėti būtų galima nuo fiskalinės politikos rezultatų. Estijos atotrūkis nuo Latvijos ir Lietuvos pasiūlė naują hipotezę apie pasitikėjimo ir fiskalinių rezultatų ryšį. Nors literatūroje galima rasti daug darbų, siejančių pasitikėjimą ir mokestinę moralę (o kartu ir fiskalinius rezultatus), juose neatsižvelgiama į galimai sąlyginį pasitikėjimo ir fiskalinių rezultatų ryšį. Disertacijoje kelta ir pagrįsta hipotezė, kad ekonomikai augant, pasitikėjimas turi mažiau reikšmės mokestiniams rezultatams nei ekonomikai smunkant. Taip yra todėl, kad pasitikėjimas suveikia kaip tam tikras „barjeras“, sulaikantis gyventojus ir įmones nuo pasitraukimo į šešėlį. Nors empirinis šios hipotezės tyrimas galėtų ir turėtų būti platesnis, disertacijoje pateikti preliminarūs empiriniai testai, patvirtinantys šio modelio implikacijas platesnėje Europos Sąjungos valstybių imtyje.

Kalbant apie fiskalinės konsolidacijos literatūrą, taip pat derėtų atsižvelgti į pasitikėjimo vaidmenį. Pirma, didesnę pasitikėjimą turinti vyriausybė (tokia kaip Estijoje), gali būti labiau linkusi taikyti skausmingas taupymo priemones³⁰⁸. Antra, kaip minėta, didesnis

³⁰⁸ Tiesa, nors didesnis pasitikėjimas galėjo būti viena priežasčių, paskatinsiu Estiją anksčiau pradėti konsolidaciją, Baltijos šalių atvejuose pasitikėjimas valdžia neturėjo lemiamos įtakos taupymo priemonių *įgyvendinimui* – Lietuva ir ypač Latvija priėmė dar skausmingesnes taupymo priemones, nors ir vėlavo.

pasitikėjimas leidžia tikėtis geresnės visuomenės reakcijos ir kartu geresnių mokesčių rezultatų. Nagrinėjant Baltijos šalių gebėjimą įgyvendinti fiskalinės konsolidacijos priemones, disertacijoje buvo išskirti dar keli veiksniai, į kuriuos galėtų būti atsižvelgta daugelio atvejų tyrimuose. Pirma, galima būtų įtraukti platesnio perskirstymo ir socialinių programų įsitvirtinimo veiksnį, kuris galėtų būti operacionalizuojamas pagal, pavyzdžiui, valdžios išlaidų ir BVP santykį. Antra, derėtų atsižvelgti į visuomenės gebėjimą priešintis vykdomai taupymo politikai: galima būtų įtraukti tokius rodiklius kaip istorinis protestų arba demonstracijų skaičius.

Galiausiai, kalbant apie valiutos krizių teorijas, derėtų atsižvelgti į visus pirmiau minėtus veiksnius, kadangi fiskalinė politika yra glaudžiai susijusi su fiksuoto valiutos kurso išlaikymu arba valiutos krizėmis (veiksniai, kurie didina fiskalinės konsolidacijos tikimybę bei gerina jos rezultatus, kartu didina ir valiutos kurso išlaikymo tikimybę). Be to, derėtų įtraukti ir kitus kintamuosius, kurie gali būti susiję su noru ginti fiksuotą valiutos kursą – pirmiausia tai būtų ekonominio lankstumo ir įsiskolinimo rodikliai; taip pat būtų galima atsižvelgti į tai, kiek laiko veikia fiksuotas valiutos kursas bei į tai, ar valstybė turi patirties su alternatyviu valiutos kurso režimu.

Įdomu tai, kad vienas veiksnys, remiantis disertacijoje atlikta analize, gali turėti nevienareikšmę įtaką valiutos krizės tikimybei – tai šalies institucijų kokybė. Kalbant apie fiskalinę konsolidaciją ir galutinius jos rezultatus, buvo išskirtas teigiamas pasitikėjimo valdžios institucijomis ir apskritai neformalių visuomenės institucijų vaidmuo. Galima spėti, kad jeigu pasitikėjimas ir geresnės institucijos padeda pasiekti geresnių fiskalinių rezultatų, jis turėtų neigiamai koreliuoti ir su valiutos krizių tikimybe. Kita vertus, disertacijoje nagrinėjant norą išlaikyti fiksuotą valiutos kursą, nustatyta, kad silpnėsnis finansų rinkų ir ekonomikos veikėjų pasitikėjimas tam tikra valstybe gali kaip tik paskatinti išlaikyti fiksuotą valiutos kursą, kadangi jo atsisakymas tokiu atveju yra skausmingesnis. Vadinasi, institucijų kokybė valiutos krizių tikimybę gali

veikti bent dviem kanalais, kurie turi priešingus ženklus.

Galiausiai disertacijoje buvo nustatytas išskirtinis (deviantinis) atvejis vienai svarbiai ir populiariai teorijai (ar teorijų grupei) – tai Estija. Politinės ekonomijos literatūroje, pradedant Katzensteino „Small States in World Markets“³⁰⁹, bei kitur³¹⁰, priimta manyti, kad šalys, kurias stipriai veikia išoriniai šokai (kitaip tariant, „mažos“ arba „pažeidžiamos“ šalys), yra a) linkusios sukurti „apsaugos“ mechanizmus, saugančius gyventojus ir įmones nuo didelių ekonominių pasikeitimų; b) šie apsaugos mechanizmai leidžia pasiekti ir išlaikyti valdžios bei ekonominės politikos legitimumą (implikuojant tokį kontrafaktinį teiginį: jei tokių mechanizmų nėra ar jie yra silpni, galima prognozuoti mažėjantį pasitikėjimą ir paramą esamam ekonominės politikos kursui). Baltijos valstybės daugeliu atžvilgių yra daug „mažesnės“ nei Katzensteino identifikuoti „septyni nykštukai“ (tiek ekonomiškai, tiek politiškai). Tačiau jos nesukūrė „apsaugos“ mechanizmų – atvirkščiai, šios šalys buvo iš esmės liberaliausios Europos Sąjungoje. Tiesa, Latvijos ir Lietuvos patirtį galima būtų suderinti su teorija, teigiant, kad jų atvejis patvirtina antrojo teiginio kontrafaktą – nesant apsaugos mechanizmų, valdžia susiduria su didelėmis legitimumo problemomis (kurios, kaip buvo nustatyta disertacijoje, apsunkino antikrizinę politiką). Tačiau Estijos atvejo niekaip negalima suderinti su šia populiaria teorija griežtąja prasme – Estijoje iš tikrųjų buvo vykdoma net nuoseklesnė liberali politika (tiesa, dėl geresnių fiskalinių rezultatų per krizę šaliai nereikėjo taip mažinti išlaidų, pavyzdžiui, pensijų), tačiau pasitikėjimas valdžia buvo labai didelis ir net galimai išaugo per krizę. Tolesni tyrimai galėtų tirti šį nuo populiarios politinės ekonomijos teorijos nukrypstantį (deviantinį) atvejį.

Galiausiai nustačius, kad Estijos geresnius rezultatus per krizę gali paaiškinti kokybiškesnės institucijos, kyla natūralus klausimas, kodėl tarp Baltijos valstybių egzistuoja reikšmingi skirtumai šiuo aspektu. Kitaip

³⁰⁹ Katzenstein, *Small States in World Markets*.

³¹⁰ Dani Rodrik, „Why Do More Open Economies Have Bigger Governments?“ *Journal of Political Economy*, 106(5), 1998.

tariant, įdomu paversti institucijas iš nepriklausomo kintamojo priklausomu kintamuoju. Tokios strategijos laikėsi Robertas Putnamas knygoje „Making Democracy Work“³¹¹. Autorius Šiaurės ir Pietų Italijos skirtingus valdžios rezultatus aiškina institucinių išteklių skirtumais. Tačiau vėliau Putnamas stengiasi atsakyti, kaip ir iš kur susiformavo minėti skirtumai. Šioje disertacijoje institucijos buvo traktuojamos kaip nepriklausomas kintamasis. Tačiau ateityje būtų itin vertinga pasekti Putnamo pavyzdžiu ir pabandyti išsiaiškinti, kodėl Baltijos valstybėse atsirado pasitikėjimo skirtumai. Tai turėtų dvigubą vertę. Pirma, akivaizdi tokio tyrimo vertė mokslininkams ir praktikams, kurie domisi Baltijos šalimis. Antra, dėl panašių startinių pozicijų bei daugelio kitų panašumų Baltijos šalių analizė galėtų pateikti išvadų politinį pasitikėjimą ir institucijų kokybę aiškinančioms platesnėms teorijoms.

Baltijos valstybių „pamokos“ eurozonos periferijai

Per krizę Baltijos šalys buvo tapusios tarptautinio dėmesio centru blogąja prasme. Tada didžioji dauguma užsienio analitikų ir komentatorių klydo – priešingai jų prognozėms, Baltijos valstybės sugebėjo įgyvendinti vidinio prisitaikymo politiką. Tačiau po 2010 metų situacija tapo priešinga – nemažai komentatorių pradėjo Baltijos šalis nurodyti kaip sėkmingo ekonominio prisitaikymo pavyzdį. Ypač svarbus Baltijos šalių atvejis tapo krizės eurozonos periferijoje kontekste. Graikija, Portugalija, Ispanija, Italija ir Airija (vadinamosios PIIGS šalys) susidūrė su panašia ekonomine situacija kaip ir Baltijos valstybės: būdamos eurozonos narės, jos negalėjo devaluoti valiutos siekdamos atkurti konkurencingumą ir paskatinti ekonomikos augimą, todėl buvo priverstos vykdyti vidinio prisitaikymo politiką. Todėl kyla klausimas, ar ir kiek Baltijos valstybių patirtis gali pateikti „pamokų“ eurozonos periferijai. Šioje disertacijoje atliktos

³¹¹ Robert D. Putnam, kartu su Robert Leonardi ir Raffaella Nanetti, *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton: Princeton University Press, 1993.

analizės pateikiamos išvados būtų dvejopos. Viena vertus, buvo nustatyta, kad Baltijos valstybių gebėjimą įgyvendinti vidinio prisitaikymo politiką paaiškina politiniai ir instituciniai veiksniai; kitaip tariant, Baltijos valstybių patirtis rodo, jog net ir esant ypač nepalankioms ekonominėms aplinkybėms, galima išsaugoti fiksuotą valiutos kursą ir pasiekti fiskalinį tvarumą. Kita vertus, kartu buvo parodyta, kad Baltijos valstybių patirtis yra stipriai išskirtinė („deviantinė“) – jų vidinio prisitaikymo sėkmę paaiškina palyginti unikalūs įvairių sąlygų derinys. Kalbant apie eurozonos periferijos valstybes, nereikia analizuoti noro išsaugoti fiksuotą valiutos kursą, kadangi šios valstybės jau yra atsisakiusios savo valiutos. Todėl kyla pagrindinis klausimas, ar šios valstybės yra pajėgios pasiekti tokio masto fiskalinę konsolidaciją. Šioje disertacijoje pateikta analizė šiuo atžvilgiu nesiūlo itin optimistinių išvadų, kadangi PIIGS šalyse iš esmės nėra daugelio sąlygų, kurios įgalino fiskalinę konsolidaciją Baltijos valstybėse: dešiniųjų partijų dominavimo, silpnų profesinių sąjungų bei kitų interesų grupių, kurios galėtų ginti „įsitvirtinusias“ socialinių išlaidų programas, idėjinio fiskalinės konsolidacijos kaip vienintelio tinkamo ekonominio prisitaikymo kelio dominavimo, menko visuomenės mobilizavimosi ir „protesto kultūros“ silpnumo. Kitais žodžiais tariant, institucinė eurozonos periferijos aplinka labiau primena Argentiną nei Baltijos valstybių situaciją. Tiesa, PIIGS šalys nuo Argentinės akivaizdžiai skiriasi tuo, kad jos priklauso Europos Sąjungai ir eurozonai – dėl šių priežasčių valiutos krizės bei valdžios skolos įsipareigojimų nevykdymo (nors šis jau įvykęs Graikijoje) tikimybė yra daug mažesnė, o prognozes dėl galutinės vidinio prisitaikymo strategijos baigties daryti sunku. Tačiau aišku tai, kad vidinio prisitaikymo strategija eurozonos periferijoje susiduria su daug didesniais iššūkiais nei Baltijos valstybėse.

Baltijos šalys – modernus aukso standarto režimas?

Disertacijoje atskleista, kad ekonomistai ir apžvalgininkai klydo, prilygindami Baltijos šalis – pirmiausia Latviją – Argentinai. Tačiau kartu atskleista, kad juos buvo galima suprasti, žvelgiant į konvencinius valiutos krizių bei fiskalinės konsolidacijos modelius, kuriais remiantis, vidinio prisitaikymo sėkmė Baltijos valstybėse nebuvo didelė. Tyrimas parodė, kad minėti konvenciniai modeliai grindžiami tam tikromis prielaidomis apie priežastinius mechanizmus tarp ekonominių sunkumų ir politinių sprendimų bei rezultatų: prasta ekonominė situacija skatina politikus devaluoti valiutą ir didina eksportuotojų lobizmą; politikai – ypač koalicinėse vyriausybėse – nėra linkę vykdyti fiskalinės konsolidacijos (ypač didelio masto), o visuomenės yra linkusios jai priešintis, ir pan. Tačiau disertacijoje teoriškai ir empiriškai (Baltijos šalių atveju) atskleista, kad šie priežastiniai mechanizmai nebūtinai „suveikia“ (arba „suveikia“ skirtingai), priklausomai nuo konkretaus ekonominio, institucinio ir socialinio konteksto. Tai gerai atskleidžia, kaip gali būti neišlaikoma atvejų „homogeniškumo“ prielaida – su šia problema dažnai susiduria daugelio atvejų kiekybiniai tyrimai, dėl praktinių sumetimų priversti remtis paviršutiniška ir abstrakčia informacija apie tiriamus atvejus. Apskritai kalbant, Baltijos šalių politiniams ekonominiams modeliams sunku rasti gerų analogų dvidešimto amžiaus antrosios pusės istorijoje. Vis dėlto galima rasti stebėtinų paralelių su kito istorinio laikotarpio sąranga – tai aukso standarto režimas, kuris buvo įsitvirtinęs Vakarų pasaulyje 19-ojo amžiaus antroje pusėje – 20-ojo amžiaus pradžioje. Štai kaip Jeffry Friedenas apibūdina aukso standarto laikotarpį:

Klasikinė tarptautinė aukso standarto ekonomika rėmėsi elitų konsensusu dėl prioriteto, teikiamo tarptautiniams ekonominiams įsipareigojimams. Beveik visose šalyse beveik visais laikotarpiais ekonominiai ir politiniai lyderiai sutardavo, kad vyriausybės turėjo užtikrinti, jog jų ekonomikos greitai prisitaikytų prie besikeičiančių

ekonominių aplinkybių, o ne atvirksčiai. Jie sutarė dėl to, kad vidaus ekonomika turi sumokėti kainą, reikalingą gauti tarptautinės integracijos į pasaulio ekonomiką naudą. O kokia buvo kaina? Ką reiškė, kaip jie sakydavo, kad nacionalinė ekonomika turi „susiveržti diržus“ (angl. *take the strain*)? Paprastai tai reiškė leisti arba priversti kainas, pelną ir atlyginimus kristi, reaguojant į nepalankias užsienio prekybos sąlygas ar kitus šokus³¹².

Baltijos šalys atitinka net kelis aukso standarto aspektus: ekonominį, politinį ir socialinį. Pirma, aukso standarto ekonomikos pasižymėjo itin dideliu lankstumu ir mažais nominaliais nepaslankumais³¹³. Jeffry Friedeno teigimu, viena iš ekonominių sąlygų, įgalinusių sėkmingą aukso standarto laikotarpio funkcionavimą, buvo mikroekonominė struktūra: „net pramoninėse to meto visuomenėse dominavo mažos įmonės, maži ūkiai ir atomizuota, neorganizuota darbo jėga“³¹⁴. Disertacijoje Baltijos valstybių lankstumas buvo išskirtas kaip vienas iš šių valstybių bruožų, įgalinusių vidinio prisitaikymo strategiją. Pažymėta, kad Baltijos šalių ekonomikos išsiskiria lanksčiomis darbo rinkomis dėl silpnų profesinių sąjungų ir prasto darbo santykių reguliavimo įgyvendinimo, taip pat Baltijos valstybės pirmauja Europos Sąjungoje pagal smulkių įmonių dalį ekonomikoje. Tiesa, net ir Baltijos šalyse lankstumas greičiausiai neprilygsta tam, kuris buvo būdingas aukso standarto laikotarpio aplinkai, kai privačiame sektoriuje atlyginimai per metus kartais mažėdavo 30 ar 40 procentų.

Antra, politine prasme aukso standartą įgalino aukštas ekonominės depolitizacijos laipsnis – sprendimų priėmėjai buvo „apsaugoti“ nuo masių nepasitenkinimo ir spaudimo. Ši era baigėsi, kai įvyko demokratizacijos

³¹² Jeffry Frieden, „Will Global Capitalism Fall Again?“ *Bruegel Essay and Lecture Series*, 2006 m. birželio 29 d., 12. <<http://www.bruegel.org/publications/publication-detail/publication/16-will-global-capitalism-fall-again/>>.

³¹³ Natalia Chernyshoff, David S. Jacks ir Alan M. Taylor, „Stuck on Gold: Real Exchange Rate Volatility and the Rise and Fall of the Gold Standard, 1875–1939.“ *Journal of International Economics*, 77(2), 2009, 195–205.

³¹⁴ Frieden, „Will Global Capitalism Fall Again?“ 12.

procesai, o darbininkų klasė ėmė organizuotis ir pradėjo kurtis stiprios kairiosios partijos. Nors Baltijos šalys yra demokratinės valstybės, jose silpna politinė kairė – tiek organizacine, tiek idėjine prasme. Apskritai Baltijos šalyse, kaip ir klasikiniu aukso standarto laikotarpiu, politinės kairės silpnumas, ekonominės politikos tradicijos bei idėjos, taip pat silpni visuomenės mobilizavimosi gebėjimai užtikrina palyginti aukštą ekonominės politikos „depolitizacijos“ lygį, kai tam tikri klausimai netampa realiais politinių diskusijų ir konfliktų objektais. Tokiais klausimais galima pavadinti ir valiutų valdybos modelį, fiksuotą nacionalinės valiutos kursą bei kiek mažesniu laipsniu fiskalinio taupymo politiką, reaguojant į ekonominius sunkumus.

Trečia, galima rasti įdomių paralelių tarp aukso standarto režimo ir baltiškojo politinio ekonominio modelio ir žvelgiant į idėjas. Kalbant apie priešastines idėjas, aukso standartą pagrindžia stiprūs įsitikinimai, jog būtent aukso standarto režimas yra optimali ekonominė politika. Šis mentalitetas buvo viena priežasčių, kodėl dėtos tokios stiprios pastangos atkurti aukso standartą po Pirmojo pasaulinio karo³¹⁵. Baltijos šalyse, kaip atskleista šioje disertacijoje, taip pat egzistavo stiprūs įsitikinimai apie ekonominius priešastinius ryšius. Didžioji dauguma ekonomistų ir politikų (ypač Lietuvoje ir Estijoje) buvo įsitikinę, kad valiutos kurso išsaugojimas yra vienareikšmiškai teisingas ekonominės politikos žingsnis. Ekonominės politikos konsensusui buvo suduotas stipresnis smūgis tik Latvijoje, kuri susidūrė su didžiausiais ekonominiais sunkumais.

Be to, galima išvelgti panašumų ir kitokios rūšies idėjų plotmėje. Erico Helleinerio teigimu, „nors aukso standartas dažnai vertinamas kaip labai kosmopolitinė monetarinė tvarka, (...) jo įkūrimas devynioliktame ir dvidešimto amžiaus pradžioje paprastai buvo siejamas su valstybės valdomomis „nacionalinėmis valiutomis““³¹⁶. Dar daugiau: būtent

³¹⁵ Eichengreen ir Temin, *The Gold Standard and the Great Depression*.

³¹⁶ Eric Helleiner, „Denationalizing Money? Economic Liberalism and the ‘National Question’ in Currency Affairs.“ Kn. Marc Flandreau, Carl-Ludwig Holtfrerich ir Harold James (sud.), *International Financial History in the Twentieth Century: System and Anarchy*. Cambridge:

nacionalinės valiutos ir aukso standarto sąryšiai gali paaiškinti stiprią paramą pastarajam. Disertacijoje pažymėta, kad valiutų valdybos modeliai ir fiksuoto kurso režimai vardino svarbų simbolinį vaidmenį ir Baltijos šalyse.

Kelios normatyvinės mintys apie Baltijos šalių antikrizinę politiką

Šios disertacijos tikslas nebuvo vertinti, ar Baltijos valstybės pasirinko „teisingą“ antikrizinę strategiją. Vis dėlto galima būtų aptarti kelis dalykus. Pirma, atsakymas į šį klausimą, be abejonės, yra sudėtingas dėl empirinio kontrafakto nebuvimo – mes nežinome, kokie būtų buvę Baltijos valstybių rezultatai, jei nebūtų vykdoma (ar būtų nepavykusi) vidinio devalvavimo politika. Antra, šis atsakymas priklauso ir nuo politinių pažiūrų – *ceteris paribus* vidinės devalvacijos ir fiskalinės konsolidacijos modelis yra labiau suderinamas su dešiniųjų, liberalių pažiūrų pozicija, o išorinė devalvacija – su politine kaire. Taip yra todėl, kad standartiškai manoma, jog esant nominaliems nepaslankumams išorinė devalvacija leidžia greičiau sumažinti nedarbą ir leidžia įgyvendinti ekspansinę monetarinę politiką – o tai savo ruožtu labiau atitinka kairiuosius interesus. Kalbant apie Baltijos valstybių vertinimus, taip pat galima išgirsti įvairių nuomonių. Pavyzdžiui, kai kurie autoriai giria Baltijos šalis už sugebėjimą įgyvendinti dramatišką ekonominę politiką, atkurti konkurencingumą ir t. t. Kiti teigia, kad Baltijos valstybės pasirinko skausmingesnę ekonominę politiką, kuri atnešė didelius (didesnius) politinius ir socialinius kaštus (nedarbą, emigraciją ir pan.).

Tiesa, nepasiūlant griežto verdikto apie Baltijos šalių pasirinktą strategiją, galima būtų paminėti bent du teigiamus nedevalvavimo aspektus, į kuriuos nebuvo pakankamai atsižvelgta vykusiose praktinėse

diskusijose. Šie aspektai – tai a) nauda reputacijai; b) valiutos kurso kaip ekonominės (ir ne tik) politikos „inkaro“ funkcija.

Kadangi fiksuoto valiutos kurso išlaikymo kaštai stipriai susiję su tuo, kokie yra investuotojų ir apskritai ekonomikos veikėjų lūkesčiai (pavyzdžiui, egzistuoja save išpildančių pranašysčių galimybė), šalis, kurios reputacija šiuo klausimu yra geresnė, galės lengviau apginti fiksuotą valiutos kursą. Kitaip tariant, jei dviejų šalių A ir B ekonominiai objektyvūs rodikliai vienodi, tačiau investuotojai priskiria didesnę fiksuoto valiutos kurso išlaikymo galimybę šaliai A, jie neužima spekuliacinių pozicijų šios šalies valiutos atžvilgiu, o tai savo ruožtu palengvina fiksuoto kurso išlaikymą ir mažina ekonominius bei politinius kaštus. Analogiškai galima kalbėti ir apie valstybės skolą ir jos įsipareigojimų nevykdymo galimybę, kai palūkanų norma atspindi investuotojų priskiriamą riziką, kad šalis nevykdys savo įsipareigojimų. Atvirkščiai – šalis, kuri nesugebėjo išlaikyti fiksuoto valiutos kurso ir (arba) išvengti nemokumo, ateityje bus traktuojama kaip nepatikima finansų rinkose ir susidurs su aukštesnėmis palūkanų normomis. Pavyzdžiui, Argentina po 2001 metų devalvacijos ir paskelbto skolos įsipareigojimų nevykdymo iki šių dienų susiduria su problemomis tarptautinėse finansų rinkose.

Žvelgiant iš šios perspektyvos, Baltijos šalys sugebėjo išlaikyti fiksuotus valiutos kursus (taip pat išvengti galimo valstybės nemokumo) ypač nepalankiomis ekonominėmis sąlygomis. Galima tikėtis, kad tai lems didesnę pasitikėjimą šiomis valstybėmis finansų rinkose ateityje, o tai savo ruožtu leis skolintis pigiau bei didins galimybes apginti fiksuotą valiutos kursą. Be to, Estija jau prisijungė prie eurozonos, o Lietuva ir Latvija rengiasi tai padaryti – eurozonoje apskritai nebus galimybės įgyvendinti išorinę devalvaciją. Taigi ši krizė galėjo pasitarnauti kaip testas ir – reikia tikėtis – skausminga, bet vertinga patirtis Baltijos politikos formuotojams, susijusi su ekonominiu prisitaikymu, turint fiksuotą valiutos kursą (neturint savarankiškos monetarinės politikos).

Antra, atrodo, kad kai kurie analitikai, diskutuodami apie valiutos

devalvacijos galimybę Baltijos šalyse, neatkreipė pakankamai dėmesio į ypatingą valiutos kursų vaidmenį šiose valstybėse. Šioje disertacijoje buvo analizuota, kad fiksuoto valiutos kurso sistema istoriškai Baltijos šalyse yra itin svarbi ir sudaro makroekonominio stabilumo pagrindą. Ji tarnauja kaip tam tikras „inkaras“ ekonomikos veikėjams, priimantiems svarbius sprendimus. Nei ekonomikos veikėjai, nei politikos formuotojai Baltijos šalyse neturi patirties, dirbant su kitokiu valiutos kurso režimu nei fiksuotas. Todėl galima spėti, kad jeigu Baltijos šalyse būtų įvykusi devalvacija, ji būtų buvusi suvokiama kaip didelės nesėkmės ženklas ir galimai būtų kilusi panika, kuri galėjo suduoti stiprų smūgį šių valstybių finansiniam ir ekonominiam stabilumui.

Baltijos valstybės: konvergencija ar divergencija?

Kaip dažnai nutinka, Baltijos valstybių atveju per ekonomikos krizę galima išvelgti ir svarbių panašumų, ir stebėtinų skirtumų. Visos trys Baltijos šalys susidūrė su panašiais ekonomikos iššūkiais tiek kokybine, tiek kiekybine prasme; jų atsakas taip pat iš esmės buvo vienodas. Kalbant apie šį panašumą, Baltijos valstybės pateikė „siurprizą“ finansų rinkoms, analitikams ir valiutų krizių teorijoms, kadangi sugebėjo įgyvendinti vidinio prisitaikymo strategiją.

Tačiau kartu Baltijos šalių patirtis išsiskyrė. Pirma, Estija reagavo anksčiau – taupymo politikos priemonių ėmėsi dar 2008 metų pirmoje pusėje. Antra, Estijoje įvyko mažiau pasipriešinimo protesto ar rinkimine forma. Trečia ir svarbiausia, Estija sugebėjo surinkti daugiau mokestinių pajamų – tai leido sumažinti valdžios deficitą, atkurti investuotojų pasitikėjimą ir prisijungti prie eurozonos 2011 metais (be to, Estija prisidėjo ir prie finansinio pagalbos paketo Latvijai). Visus šiuos „paviršinius“ (angl. *proximate*) Estijos sėkmės veiksnius galima sieti su „giliaja“ (angl. *deep*) priežastimi – geresnėmis Estijos institucijomis ir

didesniu valdžios legitimumo kapitalu. Būtent kriziniais metais išaiškėja vienu ar kitu modelių, valstybių ar visuomenių stiprybės ir silpnybės. Mokestinė ir fiskalinė politika yra vienas pagrindinių bet kurios valstybės pamatų, kartu atskleidžiantis ir valdymo kokybę bei visuomenės ir valdžios santykį. Todėl krizinis laikotarpis verčia susimąstyti ir apie platesnius politinius ir socialinius procesus Baltijos šalyse. Apskritai galima klausti, ar krizė, išryškinusi Baltijos valstybių skirtumus, paskatins tolesnę jų divergenciją. Būtent tokios nuomonės yra „The Economist“ – interneto dienoraščio, skirto 2011 metų įvykiams prognozuoti, įrašė pavadinimu „Geriausia Baltijos valstybė bus šiaurinė“ (angl. „The best Balt will be Nordic“) teigiama:

Viską apibendrinant sausi, kai Estija įsives eurą, skirtumų tarp šių kadaisė lygių šalių bus nebeįmanoma ignoruoti. Jei Baltijos tigras vis dar bus gyvas 2011 metais, tai tikrai bus Estija. Galbūt ne tigras, bet tikrai šiaurinis kačiukas³¹⁷.

Iš tikrųjų galima įžvelgti „gerojo rato“ Estijoje (pasitikėjimas valdžia, įgalinantis geresnę politiką, kuri savo ruožtu kuria pasitikėjimą) ir „blogojo rato“ Lietuvoje bei Latvijoje (vienas kitą skatinantys pasitikėjimo trūkumas ir prasti rezultatai) požymių. Kita vertus, optimistinis scenarijus leistų tikėtis, kad iškilę sunkumai ir Estijos santykinė sėkmė paskatins Latviją ir Lietuvą ją vytis ir imtis atitinkamų veiksmų – pavyzdžiui, taip nutiko Baltijos šalims derantis dėl narystės Europos Sąjungoje. Bet kuriuo atveju, siekiant išspręsti tokias iš pažiūros griežtai ekonomines problemas kaip valdžios deficitas ir auganti valstybės skola, reikia spręsti giliai politinį iššūkį – pasitikėjimo valdžią deficitą, prastus valdžios ir visuomenės santykius.

³¹⁷ The Economist, „The Best Balt Will Be Nordic.“ *The Economist*, 2010 m. gruodžio 22 d. <http://www.economist.com/blogs/theworldin2011/2010/12/baltic_states_will_show_their_differences_2011> [Žiūrėta 2012 05 09].

Literatūros sąrašas

Pokalbiai:

Baldzēns, Egils, 2010 m. rugpjūčio 5 d. Ryga, Latvija.

Hansen, Morten, 2010 m. liepos 13 d. Ryga, Latvija.

Järvan, Aare, 2011 m. sausio 26 d. Talinas, Estija.

Kattel, Rainer, 2011 m. sausio 10 d. Talinas, Estija.

Kazāks M. 2010 m. rugsėjo 30 d. Ryga, Latvija.

Ķīlis, Roberts, 2010 m. rugsėjo 28 d. Ryga, Latvija.

Osis, Uldis, 2010 m. rugsėjo 23 d. Ryga, Latvija.

Rutkaste, Uldis, 2010 m. spalio 1 d. Ryga, Latvija.

Staeher, Karsten, 2011 m. sausio 11 d. Talinas, Estija.

Roosar, Hannes, 2011 m. sausio 12 d. Talinas, Estija.

Kvedaravičius, Algirdas, 2011 m. gruodžio 22 d. Vilnius, Lietuva.

Duomenų šaltiniai

Carley, Mark, „Developments in Industrial Action 2005-2009“, European Industrial Relations Observatory On-line, 2010. <www.eurofound.europa.eu/eiro/studies/tn1004049s/tn1004049s.htm>.

EBRD, Economic Statistics and Forecasts. <<http://www.ebrd.com/pages/research/analysis/forecasts.shtml>>.

Estijos centrinio banko statistika. <<http://www.eestipank.ee/en/statistics>>.

Europos vertybių studija 1998/1999 (European Values Survey 1998/1999).

<<http://zacat.gesis.org/webview/index.jsp>>.

Europos vertybių studija 2008 (European Values Survey 2008).

<<http://zacat.gesis.org/webview/index.jsp>>.

Eurostat duomenų bazė.

<<http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/eurostat/home/>>.

Kaufmann D., Kraay A., Mastruzzi M., „Governance Matters VII: Aggregate and Individual Governance Indicators.“ 2008.

Latvijos centrinio banko statistika.

<<http://www.bank.lv/en/statistics/data-room/main-indicators/mfi-balance-sheet-and-monetary-statistics>>.

Lietuvos centrinio banko statistika. <<http://www.lb.lt/statistika>>.

Pasaulio banko duomenų bazė (*World Bank Data*).

<<http://data.worldbank.org/>>.

Standartinio eurobarometro apklausos.

<http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb_arch_en.htm>.

Tarptautinio valiutos fondo Pasaulio apžvalgos (*World Economic Outlook*) duomenų bazė.

<<http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2010/02/weodata/index.aspx>>.

Visser, Jelle, CTWSS: Database on Institutional Characteristics of Trade Unions, Wage Setting, State Intervention and Social Pacts in 34 countries between 1960 and 2007. <<http://www.uva-aias.net/208>>.

World Economic Forum, Global Competitiveness Report, 2009.

<<https://members.weforum.org/pdf/GCR09/GCR20092010fullreport.pdf>>.

Internetiniai dienoraščiai ir kiti šaltiniai, žiniasklaidos priemonės

Alfa.lt, „Kropas: Skolintis iš TVF – ne gėda.“ 2008 m. gruodžio 3

d. <<http://www.alfa.lt/straipsnis/10239387>>.

Anderson, Robert, „Latvian Poll Threat After Rioting - FT.com.“ *FT.com*, 2009 m. sausio 14 d. <<http://www.ft.com/intl/cms/s/0/34cc61da-e215-11dd-b1dd-0000779fd2ac.html#axzz28KiB3ma9>>.

Apollo.lv, „Urbanovičs: Ir Jādevalvē Lats.“ [„Reikia devaluoti lata“]. <<http://www.nozare.info/urbanovics-ir-jadevalve-lats>>.

Apollo.lv, „Segliņš: Jāizdebatē Pensiju Samazināšana Un Lata Devalvācija.“ [Segliņšas: reikia diskutuoti dėl pensijų mažinimo ir lato devalvacijos]. 2009 m. birželio 1 d. <<http://www.apollo.lv/zinas/seglins-jaizdebate-pensiju-samazinasana-un-lata-devalvacija/419506>>.

Åslund, Anders, „Latvia Defies the American Conventional Wisdom.“ *Peterson Institute for International Economics, Realtime Economic Issues Watch*, 2009 07 20. <<http://www.piie.com/realtime/?p=836>>.

Baltic Times, „Majority of Latvian Residents Do Not Support Euro Introduction.“ 2012 m. rugsėjo 5 d. <<http://www.baltictimes.com/news/articles/31796/>>.

Barry, Ellen, „Latvia Is Shaken by Riots Over Its Weak Economy.“ *The New York Times*, 2009 m. sausio 15 d. <http://www.nytimes.com/2009/01/15/world/europe/15latvia.html?_r=2>.

BNP Paribas, „Latvia: Assessing the Effects of a Devaluation.“ 2009 m. lapkričio 6 d. <<http://cib.bnpparibas.com/file?q=MS&i=090128b3800c3c26&download>>.

Delfi.lt, „D.Grybauskaitė: kreipimasis tarptautinės finansinės pagalbos rodo impotenciją.“ 2009 m. kovo 31 d. <<http://www.delfi.lt/news/balsuok2009/poziuris/article.php?id=21256908>>

Delfi.lv, „Slakteris: SVF Apsprendis Lata Devalvāciju – DELFI.“

[„Slakteris: TVF aptarinējo lato devalvaciju“]. 2008 m. gruodžio 4 d. <<http://www.delfi.lv/news/national/politics/slakteris-svf-apspriedis-lata-devalvaciju.d?id=22556814>>.

Delfi.lt, „Latvijos premjeras perspėjo apie galimą lato devalvaciją.“ 2008 m. rugsėjo 10 d. <<http://verslas.delfi.lt/business/article.php?id=18489839>>.

Delfi.lv, „Latvijā Sākas Mediķu Streiks.“ [„Latvijoje prasideda medikų streikas“]. 2008 m. spalio 30 d. <<http://www.delfi.lv/news/national/politics/latvija-sakas-mediku-streiks.d?id=22279428>>.

Dombrovskis, Vjačeslavs, „Our Sacred Cow.“ *Ekonomista Skatiens: Vjačeslava Dombrovska Blogs*, 2010 m. rugpjūčio 1 d. <<http://www.politika.lv/blogi/index.php?id=61895>>.

Dombrovskis, Vjačeslavs, „A ‘Success Story’.“ *Ekonomista Skatiens: Vjačeslava Dombrovska Blogs*, 2009 m. birželio 1 d. <<http://politika.lv/article/a-success-story>>.

Gabrilavičiūtė, Laura, „D. Grybauskaitė: atominės elektrinės uždarymas Lietuvai nebaisus, euras mūsų neišgelbės.“ *15min.lt*, 2009 m. balandžio 21 d. <<http://www.15min.lt/naujiena/pinigai/lietuvos-naujienos/d.grybauskaite-atomines-elektrines-uzdarymas-lietuvai-nebaisus-euras-musu-neisgelbes-194-37538>>.

Greskovits, Béla, „Estonia, Hungary, and Slovenia: Banking on Identity.“ Kn. Kenneth H. F. Dyson ir Martin Marcussen (sud.), *Central Banks in the Age of the Euro: Europeanization, Convergence, and Power*. Oxford: Oxford University Press, 2009, 203–220.

Higgins, Andrew, „How to Combat a Banking Crisis: First, Round Up the Pessimists.“ *Wall Street Journal*, 2008 m. gruodžio 1 d. <<http://online.wsj.com/article/SB122809308553167889.html>>.

Morten Hansen, „Latvia: No Victory yet, No Defeat Either.“ A

Fistful of Euros, 2010 m. kovo 4 d.
<<http://fistfulofeuros.net/afoe/economics-country-briefings/latvia-no-victory-yet-no-defeat-either/>>.

Hornbeck, J. F., „The Argentine Financial Crisis: A Chronology of Events.“ *Congressional Research Service*, 2002 m. sausio 31 d.
<<http://fpc.state.gov/documents/organization/8040.pdf>>.

Isenson, Nancy, „Estonia’s Coalition Government Collapses.“ *Deutsche Welle*, 2009 m. gegužės 21 d. <<http://www.dw-world.de/dw/article/0,,4270311,00.html>>.

Kaminska, Izabella, „Waiting for Latvia to Devalue.“ *FT Alphaville*, 2009 06 02.
<<http://ftalphaville.ft.com/blog/2009/06/02/56497/waiting-for-latvia-to-devalue/>>.

Kaminska, Izabella, „Latvia: More Parallels with Argentina.“ *FT Alphaville*, 2010 m. birželio 18 d.
<<http://ftalphaville.ft.com/blog/2009/06/18/57916/latvia-more-parallels-with-argentina/>>.

Kase, Kajar, „Lisaeelarve laks riigikogus labi“ [„Parlamentas patvirtino papildomą biudžetą“], *Postimees*, 2009 m. vasario 20 d.

Kaunodiena.lt, „Raginama Nesikreipti į Tarptautinį Valiutos Fondą.“ 2008 m. gruodžio 5 d.
<<http://kauno.diena.lt/naujienos/ekonomika/raginama-nesikreipti-i-tarptautini-valiutos-fonda-18823>>.

Kaunodiena.lt, „Už kalbas apie lito devalvaciją K. Glaveckas gavo pylos.“ 2009 m. kovo 9 d. <<http://kauno.diena.lt/naujienos/ekonomika/uz-kalbas-apie-lito-devalvacija-k-glaveckas-gavo-pylos-205667>>.

Klaipėda, „K. Glavecką skandina liežuvis.“ 2009 m. kovo 10 d.
<<http://klaipeda.diena.lt/naujienos/lietuva/k-glavecka-skandina-liezuvis-205806>>.

Krugman, Paul, „Debt And Devaluation.“ *Paul Krugman Blog*, 2011 m. spalio 24 d. <<http://krugman.blogs.nytimes.com/2011/10/24/debt-and-devaluation/>> .

Krugman, Paul, „Latvia Is the New Argentina (slightly Wonkish).“ *The Conscience of a Liberal*, 2008 m. gruodžio 23 d. <<http://krugman.blogs.nytimes.com/2008/12/23/latvia-is-the-new-argentina-slightly-wonkish/>>.

Mustafinaitė, Lina, „Eksportuotojai giriasi rekordiniais pelnais, bet optimizmas blėsta.“ *IQ.lt*, 2012 m. sausio 3 d. <<http://iq.lt/ekonomika-ir-verslas/eksportuotojai-giriasi-rekordiniais-pelnais-bet-optimizmas-blesta/>>.

Reform Task Force Latvia (RTFL), „RTFL Mission.“ *Rtfl.lv*, 2009 m. rugsėjo 22 d. <<http://www.rtfl.lv/mission/>>.

Rosenberg, Christoph, „Why the IMF Supports the Latvian Currency Peg.“ *Roubini Global Economics*, 2009 m. sausio 6 d. <http://www.roubini.com/euro-monitor/254975/why_the_imf_supports_the_latvian_currency_peg>.

Roubini, Nouriel, „Latvia’s Currency Crisis Is a Rerun of Argentina’s.“ *FT.com*, 2009 m. birželio 10 d. <<http://www.ft.com/cms/s/0/95df08fe-55f3-11de-ab7e-00144feabdc0.html#axzz16uuaG9Jc>> .

Seaver, Urmas, „Valitsusliit votab keskkonnatasude jarsult tousult hoogu maha“ [„Valdančioji koalicija stabdo didelių aplinkos apsaugos mokesčių didinimą“].

SEB bankas, „Lietuvos makroekonomikos apžvalga.“ *SEB Lietuvos makroekonomikos apžvalgos*, Nr. 34, 2008 m. gruodis. <http://www.seb.lt/pow/content/seb_lt/Archyvas/LMA34.pdf>.

Tere, Juhan, „Estonian Exporters Support Kroon Devaluation.“ *The Baltic Course*, 2009 m. vasario 25 d. <http://www.baltic-course.com/eng/markets_and_companies/?doc=10315>.

Tere, Juhan, „Standard & Poor’s Did Not Change Estonia’s Rating.“ *The Baltic Course*, 2009 m. balandžio 22 d. <<http://www.baltic-course.com/eng/analytics/?doc=12929>> .

The Economist, „Latvia’s Troubled Economy: Baltic Brink.“ 2008 12 18. <http://www.economist.com/node/12815635?story_id=12815635>.

The Economist, „Latvia and Greece: Baltic Thaw, Aegean Freeze.” *The Economist*, 2010 02 25. <http://www.economist.com/world/europe/displaystory.cfm?story_id=15581056>.

The Economist, „The Best Balt Will Be Nordic.“ *The Economist*, 2010 m. gruodžio 22 d. <http://www.economist.com/blogs/theworldin2011/2010/12/baltic_states_will_show_their_differences_2011>.

Ummelas, Ott, „Tallink Was Estonia’s Biggest Exporter in 2010, Aeripaeev Says.“ *Bloomberg*, 2011 m. gruodžio 16 d. <<http://www.bloomberg.com/news/2011-12-16/tallink-was-estonia-s-biggest-exporter-in-2010-aeripaeev-says.html>>.

Weisbrot, Mark, „A Baltic Future for Greece?“ 2010 04 28. <<http://www.guardian.co.uk/commentisfree/2010/apr/28/greece-financial-crisis>>.

Weisbrot, Mark, „Europe’s Leaders Are Playing with Fire If They Follow the Latvian Example.“ *The Guardian*, 2011 12 15. <<http://www.guardian.co.uk/commentisfree/cifamerica/2011/dec/15/europe-latvia-example-mark-weisbrot>>.

Wood, Barry, „Latvia: Digging Out or Digging Deeper? Outside the Box.“ *Marketwatch*, 2010 04 01. <<http://www.marketwatch.com/story/latvia-digging-out-or-digging-deeper-2010-04-01>>.

Yeyati, Eduardo L., „Is Latvia the New Argentina?“ *VOX*, 2009 m.

birželio 22 d. <http://www.voxeu.org/article/how-should-latvia-exit-its-currency-peg>>.

Oficialūs dokumentai, ataskaitos, organizacijų leidiniai

AS Tallink Group, „AS Tallink Group Annual Report 2008/2009.“
2009 m. gruodžio 18 d.
<http://ext.tallink.com/ee/pdf/StockExchange/2009_ar_en_uni.pdf>.

EBRD, *Transition Report 2009: Transition in Crisis?* 2009.
<<http://www.ebrd.com/downloads/research/transition/TR09.pdf>>.

EBRD, *Transition Report 2011. Crisis in Transition: The People's Perspective.* 2011.
<<http://www.ebrd.com/downloads/research/transition/tr11.pdf>>.

European Commission, Directorate-General for Economic and Financial Affairs, *Economic Crisis in Europe: Causes, Consequences and Responses.* Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 2009.
<http://ec.europa.eu/economy_finance/publications/publication15887_en.pdf>.

European Commission, „Introduction of the Euro in the New Member States.“ *Flash Eurobarometer*, 2010 m. gruodis, 65.
<http://ec.europa.eu/public_opinion/flash/fl_307_en.pdf>.

European Commission, „Eurobarometer: Europeans and the Crisis.“ 2010 m. lapkritis.
<http://ec.europa.eu/public_opinion/topics/eb741parl_en.pdf>.

Hansabank Markets, „The Baltic Outlook.“ 2008 m. balandis, 45–46.
<<http://www.swedbank.lv/lib/lv/HBM%20Baltic%20Macro%20Outlook%20April%202008.pdf>>.

International Monetary Fund, „Republic of Latvia: Request for Stand-By Arrangement—Staff Report; Staff Supplement; Press Release on the Executive Board Discussion; and Statement by the Executive Director for the Republic of Latvia.“ *IMF Staff Country Reports*, No. 3, 2009 m. sausis. <http://www.imf.org/external/pubs/ft/scr/2009/cr0903.pdf>>.

International Monetary Fund, „Republic of Latvia: Request for Stand-By Arrangement—Staff Report; Staff Supplement; Press Release on the Executive Board Discussion; and Statement by the Executive Director for the Republic of Latvia.“ *IMF Staff Country Reports*, No. 456, 2010 m. gruodis. <<http://www.imf.org/external/pubs/ft/scr/2010/cr10356.pdf>>.

International Monetary Fund, „Argentina: 2002 Article IV Consultation—Staff Report; Staff Supplement; Public Information Notice on the Executive Board Discussion; and Statement by the Authorities of Argentina.“ *IMF Country Reports*, No. 226, 2003. <<http://www.imf.org/external/pubs/ft/scr/2003/cr03226.pdf>>.

Rozenvalds, Juris ir Ivars Ijabs, „Latvija. Parskats par Tautas attīstību, 2008/2009. Atbildīgums.“ [Latvija. Tautos vystīmosi ataskaita, 2008/2009.“] LU sociālo un politisko patījumu institūts, 2009, 79. <<http://szf.lu.lv/lat/fakultate/aktualitates/parskats-par-tautas-attistibu-20082009-atbildigums/>>.

Schmiemann, Mangred, „Enterprises by Size Class - Overview of SMEs in the EU.“ *Statistics in Focus, Eurostat*, 2008. <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-SF-08-031/EN/KS-SF-08-031-EN.PDF>.

Vilpišauskas, Ramūnas, „Country Report Lithuania: Economic and Political Challenges of Acceding to the Euro Area in the post-Lehman Brothers' World.“ *Open Society Institute*, 2009.

Straipsniai, knygos, pranešimai konferencijose:

Alesina, Alberto, Roberto Perotti ir José Tavares, „The Political Economy of Fiscal Adjustments“ *Brookings Papers on Economic Activity*, 1, 1998, 197–266.

Alesina, Alberto, Silvia Ardagna ir Francesco Trebbi, „Who Adjusts and When? On the Political Economy of Reforms“ *NBER Working Paper No. 12049*, 2006. <<http://www.nber.org/papers/w12049>>.

Alm, James, Jorge Martinez-Vazquez ir Benno Torgler, „Russian Attitudes Toward Paying Taxes—before, During, and After the Transition.“ *International Journal of Social Economics*, 33(12), 2006, 832–857.

Åslund, Anders ir Valdis Dombrovskis, *How Latvia Came Through the Financial Crisis*. Washington, D.C: Peterson Institute for International Economics, 2011.

Asmussen, Jörg, „ECB: Introductory Remarks to Panel ‘Lessons from Latvia and the Baltics’.“ Pristatymas konferencijoje „Lessons From the Recovery in the Baltics.“ Ryga, Latvija, 2012 06 05. <<http://www.ecb.int/press/key/date/2012/html/sp120605.en.html>>.

Barysch, Katynka, „New Europe and the Economic Crisis.“ Centre for European Reform, 2009. <http://www.cer.org.uk/pdf/bnote_new_europe_feb09.pdf>.

Blanchard, Olivier, „Lessons from Latvia.“ *VOX*, 2010 04 28. <<http://www.voxeu.org/article/lessons-latvia>; Mark Weisbrot, „A Baltic Future for Greece?>.

Becker, Gary S., *The Economic Approach to Human Behavior*. Chicago: University Of Chicago Press, 1978.

Block, Steven A., „Political Conditions and Currency Crises in Emerging Markets.“ *Emerging Markets Review*, 4(3), 2003, 287–309.

Blomberg, Stephen B., Jeffrey A. Frieden ir Ernesto Stein,

„Sustaining fixed rates: The political economy of currency pegs in Latin America.“ *Journal of Applied Economics*, 8, 2005, 203–225.

Bohle, Dorothee, „East European Transformations and the Paradoxes of Transnationalization.“ *EUI Working Papers*, No. 1, 2010. <http://cadmus.eui.eu/bitstream/handle/1814/13346/SPS_2010_01.pdf?sequence=1>.

Bohle, Dorothee ir Béla Greskovits, „Neoliberalism, Embedded Neoliberalism and Neocorporatism: Towards Transnational Capitalism in Central-Eastern Europe.“ *West European Politics*, 30(3), 2007, 443–446.

Brender, Adi ir Allan Drazen, *Political Budget Cycles in New Versus Established Democracies*, NBER Working Paper No. 10539, 2004. <<http://www.nber.org/papers/w10539>>.

Broz, Lawrence J. ir Jeffrey A. Frieden, „The Political Economy of Exchange Rates.“ Kn. Barry R. Weingast ir Donald Wittman (sud.), *The Oxford Handbook of Political Economy*. Oxford: Oxford University Press, 2006.

Blyth, Mark, „The Politics of Compounding Bubbles: The Global Housing Bubble in Comparative Perspective.“ *Comparative European Politics*, 6, 387–406, 2008.

Blyth, Mark, „An Approach to Comparative Analysis or a Subfield Within a Subfield? Political Economy.“ Kn. Mark Irving Lichbach, Alan S. Zuckerman (sud.), *Comparative Politics: Rationality, Culture, and Structure*. Cambridge: Cambridge University Press, 2009, 193–219.

Calvo, Guillermo A. ir Carmen M. Reinhart, „Fixing for Your Life.“ *NBER Working Paper*, No. 8006, 2000. <<http://www.nber.org/papers/w8006>>.

Carlsen, Fredrik, „Counterfiscal Policies and Partisan Politics: Evidence from Industrialized Countries.“ *Applied Economics*, 29(2), 1997, 145–151.

Chernyshoff, Natalia, David S. Jacks ir Alan M. Taylor, „Stuck on Gold: Real Exchange Rate Volatility and the Rise and Fall of the Gold Standard, 1875–1939.“ *Journal of International Economics*, 77(2), 2009, 195–205.

Corrales, Javier, „The Politics of Argentina’s Meltdown.“ *World Policy Journal*, 19(3), 2002, 29–42.

Cusack, Thomas R., „Partisan Politics and Fiscal Policy.“ *Comparative Political Studies*, 32(4), 1999, 464–486.

Daunton, Martin, *Trusting Leviathan: The Politics of Taxation in Britain, 1799–1914*. Cambridge: Cambridge University Press, 2007.

de la Torre, Augusto, Eduardo L. Yeyati ir Sergio L. Schmukler, „Argentina’s Financial Crisis: Floating Money, Sinking Banking.“ Pasaulio bankas, nepublikuotas tekstas, 2002, 4. <<http://www.econ.umn.edu/~tkehoe/classes/Schmukler.pdf>>.

de la Torre, Augusto, Eduardo L. Yeyati ir Sergio L. Schmukler, „Living and Dying with Hard Pegs: The Rise and Fall of Argentina’s Currency Board.“ *Economia*, 3(2), 2003, 43–108.

della Paolera, Gerardo ir Alan M. Taylor, *A New Economic History of Argentina*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.

DeLong, Bradford J. ir Lawrence H. Summers, „Fiscal Policy in a Depressed Economy.“ *Brookings Paper on Economic Activity*, 2012. <<http://weber.ucsd.edu/~vramey/research/DeLong%20%20Summers-Fiscal%20Policy%20in%20a%20Depressed%20Economy.pdf>>.

Deroose, Servaas ir kiti, „The Tale of the Baltics: Experiences, Challenges Ahead and Main Lessons.“ *ECFIN Economic Briefs*, 10, 2010. <http://ec.europa.eu/economy_finance/publications/economic_briefs/2010/pdf/eb10_en.pdf>.

Drahokoupil, Jan ir Martin Myant, „International Integration and

Resilience to Crisis in Transition Economies.“ *SSRN Working Paper Series*, 2010.
<http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1546423>.

Eamets, Raul ir Jaan Masso, „The Paradox of the Baltic States: Labour Market Flexibility but Protected Workers?“ *European Journal of Industrial Relations*, 11(1), 2005, 71–90.

Edwards, Sebastian, „Are Devaluations Contractionary?“ *NBER Working Paper, No. 1676*, 1987, 1. <<http://www.nber.org/papers/w1676>>.

Eichengreen, Barry, *Globalizing Capital: A History of the International Monetary System*, 2 leid. Princeton: Princeton University Press, 2008.

Eichengreen, Barry ir Peter Temin, „The Gold Standard and the Great Depression.“ *NBER National Bureau of Economic Research*, No. 6060, 1997. <<http://www.nber.org/papers/w6060>>.

Eslava, Marcela, „The Political Economy of Fiscal Policy: Survey.“ *Inter-American Development Bank, Research Department Working Paper*, No. 583, 2011, 11.
<http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1820060>.

Fiegenbaum, Avi ir Aneel Karnani, „Output Flexibility—a Competitive Advantage for Small Firms.“ *Strategic Management Journal*, 12(2), 2006, 101–114.

Firchow, Pamina, „Social Protest in Argentina: Strategies, Conflicts, and Forms of Interaction with the State.“ *Journal for the Study of Peace and Conflict, 2006–2007 Annual Edition*, 2007, 37–49, 37.

Frankel, Jeffrey A. ir Andrew K. Rose, „Currency Crashes in Emerging Markets: An Empirical Treatment.“ *Journal of International Economics*, 41(3), 1996, 351–366.

Frankel, Jeffrey A. ir George Saravelos, „Are Leading Indicators

of Financial Crises Useful for Assessing Country Vulnerability? Evidence from the 2008-09 Global Crisis.“ *NBER Working Papers*, No. 16047. <<http://www.nber.org/papers/w16047>>.

Frey, Bruno S. ir Benno Torgler, „Tax Morale and Conditional Cooperation.“ *Journal of Comparative Economics*, 35(1), 2007, 136–159.

Frieden, Jeffrey A., „Invested Interests: The Politics of National Economic Policies in a World of Global Finance.“ *International Organization*, 45(4), 1991, 425–451.

Frieden, Jeffrey A., „Will Global Capitalism Fall Again?“ *Bruegel Essay and Lecture Series*, 2006 m. birželio 29 d., 12. <<http://www.bruegel.org/publications/publication-detail/publication/16-will-global-capitalism-fall-again/>>.

Frieden, Jeffrey A., Piero Ghezzi ir Ernesto Stein, „Politics and Exchange Rates: A Cross-country Approach to Latin America.“ *IDB Working Paper No. 137*, 2000. <http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1814683>.

Garay, Candelaria, „Social Policy and Collective Action: Unemployed Workers, Community Associations, and Protest in Argentina.“ *Politics & Society*, 35(2), 2007, 301–328.

Gerring, John, *Case Study Research: Principles and Practices*, 1 leid. Cambridge: Cambridge University Press, 2006.

Gonser, Monika, „How Hard a Blow for the Collective Representation of Labour Interests?—The Baltic Industrial Relations and the Financial Crisis.“ *Emecon*, 1, 2010. <http://www.emecon.eu/fileadmin/articles/1_2010/emecon%201_2010%20Gonser.pdf>.

Greskovits, Béla, *The Political Economy of Protest and Patience: East European and Latin American Transformations Compared*. Budapest: Central European University Press, 1998.

Grigaliūnas, Julijus ir Adomas Navickas, „Spekuliacinės atakos prieš valiutų valdybos modelius. 1997–1998 m. Estijos Patirtis.“ *Pinigų studijos*, 2(1), 1999, 5–16.

Győrffy, Dóra, *Democracy and deficits*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2007.

Goldstein, Judith ir Robert Owen Keohane, „Ideas and Foreign Policy: An Analytical Framework.“ Kn. Judith Goldstein ir Robert Keohane (sud.), *Ideas and Foreign Policy: Beliefs, Institutions, and Political Change*. Ithaca: Cornell University Press, 1993.

Goldstone, Jack A., *Revolution and Rebellion in the Early Modern World*. Berkeley and Los Angeles, California: University of California Press, 1993.

Gourevitch, Peter A., *Politics in Hard Times: Comparative Responses to International Economic Crises*. Ithaca: Cornell University Press, 1986.

Gudžinskas, Liutauras, „Pokomunistinės valstybės raida Europos Sąjungoje: užtikrinta ateitis ar spąstai?“ *Politologija*, 4(56), 2009.

Haggard, Stephan, „The Politics of Adjustment: Lessons from the IMF’s Extended Fund Facility.“ *International Organization*, 39(3), 505–534, 1985.

Haggard, Stephan ir Robert R. Kaufman, *The Politics of Economic Adjustment: International Constraints, Distributive Conflicts, and the State*. Princeton: Princeton University Press, 1992.

Haggard, Stephan, *The Political Economy of the Asian Financial Crisis*. Washington, D.C: Institute for International Economics, 2000.

Hedström, Peter, „Studying Mechanisms to Strengthen Causal Inferences in Quantitative Research.“ Kn. Janet M. Box-Steffensmeier, Henry E. Brady ir David Collier (sud.), *The Oxford Handbook of Political*

Methodology. Oxford Handbooks Online, 2008, 319–335.

Hall, Peter A., „Aligning Ontology and Methodology in Comparative Research.“ Kn. James Mahoney ir Dietrich Rueschemeyer (sud.), *Comparative Historical Analysis in the Social Sciences*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003, 373–406.

Hayoz, Nicolas ir Simon Hug, „Introduction.“ Kn. Nicolas Hayoz ir Simon Hug (sud.), *Tax Evasion, Trust, and State Capacities*. Bern, Switzerland: Peter Lang Pub Inc., 2007, 7–16.

Helleiner, Eric, „Denationalizing Money? Economic Liberalism and the ‘National Question’ in Currency Affairs.“ Kn. Marc Flandreau, Carl-Ludwig Holtfrerich ir Harold James (sud.), *International Financial History in the Twentieth Century: System and Anarchy*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.

Helleiner, Eric, „National Currencies and National Identities.“ *American Behavioral Scientist*, 41(10), 1998, 1409–1436.

Hibbs Jr., Douglas A., „Political Parties and Macroeconomic Policy.“ *The American Political Science Review*, 71(4), 1977, 1467–1487.

Hirschman, Albert O., *Exit, Voice, and Loyalty: Responses to Decline in Firms, Organizations, and States*. Harvard: Harvard University Press, 1970.

Horowitz, Shale A. ir Uk Heo (sud.), *The Political Economy of International Financial Crisis: Interest Groups, Ideologies, and Institutions*. Singapore: Institute of Southeast Asian Studies, 2001.

Johnston, Hank ir Paul Almeida, *Latin American Social Movements: Globalization, Democratization, And Transnational Networks*. Rowman & Littlefield Publishers, 2006.

Kalačinska, Diana, „Social Protest in Latvia 2006–2009: Political Disenchantment and Identity Formation.“ Magistro darbas, Central

European University, 2010.
<http://www.etd.ceu.hu/2010/kalacinska_diana.pdf>.

Kaminsky, Graciela, Saul Lizondo ir Carmen M. Reinhart, „Leading Indicators of Currency Crises.“ *International Monetary Fund Staff Papers*, 45(1), 1998.

Kattel, Rainer, „The Rise and Fall of the Baltic States.“ *Development & Transition*, 13, 2009, 11–13.

Katzenstein, Peter J., *Small States in World Markets: Industrial Policy in Europe*. Ithaca: Cornell University Press, 1985.

Kaufmann, Daniel, Aart Kraay ir Massimo Mastruzzi, „Governance Matters VII: Aggregate and Individual Governance Indicators, 1996-2007.“ *SSRN Working Papers*, 2008 m. birželio 24 d., 7. <http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1148386>.

King, Gary, Robert. O. Keohane ir Sidney Verba, *Designing Social Inquiry: Scientific Inference in Qualitative Research*. Princeton: Princeton University Press, 1994.

Kirshner, Jonathan, „The Inescapable Politics of Money.“ Kn. (sud.), *Monetary Orders: Ambiguous Economics, Ubiquitous Politics*. Ithaca: Cornell University Press, 2003, 3–24.

Korhonen, Ikka, „Currency Boards in the Baltic Countries: What Have We Learned?“ *Post-Communist Economies*, 12(1), 2000. 25–46.

Krugman, Paul, „A Model of Balance-of-payments Crises.“ *Journal of Money, Credit and Banking*, 11(3), 1979, 311–325.

Krugman, Paul, „Balance Sheets, the Transfer Problem, and Financial Crises.“ *International Tax and Public Finance*, 6(4), 1999, 459–472.

Krugman, Paul, Kenneth S. Rogoff, Stanley Fischer, William J. McDonough, „Currency Crises.“ Kn. Martin Feldstein (sud.), *International*

Capital Flows. Chicago: University of Chicago Press, 1999, 421–466, 438.

Leblang, David A., „To Devalue or to Defend? The Political Economy of Exchange Rate Policy.“ *International Studies Quarterly*, 47(4), 2003, 533–560.

Leblang, David A. ir William Bernhard, „The Politics of Speculative Attacks in Industrial Democracies.“ *International Organization*, 54(2), 2000, 291–324.

Levitsky, Steven ir Maria V. Murillo, „Argentina Weathers the Storm.“ *Journal of Democracy*, 14(4), 2003, 152–166.

Lewis-Beck, Michael ir Mary Stegmaier, „Economic Determinants of Electoral Outcomes.“ *Annual Review of Political Science*, 3, 2000, 183–219.

Lieberman, Evan S., „Nested Analysis as a Mixed-method Strategy for Comparative Research.“ *American Political Science Review*, 99(3), 2005, 435–452.

Lieberman, Evan S., *Race and Regionalism in the Politics of Taxation in Brazil and South Africa*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.

Lukauskas, Arvid J. ir Francisco L. Rivera-Batiz (sud.), *The Political Economy of the East Asian Crisis and Its Aftermath: Tigers in Distress*. Cheltenham: Edward Elgar, 2001.

Marshall, Adriana, „Labor Regulations and Unionization Trends: Comparative Analysis of Latin American Countries.“ *National Research Council of Argentina, Visiting Fellow Working Papers*, 2005, 25. <<http://digitalcommons.ilr.cornell.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1021&context=intlvf>>.

Mahoney, James, „After KKV: The New Methodology of Qualitative Research.“ *World Politics*, 62(1), 2010, 120–147.

Jaan Masso ir Kerly Krillo, „Labour Markets in the Baltic States During the Crisis 2008-2009: The Effect on Different Labour Market Groups.“ *SSRN Working Papers*, 2011 m. sausio 3 d. <http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1734378>.

Medaiskytė, Rūta ir Violeta Klyvienė, „*The Effectiveness of Internal Devaluation in Lithuania and Latvia.*“ *EKONOMIKA*, 91(1), 2012, 59–78.

Mulas-Granados, Carlos, „Economics or Politics? A Theoretical Review of the Determinants of Fiscal Policy.“ *Hacienda Pública Española*, 2004, 17–34. <http://www.ucm.es/info/ecap2/mulas_carlos/articulos%20en%20revistas%20nacionales/Economis%20or%20Politics.pdf>.

Mussa, Michael, *Argentina and the Fund: from Triumph to Tragedy*. Washington, D.C: Peterson Institute for International Economics, 2002.

Nakrošis, Vitalis, Ramūnas Vilpišauskas ir Vytautas Kuokštis, „Fiscal Consolidation During the Great Recession: The Case of Lithuania.“ Pranešimas konferencijoje „XVI IRSPM Conference Contradictions in Public Management. Managing in Volatile Times,“ Roma, 2012 m. balandžio 11-13 d.

Norkus, Zenonas, „Apie Baltijos Siciliją ir Lombardiją: postsocialistinės kaitos pasiekimų Baltijos šalyse skirtumai ir priežastys.“ *Politologija*, 1(41), 2006.

Obstfeld, Maurice, „Models of Currency Crises with Self-fulfilling Features.“ *European Economic Review*, 40(3), 1996, 1037–1047.

Obstfeld, Maurice, „The Logic of Currency Crises.“ NBER Working Paper No. 4640, 1994. <<http://www.nber.org/papers/w4640>>.

Odell, John S., „Bounded Rationality and the World Political Economy.“ Kn. David M. Andrews (sud.), *Governing the World's Money*.

Ithaca: Cornell University Press, 2002, 168–193.

Odell, John S., „Case Study Methods in International Political Economy.“ *International Studies Perspectives*, 2(2), 2001.

Pabriks, Artis ir Aiga Štokenberga, „Political Parties and the Party System in Latvia.“ Kn. Susanne Jungerstam-Mulders (sud.), *Post-Communist EU Member States: Parties And Party Systems*. Hamshire, England: Ashgate Publishing, Ltd., 2006, 51–67.

Pearl, Judea, *Causality: Models, Reasoning, and Inference*. Cambridge: Cambridge University Press, 2000.

Pempel, T. J., *The Politics of the Asian Economic Crisis*. Ithaca: Cornell University Press, 1999.

Pepinsky, Thomas B., *Economic Crises and the Breakdown of Authoritarian Regimes: Indonesia and Malaysia in Comparative Perspective*. Cambridge: Cambridge University Press, 2009.

Perry, Guillermo ir Luis Servén, „The Anatomy of a Multiple Crisis: Why Was Argentina Special and What Can We Learn from It?“ *World Bank Policy Research Working Papers*, No. 3081, 2003.

Pfaff, Steven ir Hyojoung Kim, „Exit-Voice Dynamics in Collective Action: An Analysis of Emigration and Protest in the East German Revolution.“ *American Journal of Sociology*, 109(2), 2003, 401–444.

Pierson, Paul, „Increasing Returns, Path Dependence, and the Study of Politics.“ *American Political Science Review*, 94(2), 2000, 251–267.

Pierson, Paul, „The New Politics of the Welfare State.“ *World Politics*, 48(2), 1996, 143–179.

Ponticelli, Jacopo ir Hans-Joachim Voth, „Austerity and Anarchy: Budget Cuts and Social Unrest in Europe, 1919-2009.“ *CEPR Discussion*

Papers, No. DP8513, 2011.
<http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1908561>.

Poterba, James M., „State Responses to Fiscal Crises: The Effects of Budgetary Institutions and Politics.“ *Journal of Political Economy*, 102(4), 1994, 799–821.

Purfield, Catriona ir Christoph Rosenberg, „Adjustment Under a Currency Peg: Estonia, Latvia and Lithuania During the Global Financial Crisis 2008–09.“ *IMF Working Papers*, No. 213, 2010.
<<http://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2010/wp10213.pdf>>.

Putnam, Robert D., kartu su Robert Leonardi ir Raffaella Nanetti, *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton: Princeton University Press, 1993.

Radaev, Vadim, „Informal Institutional Arrangements and Tax Evasion in the Russian Economy.“ Kn. Sokratis M. Koniordos (sud.), *Networks, Trust, and Social Capital: Theoretical and Empirical Investigations from Europe*. Aldershot, England: Ashgate Publishing, Ltd., 2005, 189–203.

Raudla, Ringa, „Fiscal Retrenchment in Estonia During the Financial Crisis: The Role of Institutional Factors.“ *Public Administration*, 89(3), 2011.

Raudla, Ringa ir Rainer Kattel, „Why Did Estonia Choose Fiscal Retrenchment After the 2008 Crisis?“ *Journal of Public Policy*, 31(2), 2011, 163–186.

Rodrik, Dani, „Why Do More Open Economies Have Bigger Governments?“ *Journal of Political Economy*, 106(5), 1998.

Rogoff, Kenneth S., „The Risks of Unilateral Exchange Rate Pegs.“ Konferencijos „The Implications of Globalization of World Financial Crisis“ medžiaga. Bank of Korea, 1998.
<http://www.economics.harvard.edu/files/faculty/51_BOKpaper.pdf>.

Rogoff, Kenneth S. ir Anne Sibert, *Elections and Macroeconomic Policy Cycles*, NBER Working Paper, No. 1838, 1988. <<http://www.nber.org/papers/w1838>>.

Rother, Björn, *The Determinants of Currency Crises: A Political Economy Approach*. Houndmills, Basingstoke, Hampshire: Palgrave Macmillan, 2009.

Samuelson, William ir Richard Zeckhauser, „Status Quo Bias in Decision Making.“ *Journal of Risk and Uncertainty*, 1(1), 1988, 7–59.

Simmons, Beth A., *Who Adjusts?: Domestic Sources of Foreign Economic Policy During the Interwar Years*. Princeton: Princeton University Press, 1997.

Smith, Adrian ir Adam Swain, „The Global Economic Crisis, Eastern Europe, and the Former Soviet Union: Models of Development and the Contradictions of Internationalization.“ *Eurasian Geography and Economics*, 51(1), 2010, 1–34.

Staehr, Karsten, „The Global Financial Crisis and Public Finances in the New EU Countries from Central and Eastern Europe.“ *Bank of Estonia Working Papers*, No. 2, 2010. <http://www.eestipank.ee/sites/default/files/publication/en/WorkingPapers/2010/wp_210.pdf>

Tagkalakis, Athanasios, „Fiscal Adjustments: Do Labor and Product Market Institutions Matter?“ *Public Choice*, 139(3), 2009, 393.

Tavares, José, „Does Right or Left Matter? Cabinets, Credibility and Fiscal Adjustments.“ *Journal of Public Economics*, 88(12), 2004, 2447–2468.

Uslaner, Eric M., „Tax Evasion, Trust, and the Strong Arm of the Law.“ Pranešimas konferencijoje „Tax Evasion, Trust, and State Capacity.“ St. Gallen universitetas, St. Gallenas, Šveicarija, 2003 m. spalio 17–19 d. <<http://www.bsos.umd.edu/gvpt/uslaner/uslanerstgallen.pdf>>.

Vanhuyse, Pieter, „East European Protest Politics in the Early 1990s: Comparative Trends and Preliminary Theories.“ *Europe-Asia Studies*, 56(3), 2004, 421–438.

Vilas, Carlos M., „Neoliberal Meltdown and Social Protest: Argentina 2001–2002.“ *Critical Sociology*, 32(1), 2006, 163–186.

Walter, Stefanie and Thomas D. Willett, „Delaying the Inevitable: A Political Economy Approach to Currency Defenses and Depreciation.“ *Review of International Political Economy*, 19(1), 2012, 114–139.

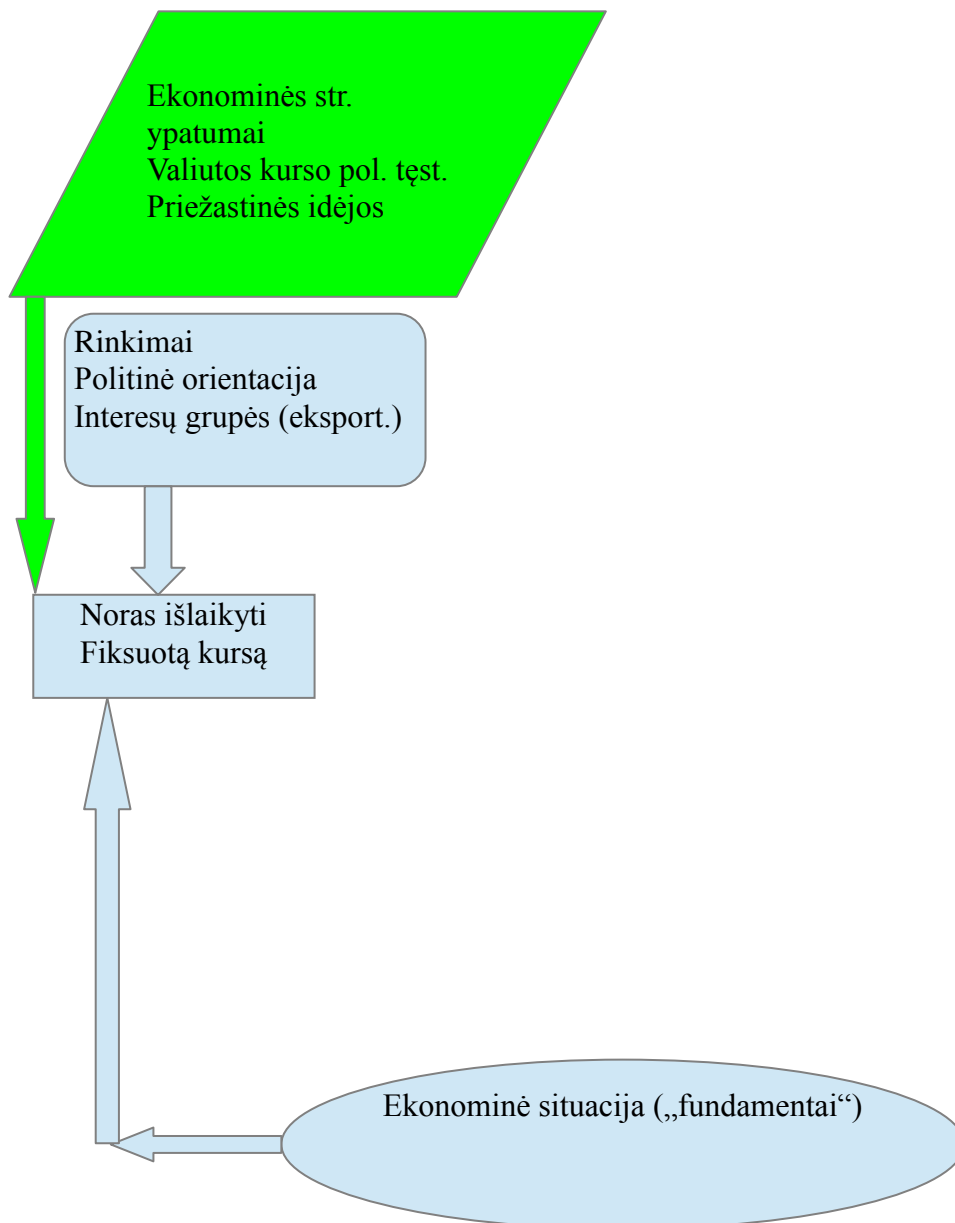
Woodruff, David M., „Boom, Gloom, Doom: Balance Sheets, Monetary Fragmentation, and the Politics of Financial Crisis in Argentina and Russia.“ *Politics & Society*, 33(1), 2005, 301–328.

Woolfson, Charles, „‘Hard Times’ in Lithuania: Crisis and ‘Discourses of Discontent’ in Post-communist Society.” *Ethnography*, 11(4), 2010, 487–514.

Priedai

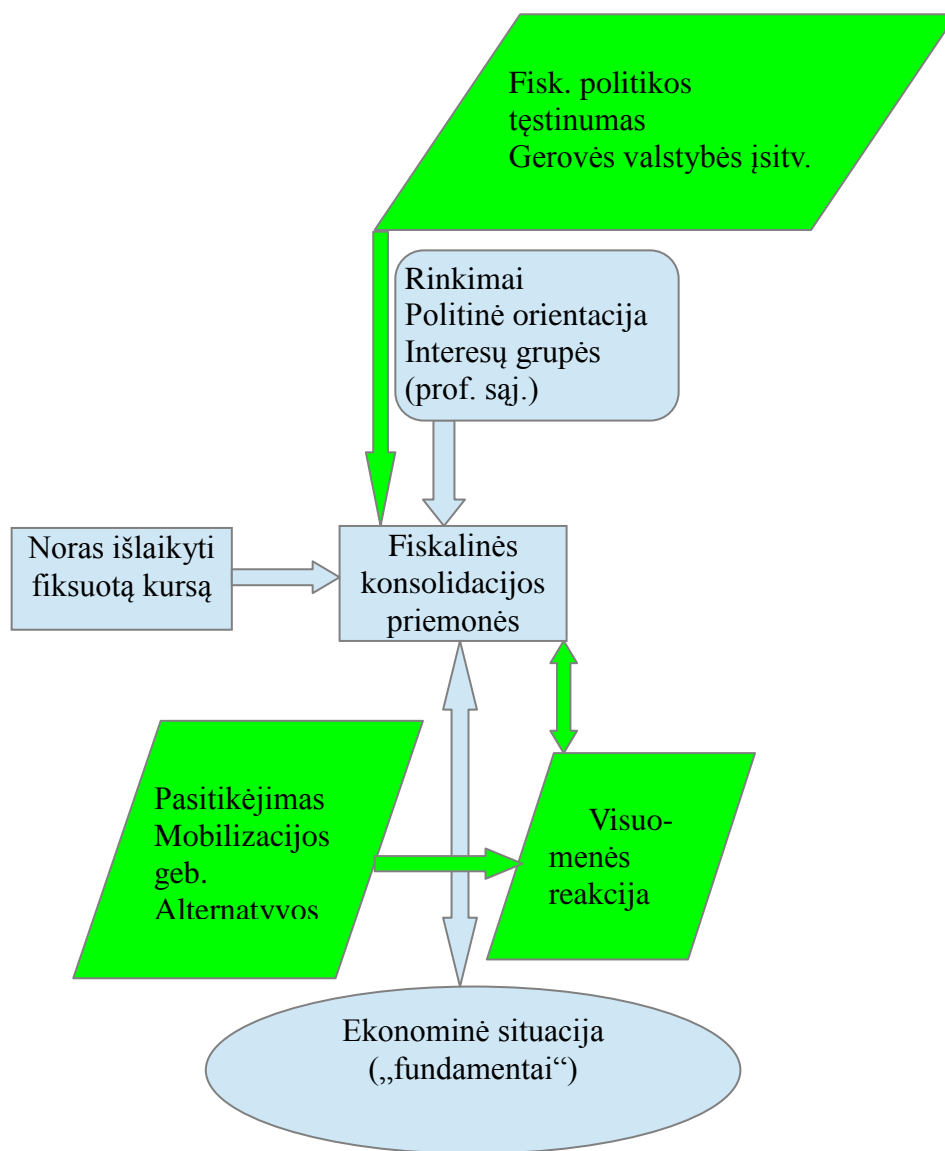
1 priedas. Išskaidytas teorinis modelis.

Noro išlaikyti fiksuotą nacionalinės valiutos kursą modelis

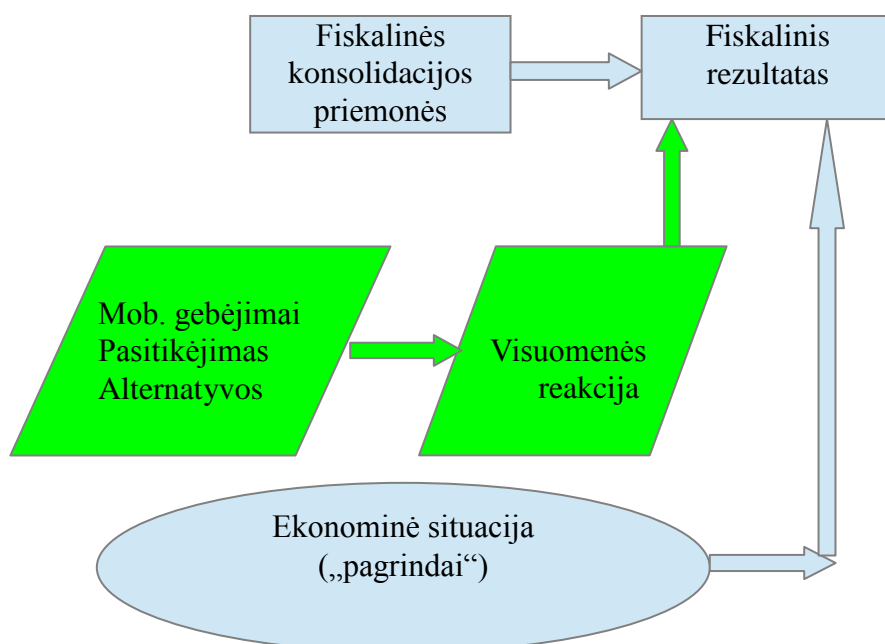
Šaltinis: sudaryta autoriaus.

Fiskalinės konsolidacijos priemonių įgyvendinimo modelis

Šaltinis: sudaryta autoriaus.

Galutinio fiskalinio rezultato modelis

Šaltinis: sudaryta autoriaus.

2 priedas. Vidinio prisitaikymo teorinio modelio nepriklausomi kintamieji: apibūdinimas, operacionalizacija ir priežastinis mechanizmas

Nepriklausomas kintamasis	Operacionalizacija	Įtaka pr. kintamajam	Priežastinis mechanizmas
<i>Priklausomas kintamasis: noras išsaugoti fiksuotą valiutos kursą</i>			
Ekonomikos augimas	Realaus BVP pokytis, proc.	+	Spartesnis ekonomikos augimas mažina politikų norą skatinti ekonomiką devalvuojant valiutą
Nedarbas	Nedarbo lygis, proc.	-	Aukštesnis nedarbo lygis didina politikų norą skatinti ekonomiką devalvuojant valiutą
Fiskalinė padėtis	Valdžios skola, proc. nuo BVP, deficitas, proc. nuo BVP	-	Didesnė valdžios skola ir deficitas gali paskatinti politikus ją „influoti“, o tokia politika nesuderinama su fiksuotu valiutos kursu
Konkurencingumo problemos	Realaus valiutos kurso perversinimas; einamosios sąskaitos deficitas, proc. nuo BVP; prekybos balansas, proc. nuo BVP	-	Kuo didesnės konkurencingumo problemos, tuo labiau politikai gali norėti devalvuoti valiutą. Be to, prastas konkurencingumas gali paskatinti eksportuojančias ir su importu konkuruojančias įmones spausti valdžią dėl silpnesnio valiutos kurso
Bankų sektoriaus problemos	Bankų krizės buvimas	-	Jei bankų sektoriuje kyla problemų, valdžia gali norėti vykdyti „paskutinio skolintojo“ funkciją, o tai nesuderinama su fiksuoto kurso išlaikymu. Be to, bankų krizė gali pabloginti fiskalinę situaciją, o tai savo ruožtu taip pat mažinti motyvaciją išlaikyti fiksuotą kursą
Rinkimai	Rinkimų metai; mėnesiai iki	+	Prieš rinkimus valdžia gali nenorėti devalvuoti valiutos

	rinkimų		(tačiau labiau norėti tai padaryti po rinkimų)
Valdžioje esančių partijų politinė orientacija	Kairiųjų partijų dalyvavimas koalicijoje	-	Kairiosios partijos mažiau rūpinasi finansiniu stabilumu, bet daugiau (ne)darbo lygiu, todėl gali norėti skatinti ekonomiką devaluojant valiutos kursą
Interesų grupių (eksportuotojų) spaudimas	Pramonės dalis pridėtinėje vertėje, proc.	-	Eksportuojantis ir su importu konkuruojantis sektorius gali laimėti iš silpnesnės valiutos, todėl kuo didesnis ir įtakingesnis šis sektorius, tuo politikai gali patirti didesnę spaudimą devaluoti valiutos kursą
Įsiskolinimas užsienio valiuta	Užsienio valiuta denominuotų paskolų dalis, proc. nuo BVP	+	Didesnis įsiskolinimas užsienio valiuta didina devalvacijos nuostolius, nes išauga reali skolų vertė, todėl politikai labiau linkę išsaugoti fiksuotą kursą
Importuojamų žaliavų svarba ekonomikoje pramonės gamyboje	Priklausomybė nuo importuojamų žaliavų – pavyzdžiui, energetinė priklausomybė, proc.	+	Didesnė importuojamų žaliavų svarba didina devalvacijos nuostolius, kadangi didina išlaidas vartotojams ir sąnaudas įmonėms
Ekonomikos lankstumas	Profesinių sąjungų stiprumas; darbo rinkos reguliavimo ir jo įgyvendinimo rodikliai; mažų ir vidutinių įmonių dalis ekonomikoje	+	Didesnis lankstumas leidžia ekonomikai ir įmonėms greičiau prisitaikyti, todėl mažėja galima skatinamoji valiutos devalvacijos nauda; be to, kuo lankstesnė ekonomika, tuo didesnės galimybės įmonėms spręsti didelių sąnaudų (konkurencingumo) problemas, nespaudžiant valdžios devaluoti valiutos kurso

Valiutos kurso politikos tęstinumas	Metų skaičius, kurį veikia fiksuotas valiutos kursas; patirtis su alternatyviais valiutos režimais; iš dalies kokybiškai nustatoma kintamojo vertė	+	Kuo ilgiau ir sėkmingiau veikia fiksuotas valiutos kursas, tuo labiau politikos formuotojai yra prie jo įpratę, ir jo atsisakymas didina netikrumą. Be to, ilgiau veikiantis valiutos kursas – ypač besivystančiose šalyse – gali tapti svarbiu makroekonominės aplinkos stabilumo „inkaru“
Priežastinės idėjos, palaikančios fiksuoto valiutos kurso išlaikymą	Kokybiškai įvertinama kintamojo vertė	+	Kuo didesnis sutarimas ekspertų ir politikos formuotojų bendruomenėje dėl to, kad reikia išlaikyti fiksuotą valiutos kursą, tuo didesnis bus ir noras tai daryti
Papildomos (neekonominės) fiksuoto valiutos kurso funkcijos	Kokybiškai įvertinama nepriklausomo kintamojo vertė	+	Kuo daugiau papildomų funkcijų atlieka fiksuotas valiutos kursas, tuo jo atsisakymas yra nuostolingesnis. Pagrindinės tikėtinos funkcijos yra šios: a) fiksuoto kurso kaip nacionalinio simbolio svarba; b) fiksuoto kurso vaidmuo užsienio politikoje
<i>Priklausomas kintamasis: fiskalinės konsolidacijos pradėjimo ir įgyvendinimo tikimybė</i>			
Noras išlaikyti fiksuotą valiutos kursą	Vertinamas kokybiškai; sprendimas siekti išlaikyti fiksuotą valiutos kursą rodo, kad noras buvo pakankamai stiprus	+	Kuo labiau norima išlaikyti fiksuotą valiutos kursą, tuo didesnė tikimybė, kad bus vykdoma fiskalinė konsolidacija, reikalinga pasiekti šiam tikslui
Ekonomikos augimas	Realaus BVP pokytis, proc.	?	Prastesni ekonominiai rezultatai gali signalizuoti reikmę vykdyti reformų; kita vertus, kuo lėtesnis

			ekonominis augimas, tuo mažiau valdžia gali būti linkusi vykdyti fiskalinę konsolidaciją, kuri mažina visuminę paklausą
Nedarbas	Nedarbo lygis, proc.	?	Prastesni nedarbo lygio rezultatai gali signalizuoti reikmę siekti reformų; kita vertus, kuo prastesnė darbo rinkos situacija, tuo mažiau valdžia gali būti linkusi vykdyti fiskalinę konsolidaciją, kuri mažina visuminę paklausą
Fiskalinė padėtis	Valdžios skola ir deficitas, proc. nuo BVP	+	Kuo prastesni fiskaliniai rezultatai, tuo didesnė fiskalinės konsolidacijos tikimybė, ypač jei kyla reali valdžios nemokumo grėsmė
Rinkimai	Rinkiminiai metai; mėnesiai iki (po) rinkimų	-	Remiantis politinių verslo ciklų teorija, politikai nėra linkę mažinti išlaidų ir (ar) didinti mokesčių prieš rinkimus, nes tai mažina jų galimybes būti perrinktiems
Politinė ideologija	Kairiųjų partijų dalyvavimas koalicijoje	-	Kairiosios partijos mažiau linkusios vykdyti fiskalinę konsolidaciją; jei konsolidacija vykdoma, kairiosios partijos linkusios ją įgyvendinti keldamos mokesčius, o ne mažindamos išlaidas
Profesinių sąjungų stiprumas	Narystė profesinėse sąjungose, iš dalies kokybiškai nustatoma kintamojo verte	-	Profesinės sąjungos yra nusiteikusios prieš fiskalinę konsolidaciją (ypač prieš išlaidų mažinimą), todėl kuo profesinės sąjungos stipresnės, tuo didesnė priešintis fiskalinei konsolidacijai galimybė
Veto žaidėjų	Koalicinės	-	Kuo daugiau veto žaidėjų, tuo

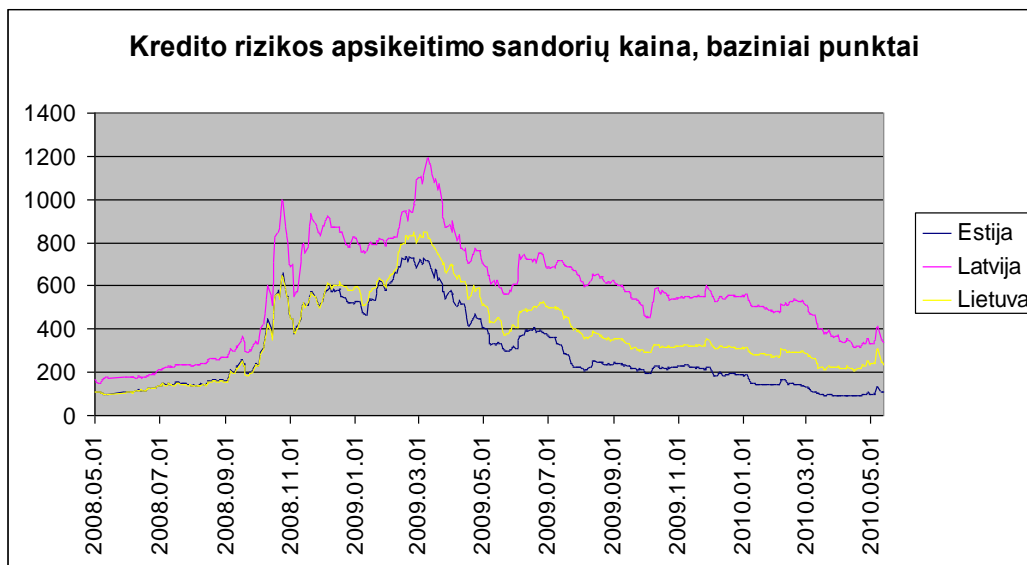
skaičius (dydžio fragmentacija)	vyriausybės egzistavimas; mažumos vyriausybės egzistavimas; kitos institucinės sistemos savybės, mažinančios ar didinančios veto žaidėjų skaičių		labiau išauga „bendrujų išteklių“ problema; be to, didesnis veto žaidėjų skaičius didina tikimybę, kad fiskalinė konsolidacija bus blokuojama. Apskritai veto žaidėjų skaičius mažina politikos ryžtingumą (angl. <i>decisiveness</i>), kuris reikalingas siekiant įgyvendinti taupymo politiką
Fiskalinės politikos tęstinumas	Kokybiškai vertinama kintamojo vertė; ar fiskalinė konsolidacija buvo vykdoma per paskutinę krizę ir ar ji buvo sėkminga	+	Kuo didesnė patirtis, kovojant su krize taikyti fiskalinės konsolidacijos „receptą“, tuo didesnė galimybė, kad tokia politika bus pasirinkta ir esamai situacijai spręsti. Kuo mažesnė patirtis su alternatyvia (pirmiausia keinsistine skatinančiąja) ekonomine politika, tuo labiau jos pasirinkimas didins netikrumą
Socialinių programų (gerovės valstybės) įsitvirtinimas	Valdžios išlaidų, socialinių išmokų santykis su BVP; iš dalies kokybiškai vertinama kintamojo vertė	-	Kuo labiau įsitvirtinusios socialinės programos, tuo stipresnės, geriau organizuotos jas ginančios interesų grupės; visuomenė taip pat pripratusi prie didelių išmokų
Priežastinės idėjos, palaikančios fiskalinę konsolidaciją kaip tinkamą atsaką į krizę	Kokybiškai vertinama kintamojo vertė	+	Kuo didesnis sutarimas politikos formuotojų ir ekspertų bendruomenėje dėl to, kad fiskalinė konsolidacija yra tinkamas atsakas į susidariusią padėtį, tuo labiau tikėtinas sprendimas vykdyti tokią politiką. Be to, alternatyvių suformuluotų ekonominės politikos strategijų nebuvimas apsunkina opozicijos, interesų

			grupių ar plačiosios visuomenės galimybes pasipriešinti fiskalinės konsolidacijos politikai
Valdžios legitimumas (politinis pasitikėjimas)	Pasitikinčių valdžios institucijomis piliečių dalis, proc.	+	Kuo didesnis pasitikėjimas valdžia, tuo didesnę veiksmų erdvę turi politikai; be to, mažėja pasipriešinimo fiskalinei konsolidacijai tikimybė
Visuomenės mobilizacija ir „protesto kultūros“ egzistavimas	Protestų, tenkančių tūkstančių gyventojui, skaičius per paskutinius kelerius metus; kokybiškai vertinama kintamojo vertė	-	Kuo didesnė visuomenės mobilizacija, tuo lengviau spręsti kolektyvinio veiksmo problemas; kuo stipresnė „protesto kultūra“, tuo labiau esama padėtimi nepatenkinti asmenys bei visuomenės grupės gali būti linkę prieš ją protestuoti, remdamiesi populiariais ir patikrintais pasipriešinimo būdais, lengviau yra spręsti koordinavimo problemas
<i>Priklausomas kintamasis: fiskalinis konsolidacijos rezultatas</i>			
Fiskalinės konsolidacijos mastas	Fiskalinė konsolidacija, proc. nuo BVP	+	Kuo labiau sumažinamos išlaidos ir (arba) keliamos pajamos, tuo labiau galima sumažinti biudžeto deficitą
Ekonomikos augimas	Realaus BVP pokytis, proc.	+	Ekonomikos augimas didina mokestines pajamas
Bankų sektoriaus problemos	Bankų krizės buvimas	-	Jei valdžiai reikia gelbėti bankus, tai didina jos išsipareigojimus
Konsolidacijos sudėtis	Išlaidų mažinimu grindžiama konsolidacijos dalis	+	Kuo labiau fiskalinė konsolidacija grindžiama išlaidų mažinimu, tuo mažiau ji kenkia ekonominiam augimui, taigi tuo mažesnė tikėtina neigiama įtaka ir mokestinėms pajamoms

Valdžios legitimumas (politinis pasitikėjimas)	Pasitikinčių valdžios institucijomis dalis, proc.	+	Kuo labiau visuomenė pasitiki valdžios institucijomis, tuo mažiau ji bus linkusi trauktis į ekonominį „šešėlį“, užklupus ekonominiams sunkumams
Bendrasis pasitikėjimas	Kitais piliečiais pasitikinčių žmonių dalis, proc.	+	Kuo labiau žmonės pasitiki vieni kitais, tuo mažiau jie linkę trauktis į šešėlinę ekonomiką, užklupus ekonominiams sunkumams

Šaltinis: sudaryta autoriaus.

3 priedas. Investuotojų pasitikėjimo Baltijos šalimis rodikliai.

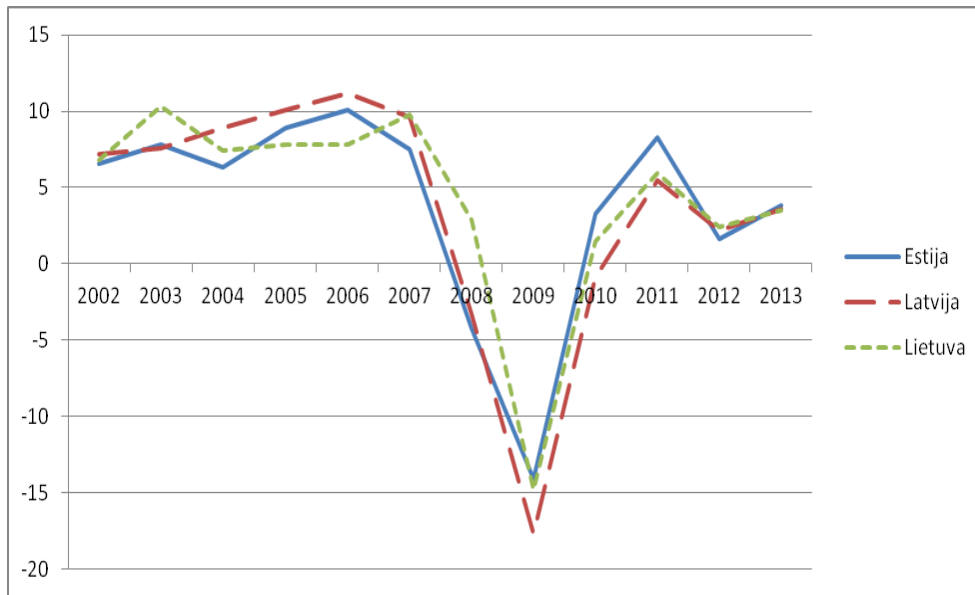

Valstybės penkerių metų skolos kredito rizikos apsikeitimo sandoriai (CDS), atskleidžiantys investuotojų vertinamą skolinimo šaliai riziką. Kredito rizikos apsikeitimo sandoris – tai sutartis, kuria draudžiama nuo galimo subjekto atsisakymo vykdyti savo finansinius įsipareigojimus. Kadangi rizikingesnių subjektų atveju ši galimybė didesnė, apsidraudimas turėtų kainuoti daugiau – taigi didesnė CDS kaina rodo didesnę skolinimo šaliai riziką. Šaltinis: Bloomberg Finance, 2010.

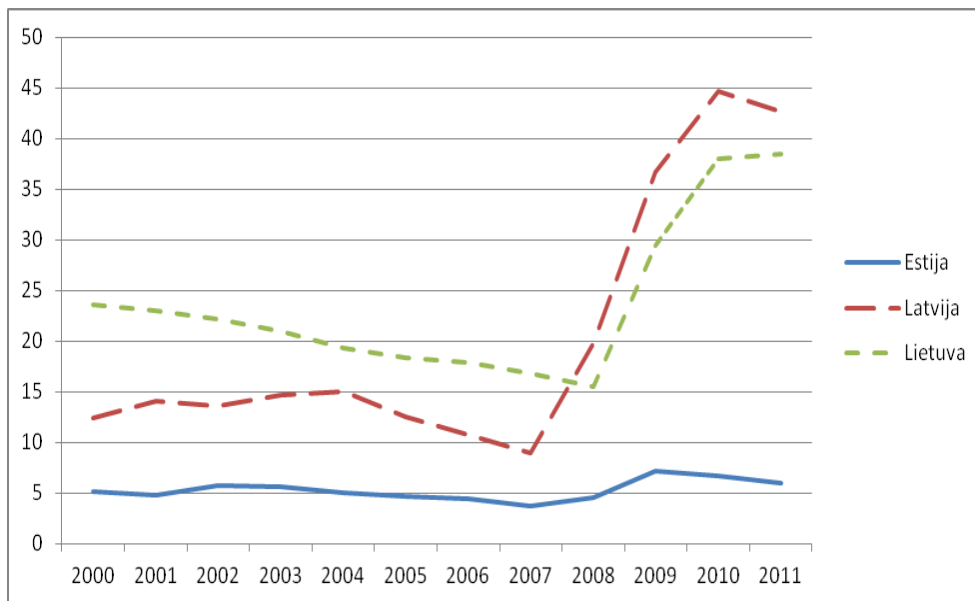
	2007 m. sausio 1 d.	2008 m. sausio 1 d.	2009 m. sausio 1 d.	2010 m. sausio 1 d.
Estija	A/Teigiamas/ A-1	A/Neigiamas/A-1	A/Neigiamas/ A-1	A- /Stabilus /A-2
Latvija	A- /Stabilus/A-2	BBB+/Neigiamas/A -2	BBB- /Neigiamas stebimas/A-3	BB/Nei giamas/ B
Lietuv a	A/Stabilus/A- 1	A/Neigiamas/A-1	BBB+/Neigia mas/ A-2	BBB/Ne igiamas/ A-3

Standard & Poor's kredito reitingų agentūros trijų Baltijos valstybių vertinimai. Kredito reitingai atspindi Standard & Poor's nuomonę apie suverenių vyriausybių galimybę ir norą ateityje visiškai ir laiku įvykdyti savo komercinius finansinius įsipareigojimus. Šaltinis: Standard & Poor's, 2010.

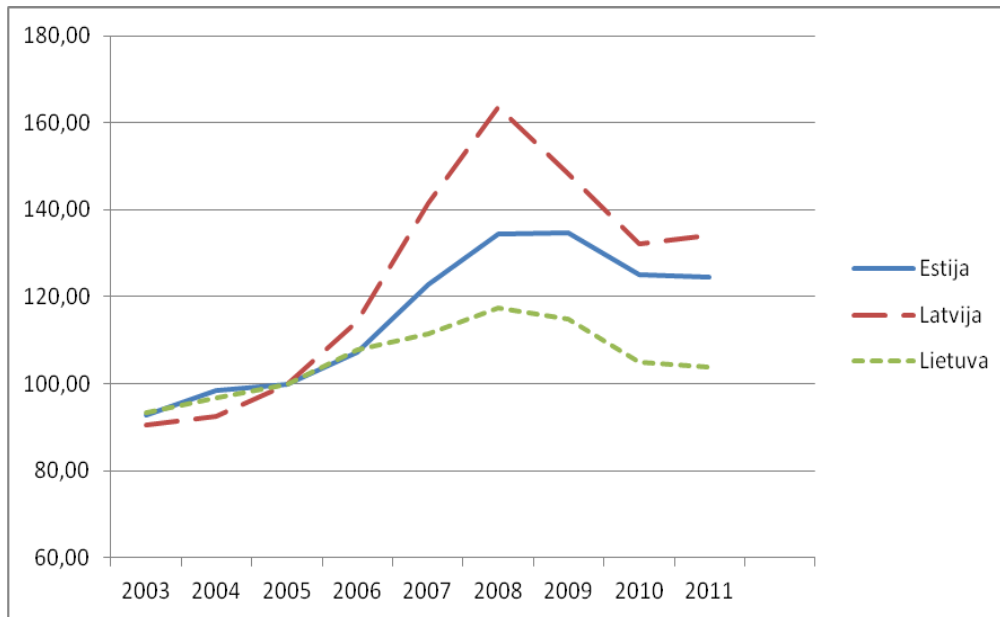
4 priedas. Ekonominiai Baltijos valstybių rodikliai.

Realaus BVP metiniai pokyčiai, procentais. Šaltinis: Eurostat.

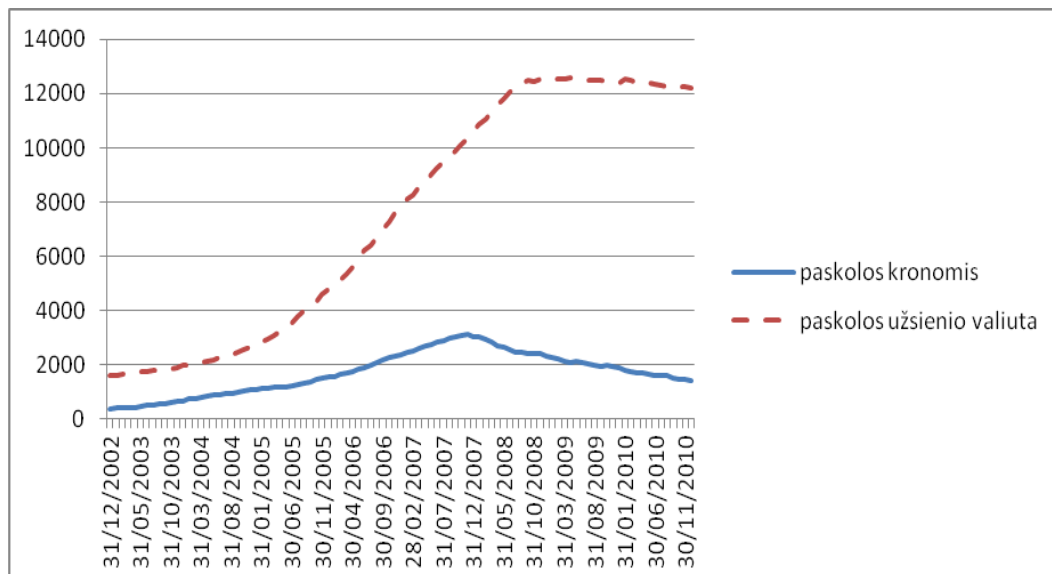
Bendroji valdžios skola, procentais nuo BVP. Šaltinis: Eurostat.

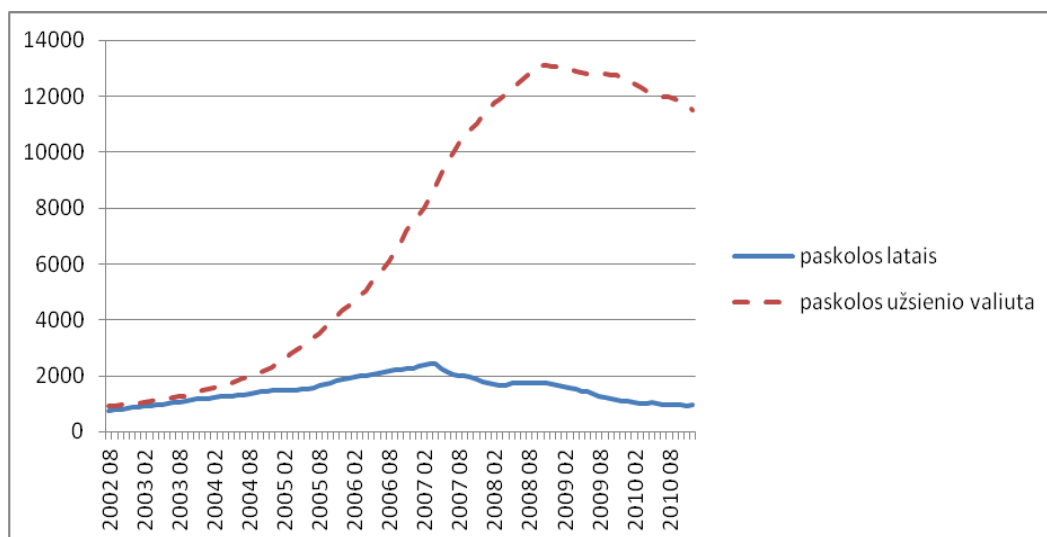
Realus efektyvus valiutos kursas, skaičiuojamas pagal darbo sąnaudas (angl. unit labour costs) visoje ekonomikoje, atsižvelgiant į 36 prekybos partnerius). Indekso vertė 2005 metais prilyginta 100. Šaltinis: Eurostat.

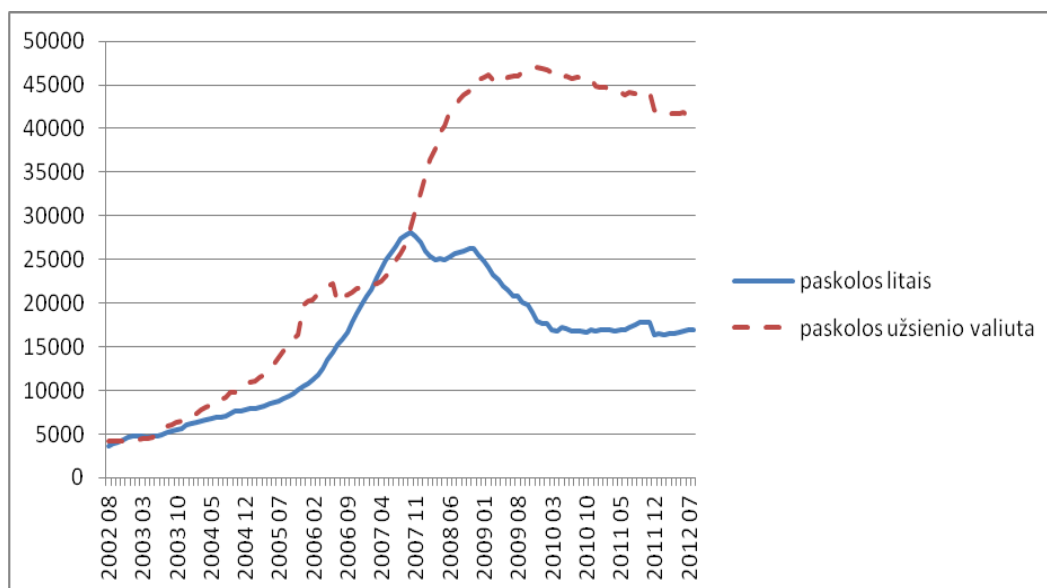
Nedarbo lygis, procentais nuo darbo jėgos. Šaltinis: Eurostat.

Išduotų paskolų dydis Estijoje 2002–2010 metais, milijonais kronų. Šaltinis: Estijos bankas.

Išduotų paskolų dydis Latvijoje 2002–2010 metais, milijonais latų. Šaltinis: Latvijos bankas.

Išduotų paskolų dydis Lietuvoje 2002–2012 metais, milijonais litų. Šaltinis: Lietuvos bankas.

5 priedas. Valdymo (angl. governance) kokybės rodikliai Baltijos šalyse 2007 m.

	Estija	Latvija	Lietuva
Balsas ir atskaitomybė	1,05	0,86	0,93
Politinis stabilumas ir smurto nebuvimas	0,68	0,72	0,81
Vyriausybės efektyvumas	1,19	0,55	0,78
Reguliavimo kokybė	1,5	1,06	1,12
Įstatymo viršenybė	1,0	0,57	0,49
Korupcijos kontrolė	0,94	0,31	0,17

Aukštesnis vertinimas reiškia geresnę institucijų kokybę. Žemiau pateikti atitinkamų rodiklių apibrėžimai.

„Balsas ir atskaitomybė“ (angl. voice and accountability) – matuoja suvokimą, kiek šalies piliečiai gali dalyvauti, rinkdami valdžią, taip pat žodžio laisvę, susirinkimų laisvę bei žiniasklaidos laisvę.

„Politikos stabilumas ir smurto nebuvimas“ (angl. political stability and absence of violence) – matuoja suvokimą apie tikimybę, kad valdžia bus destabilizuota arba nuversta nekonstituciniu ar smurtiniu būdu, įtraukiant politiškai motyvuotą smurtavimą ir terorizmą.

„Vyriausybės efektyvumas“ (angl. government effectiveness) – matuoja suvokimą apie viešųjų paslaugų kokybę, viešojo sektoriaus nepriklausomybę nuo politikų spaudimo, politikos formulavimo ir įgyvendinimo kokybę, taip pat pasitikėjimą vyriausybės išpareigojimu laikytis tokios politikos.

„Reguliavimo kokybė“ (angl. regulatory quality) – matuoja suvokimą apie vyriausybės gebėjimą formuluoti ir įgyvendinti tinkamą politiką bei reguliavimo priemones, kurios leidžia ir skatina privataus sektoriaus vystymąsi.

„Įstatymo viršenybė“ (angl. rule of law) – matuoja suvokimą apie tai, kiek veikėjai pasitiki visuomenės taisyklėmis ir joms paklūsta, ypač apie sutarčių, nuosavybės teisių laikymosi užtikrinimo, policijos ir teismų darbo kokybę, taip pat nusikalstamumo ir smurto tikimybę.

„Korupcijos kontrolė“ (angl. control of corruption) – matuoja

suvokimą, kiek viešoji valdžia yra naudojama privatiems interesams, įtraukiant tiek smulkios, tiek stambios korupcijos atvejus, taip pat elito ir privačių interesų įgyvendinamą valstybės „užgrobimą“.

Šaltinis: Kaufmann D., Kraay A., Mastruzzi M., „Governance Matters VII: Aggregate and Individual Governance Indicators“, 2008.

6 priedas. Vyriausybės Baltijos valstybėse krizės laikotarpiu: vadovai, valdymo laikas, sudėtis ir vietų skaičius parlamente.

Estijoje

Premjeras	Valdymo laikas	Koalicijos narės	Vietų skaičius parlamente (iš 101)
Andrusas Ansipas	2007 04 05 2011 04 06	Reformų partija (Eesti Reformierakond); Pro partija ir respublika (Isamaa ja Res Publica Liit); Socialdemokratų partija (Sotsiaaldemokraatlik Erakond) 2009 m. gegužės mėn. iš vyriausybės pasitraukė Socialdemokratų partija	60; pasitraukus Socialdemokratų partijai, sumažėjo iki 50

Šaltinis: sudaryta autoriaus.

Latvijoje

Premjeras	Valdymo laikas	Koalicijos narės	Vietų skaičius parlamente (iš 100)
Aigars Kalvītis	2006 11 07 2007 12 20	Tautos partija (Tautas partija); Žaliųjų ir valstiečių sąjunga (Zaļo un Zemnieku Savienība); Latvijos pirmoji partija (Latvijas Pirmā Partija/Latvijas Ceļš); Tēvynei ir laisvei (Tēvzemei un Brīvībai/LNNK)	57
Ivaras Godmanis	2007 12 20 2009 03 12	Latvijos pirmoji partija (Latvijos kelias); Tautos partija; Žaliųjų ir valstiečių sąjunga; Tēvynei ir laisvei	55

Valdis Dombrovskis	2009 03 12 2010 11 03	Naujasis laikas (Jaunais laikas); Tautos partija; Žaliųjų ir valstiečių sąjunga; Tėvynei ir laisvei; Pilietinė sąjunga (Pilsoniskā savienība); Tautos partija pasitraukė iš koalicijos 2010 m. kovo mėn.	60, bet vyriausybę palikus Tautos partijai, sumažėjo iki 47
Valdis Dombrovskis	2010 11 03 2011 10 25	Vienybė (Vienotība); Žaliųjų ir valstiečių sąjunga	57

Šaltinis: sudaryta autoriaus.

Lietuvoje

Premjeras	Valdymo laikas	Koalicijos nars	Vietų skaičius parlamente (iš 141)
Gediminas Kirkilas	2006 07 06 2008 11 17	Lietuvos socialdemokratų partija; Valstiečiai liaudininkai; Liberalų ir centro sąjunga; Pilietinės demokratijos partija; taip pat nuo 2008 m. sausio mėn. prisijungė Naujoji sąjunga	57, išaugo iki 73 prisijungus Naujajai sąjungai
Andrius Kubilius	2008 12 09 2012 12 13	Tėvynės sąjunga – Lietuvos krikščionys demokratai (TS-LKD); Tautos prisikėlimo partija; Liberalų sąjūdis; Liberalų ir centro sąjunga	84; 2009 m. viduryje suskilus Tautos prisikėlimo partijai, sumažėjo iki 72

Šaltinis: sudaryta autoriaus.

7 priedas. Mokestiniai pakeitimai Baltijos šalyse 2008-2010 metais

Estija

Mokesčio rūšis	Priemonė	Įsigaliojo	% nuo BVP
PVM	Lengvatinis PVM tarifas sumažintas nuo 5 iki 9 procentų, taip pat sumažintas skaičius prekių, kurioms jis taikomas.	2009 m.	0,15
PVM	Standartinis PVM tarifas padidintas iki 20 %.	2009 m.	0,35
GPM	Atidėtas planuotas pajamų mokesčio mažinimas nuo 21 % iki 20 %.	2008 m., 2009 m.	0,38
GPM	Atidėtas planuotas neapmokestinamo minimumo didinimas.	2008 m., 2009 m.	0,17
GPM	Panaikintas papildomas neapmokestinamas dydis pirmam vaikui.	2010 m.	0,35
SAM (socialinė apsaugos mokestis)	Padidintas minimalus įsipareigojimas socialiniam mokesčiui nuo 2 700 iki 4 350 Estijos kronų per mėnesį.	2009 m.	0,45
SAM	Padidinti nedarbo draudimo tarifai nuo 2009 m. birželio 1 d.: Darbuotojams 2,0 % (anksčiau 0,6 %) nuo bruto atlyginimo, o darbdaviams 1,0 % (anksčiau 0,3 %) nuo darbuotojo bruto atlyginimo. Padidinti nedarbo draudimo tarifai nuo 2009 m. rugpjūčio 1 d.: darbuotojams 2,8 % nuo bruto atlyginimo, darbdaviams 1,4 % nuo darbuotojo bruto atlyginimo.	2009 m.	0,46
Kiti	Akcizas kurui padidintas 10–127 %.	2009 m.	0,1
Kiti	Akcizai kurui, tabakui ir alkoholiui padidinti 5–64 %.	2010 m.	0,3
Kiti	Akcizas elektrai padidintas 40 %.	2010 m.	0,5
Kiti	Akcizas tabakui padidintas 20 %.	2011 m.	0,02

Latvija

Mokesčio rūšis	Priemonė	Įsigaliojo	% nuo BVP
PVM	Standartinis PVM tarifas padidintas nuo 18 % iki 21 %.	2009 m.	1,4
PVM	Lengvatinis PVM tarifas padidintas nuo 5 % iki 10 %. Daugeliui prekių lengvatinis tarifas panaikintas.	2009 m.	0,7
GPM	GPM sumažintas nuo 25 % iki 23 %, padidintas pagrindinis neapmokestinamas minimumas, taip pat neapmokestinamas minimumas priklausomiems asmenims ir neįgaliesiems.	2009 metų sausio mėn.	-0,8
GPM	Sumažintas pagrindinis neapmokestinamas minimumas.	2010 m.	0,3
GPM	GMP tarifas padidintas nuo 23 % iki 26 %. Tarifas asmenų verslo pajamoms padidintas nuo 15 % iki 26 %.	2010 m.	0,8
PIT/SSC	Asmeninio naudojimosi įmonės automobiliu lengvata įtraukta į GPM ir SAM mokesčių bazę.	2010 m.	0,3
GPM	Įvestas 15 % kapitalo prieaugio mokestis ir 10 % mokestinis dividendams.	2010 m.	0,2
GPM/SAM	Panaikinta vieno darbuotojo priedui taikoma iki 180 latų siekianti išimtis iš GPM ir SAM.	2010 m.	0,2
GPM	Įvestas dovanų, viršijančių 1 000 latų per metus, apmokestinimas, jeigu dovana gauta iš asmenų, nesusijusių su asmeniu santuokos ar giminystės ryšiais.	2010 m.	0,03
GPM	Esamų mokestinių lengvatų taupymui pakeitimai (susiję su privačiomis pensijomis, draudimo įmonėmis ir investicijų fondais).	2010 m.	0,02
Kiti	Padidintas akcizas cigaretėms, kuriai, rūkomajam tabakui, kavai, alkoholiui ir nealkoholiniams gėrimams.	2009 m.	0,9
Kiti	Įvestas minimalus akcizas cigaretėms – 48 latai tūkstančiui cigarečių.	2010 m.	0,05
Kiti	Įvestas akcizas gamtinėms dujoms,	2010 m.	0,04

	naudojamoms šildymui ir kurui.		
Kiti	Padidintas metinis tarifas automobiliams.	2010 m.	0,2
Kiti	Įvestas progresinis nekilnojamo turto mokestis – mokestis nuo 0,1 % iki 0,3 % kadastro vertės.	2010 m.	0,07
Kiti	Nuo 1,0 % iki 1,5 % padidintas mokesčio tarifas žemei ir pastatams, naudojamiems verslo reikmėms.	2010 m.	0,1
Kiti	Įvestas 1,5 % mokestis inžinerinėms struktūroms ir 3,0 % mokestis nekultivuojamai žemės ūkio paskirties žemei.	2010 m.	0,06

Lietuva

Mokesčio rūšis	Priemonė	Įsigaliojo	% nuo BVP
PVM	Standartinis PVM tarifas padidintas vienu procentiniu punktu iki 19 %.	2009 m.	0,4
PVM	Nuo rugsėjo 1 d. dar kartą (iki 21 %) padidintas standartinis PVM tarifas.	2009 m.	0,2
PVM	Panaikintas 9 % PVM tarifas, taikomas statybinėms paslaugoms, ir lengvatinis 5 % tarifas, nors palikti trumpi pereinamieji laikotarpiai.	2009 m.	0,3
PVM	Pratęstas lengvatinių tarifų gyventojų šildymui, knygoms ir vaistams (šildymui tik iki rugpjūčio 31 d.).	2010 m.	-0,2
SAM	Reikšmingai pakeista socialinės apsaugos sistema. Pokyčiai daugiausia skirti integruoti į sistemą įvairių kategorijų individualiai dirbančius asmenis.	2009 m.	-0,4
GPM	GPM tarifas sumažintas iki 15 %, įvestas privalomas 6 % sveikatos draudimo mokestis (anksčiau 30 % GPM buvo skiriama privalomojo sveikatos draudimo fondui), taigi bendras darbo pajamų apmokestinimas tapo 21 %.	2009 m.	0,2
GPM	Padidinta neapmokestinamo minimumo procedūra mažas pajamas gaunantiems asmenims. Pagrindinė	2009 m.	-0,2

	asmeninė lengvata taikoma tik darbo pajamoms ir nustatoma pagal mažėjančią skalę – ji mažėja, augant pajamoms. Taip pat padidinta papildoma neapmokestinama suma.		
ĮPM (Įmonių pelno mokestis)	2009 metais ĮPM padidintas nuo 15 % iki 20 %, paskui vėl sumažintas iki 15%. Specialus tarifas mažoms įmonėms sumažintas nuo 13 % iki 5 %.	2009 m., 2010 m.	-0,2
ĮPM	Palankesnę žemės ūkio pajamų traktavimą pakeitė specialus lengvatinis 10 % tarifas, kuris buvo taikomas 2010 metais. Nuo 2011 metų šis tarifas padidėjo iki bendro 15 %.	2010 m.	0,1
Kiti	Įvestos svarbios paskatos investicijoms laikotarpiui nuo 2013 metų.	2009–2013 m.	-1,1
Kiti	Padidinti akcizai kurui, alkoholiui ir cigaretėms. Sumažintas akcizas dyzelinui nuo 2009 m. rugpjūčio 1 d. iki 2011 m.	2009–2011 m.	0,7

Šaltinis: *European Commission, Taxation Trends in the European Union, 2011 Edition, 2011.*
http://ec.europa.eu/taxation_customs/resources/documents/taxation/gen_inf/economic_analysis/tax_structures/2011/2011_full_text_en.pdf. [Žiūrėta 2011 05 04]. Pastaba: duomenys surinkti iš valstybių narių valdžios institucijų. Metodai, skirti įvertinti kiekybinę mokestinių priemonių įtaką, grindžiami nacionaline metodologija – dažniausiai sukurta biudžeto sudarymo tikslais. Šie metodai įvairiose šalyse yra skirtingi ir todėl nėra griežtai palygintini.

8 priedas. Statistinių testų priedai

Mokestinės moralės ir pasitikėjimo kintamieji, šaltiniai ir aprašomoji statistika

Mokestinė moralė: Europos vertybių studijos klausimas nr. 68B „Ar pateisinate mokesčių slėpimą (sukčiavimą)?“ („Do you justify cheating on tax?“). Atsakymų vertės nuo 1 (niekada nepateisinu) iki 10 (visada pateisinu).			
Vidurkis =2,72	St. nuokrypis =2,30	Min.=1	Maks.=10
Mokestinė moralė (perkoduotas ranginei probit analizei)			
Vidurkis=2,19	St. nuokrypis = 1,27	Min.=1	Maks.=4
Pasitikėjimas policija: EVS klausimas nr. 63F „Kiek pasitikite policija?“ („How much confidence in police?“). Atsakymų vertės: 1=labai; 2=gana daug; 3=nelabai; 4=visai nepasitikiu.			
Vidurkis=2,40	St. nuokrypis = 0,74	Min.=1	Maks.=4
Pasitikėjimas parlamentu: EVS klausimas nr. 63G „Kiek pasitikite parlamentu?“ („How much confidence in parliament?“). Atsakymų vertės: 1=labai; 2=gana daug; 3=nelabai; 4=visai nepasitikiu.			
Vidurkis=2,98	St. nuokrypis = 0,69	Min.=1	Maks.=4
Pasitikėjimas valstybės tarnyba: EVS klausimas nr. 63H „Kiek pasitikite valstybės tarnyba?“ („How much confidence in civil service?“). Atsakymų vertės: 1=labai; 2=gana daug; 3=nelabai; 4=visai nepasitikiu.			
Vidurkis=2,56	St. nuokrypis = 0,69	Min.=1	Maks.=4
Pasitikėjimas socialinės apsaugos sistema: EVS klausimas nr. 63I „Kiek pasitikite socialinės apsaugos sistema?“ („How much confidence in social security system?“). Atsakymų vertės: 1=labai; 2=gana daug; 3=nelabai; 4=visai nepasitikiu.			
Vidurkis=2,43	St. nuokrypis = 0,69	Min.=1	Maks.=4
Pasitikėjimas socialinės apsaugos sistema: EVS klausimas nr. 63I „Kiek pasitikite teisingumo sistema?“ („How much confidence in justice system?“). Atsakymų vertės: 1=labai; 2=gana daug; 3=nelabai; 4=visai nepasitikiu.			
Vidurkis=2,67	St. nuokrypis = 0,74	Min.=1	Maks.=4
Pasitikėjimas politinėmis partijomis: EVS klausimas nr. 63N „Kiek pasitikite politinėmis partijomis?“ („How much confidence in political parties?“). Atsakymų vertės: 1=labai; 2=gana daug; 3=nelabai; 4=visai nepasitikiu.			

Vidurkis=3,23	St. nuokrypis = 0,64	Min.=1	Maks.=4
Pasitikėjimas vyriausybe: EVS klausimas nr. 63R „Kiek pasitikite vyriausybe?“ („How much confidence in government?“). Atsakymų vertės: 1=labai; 2=gana daug; 3=nelabai; 4=visai nepasitikiu.			
Vidurkis=2,87	St. nuokrypis = 0,76	Min.=1	Maks.=4
Pasitenkinimas demokratija: EVS klausimas nr. 64 „Ar esate patenkintas(a) demokratija?“ („Are you satisfied with democracy?“). Atsakymų vertės: 1=labai patenkintas(a); 2=gana patenkintas(a); 3=nelabai patenkintas(a); 4=visiškai nepatenkintas(a).			
Vidurkis=2,75	St. nuokrypis = 0,74	Min.=1	Maks.=4
Didžiavimasis savo šalimi: EVS klausimas nr. 72 „Kiek jūs didžiuojatės būdamas(a) ... (šalies) piliečiu?“ („How proud are you to be a [COUNTRY] citizen?“). Atsakymų vertės: 1=labai; 2=gana daug; 3=nelabai; 4= visiškai nesididžiuoju.			
Vidurkis=1,99	St. nuokrypis = 0,84	Min.=1	Maks.=4
Pasitikėjimas kitais žmonėmis: EVS klausimas nr. 7: „Kitais žmonėmis galima pasitikėti/niekada negali būti pernelyg atsargus(i)“ („People can be trusted/can't be too careful“). Atsakymų vertės: 1=dauguma žmonių galima pasitikėti; 2=niekada negali būti pernelyg atsargus(i).			
Vidurkis=1,69	-	Min.=1	Maks.=2
Pasitikėjimas kitais žmonėmis (perkoduotas, kad įgautų vertes 0 ir 1).			
Vidurkis=0,69	-	Min.=1	Maks.=2
Dauguma žmonių stengiasi būti sąžiningi: EVS klausimas nr. 8: „Dauguma žmonių stengiasi tavimi pasinaudoti arba stengiasi būti sąžiningi“ („Most people try to take advantage of you or try to be fair“). Atsakymų vertės nuo 1 (dauguma žmonių stengiasi manimi pasinaudoti) iki 10 (dauguma žmonių stengiasi būti sąžiningi).			
Vidurkis=5,48	St. nuokrypis=2,27	Min.=1	Maks.=10
Dauguma žmonių stengiasi padėti: EVS klausimas nr. 9: „Dauguma žmonių stengiasi padėti arba daugiausia rūpinasi savimi“ („Most of the time people try to be helpful or mostly looking out for themselves“). Atsakymų vertės nuo 1 (daugiausia rūpinasi savimi) iki 10 (daugiausia stengiasi padėti).			
Vidurkis=4,36	St. nuokrypis=2,32	Min.=1	Maks.=10

Šaltinis: sudaryta autoriaus.

Ranginės probit regresijos modeliai, kai priklausomas kintamasis yra mokesstinė moralė.

Šalis (LT=0; EE=1)	-0,273***	-0,394***	-0,255***
Pasitikėjimas policija	0,142***		0,141***
Pasitikėjimas parlamentu	-0,057		-0,102*
Pasitikėjimas valstybės tarnyba	0,08		0,112*
Pasitikėjimas socialinės apsaugos sistema	0,077		0,089*
Pasitikėjimas teisine sistema	0,013		0,016
Pasitikėjimas politinėmis partijomis	-0,078		-0,016
Pasitikėjimas vyriausybe	0,065		0,049
Pasitenkinimas demokratija	0,019		-0,008
Didžiavimasis savo šalimi	0,255***		0,256***
Pasitikėjimas kitais žmonėmis		-0,110**	-0,118*
Žmonės stengiasi būti sąžiningi		-0,049***	-0,048***
Žmonės stengiasi padėti		-0,019*	0,010
N	1 853	2 699	1 823
Chi-kvadratas	194,378***	137,658***	202,238***

Pseudo R ² (Nagelkerke vertė)	0,105	0,054	0,114
--	-------	-------	-------

*Šaltiniai: autoriaus skaičiavimai, remiantis individualaus lygio apklausomis pagal European Values Survey 2008. *** žymi statistinį reikšmingumą 0,01 lygiu, ** - 0,05 lygiu, * - 0,1 lygiu.*

Šalis (LT=0; EE=1)	-0,382***	-0,424***	-0,416***	-0,418***
Pasitikėjimas policija	0,222***			
Pasitikėjimas parlamentu		0,131***		
Pasitikėjimas valstybės tarnyba			0,157***	
Pasitikėjimas socialinės apsaugos sistema				0,168***
N	2829	2789	2648	2700
Chi-kvadratas	160,617***	121,425***	130,847***	127,706***
Pseudo R ² (Nagelkerke vertė)	0,063	0,046	0,053	0,050

Šalis (LT=0; EE=1)	-0,395***	-0,469***	-0,415***	-0,416***
Pasitikėjimas teisine sistema	0,112***			
Pasitikėjimas politinėmis partijomis		0,032		
Pasitikėjimas vyriausybe			0,169***	
Pasitenkinimas demokratija				0,145***

Didžiavimasis savo šalimi				
N	2717	2896	2769	2690
Chi-kvadratas	113,028***	119,147***	132,608***	124,56***
Pseudo R ² (Nagelkerke vertė)	0,044	0,044	0,051	0,049

Šalis (LT=0; EE=1)	-0,410***	-0,448***	-0,422***	-0,430***
Didžiavimasis savo šalimi	0,273***			
Pasitikėjimas kitais žmonėmis (pasitiki=0, nepasitiki=1)		-0,003		
Žmonės stengiasi būti sąžiningi			-0,047***	
Žmonės stengiasi padėti				-0,030***
N	2 438	2 780	2 801	2 862
Chi-kvadratas	197,519	105,887***	140,576***	126,552***
Pseudo R ² (Nagelkerke vertė)	0,085	0,041	0,053	0,047